Public Disclosure Authorized

Public Disclosure Authorized

69573

Jugoistočna Evropa: Redovni ekonomski izveštaj

5. jun 2012.

Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomski menadžment
Region Evrope i centralne Azije

JUGOISTOČNA EVROPA:
REDOVNI EKONOMSKI IZVEŠTAJ

5. jun 2012.

SADRŽAJ

NAJNOVIJA EKONOMSKA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

NA PUTU KA ZLATNOM RASTU U JUGOISTOČNOJ EVROPI

1. NAJNOVIJA EKONOMSKA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA 1

A. GLOBALNI AMBIJENT – PORAST RIZIKA U EVROZONI 1

B. RAST U JIE6 – SPORI OPORAVAK 7

C. TRGOVINSKA I SPOLJNA KRETANJA – POBOLJŠAVANJE BILANSA TEKUĆIH TRANSAKCIJA, RELATIVNO SNAŽNE SDI 11

D. FISKALNA POLITIKA I JAVNI DUG – RASTUĆI RIZICI 17

E. MONETARNA POLITIKA I FINANSIJSKI SEKTOR – NASTAVAK KONTROLISANOG SMANJENJA KREDITNE AKTIVNOSTI 23

F. KRETANJA NA TRŽIŠTU RADA U JIE6 – ZABRINJAVAJUĆI TRENDOVI 31

G. SIROMAŠTVO, NEJEDNAKOST I PERCEPCIJE LJUDI O UTICAJU KRIZE U JIE6 – JOŠ ZABRINJAVAJUĆIH TRENDOVA 39

H. PERSPEKTIVA ZA PERIOD 2012-2013. GODINE 47

I. IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA 51

2. ZLATNI RAST U JUGOISTOČNOJ EVROPI: KLJUČNE IMPLIKACIJE ZA REFORME POLITIKA 55

A. UVOD 55

B. TRGOVINA I FINANSIJE: GLAVNI POKRETAČI „KONVERGENCIJE“ U JIE6 56

C. PREDUZETNIŠTVO I INOVACIJE: RAST PRODUKTIVNOSTI, ALI OGRANIČENA ULOGA INOVACIJA 60

D. TRŽIŠTE RADA I DRŽAVNA UPRAVA: VISOKA NEZAPOSLENOST, STARENJE STANOVNIŠTVA I BUDŽETI POD PRITISKOM 62

E. ZAKLJUČCI I IMPLIKACIJE PO REFORMU POLITIKE: OD KONVERGENCIJE DO REFORME RADA I DRŽAVNE UPRAVE 67

Slike

Slika 1: Globalna finansijska neizvesnost 1
Slika 2: Industrijska proizvodnja je značajno ubrzala rast tokom 2012. 3
Slika 3: Rast industrijske proizvodnje i uvoza u Evropi 3
Slika 4: Oporavak realnog BDP-a u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100) 7
Slika 5: Oporavak investicija u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100) 7
Slika 6: Oporavak potrošnje u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100) 7
Slika 7: Oporavak neto izvoza u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100) 7
Slika 8: Rast realnog BDP-a u zemljama JIE6 (%) 8
Slika 9: Rast realnog BDP-a u zemljama JIE6, EU10 i EU15 (%) 8
Slika 10: Doprinosi realnom BDP-u u JIE6 (%) 8
Slika 11: Doprinosi realnom BDP-u u JIE6 kao regionu (%) 8
Slika 12: Doprinos realnoj BDV u zemljama JIE6 (%) 9
Slika 13: Doprinos realnoj BDV u zemljama JIE6 kao regionu (%) 9
Slika 14: Inflacija u JIE6 (%) 9
Slika 15: Izvoz (% BDP-a) 11
Slika 16: Izvoz i ekonomski rast (%) 12
Slika 17: Rast uvoza (%) 12
Slika18: Rast izvoza i uvoza 12
Slika 19: Deficit bilansa tekućih transakcija (CAD) i trgovinski bilans (% BDP-a) 13
Slika 20: Deficit bilansa tekućih transakcija (CAD) po zemljama, (% BDP-a) 13
Slika 21: Doznake radnika 2008-2011. (% BDP-a) 13
Slika 22: Strane direktne investicije (SDI, neto, % BDP-a) 14
Slika 23: SDI po glavi stanovnika (neto, USD) 14
Slika 24: Spoljni dug, prosek JIE6 (% BDP-a) 14
Slika 25: Ukupne međunarodne obveznice u opticaju u odabranim zemljama JIE6 (miliona USD) 14
Slika 26: Ukupan javni i privatni spoljni dug (% BDP-a) 15
Slika 27: Izvršenje prihoda JIE6, 2008-2011. 18
Slika 28: Izvršenje rashoda u JIE6, 2008 – 2011. 18
Slika 29: Spredovi na suvereni spoljni dug JIE6 (u bp) 20
Slika 30: Javni dug u JIE6 (procenata BDP-a) 22
Slika 31: Spred između stopa Euribor i OIS (%) 23
Slika 32: Spredovi na petogodišnje CDS za glavne matične banke prema bankama iz evropskih zemalja u usponu (u baznim poenima) 24
Slika 33: LTRO operacije ECB-a i ročno finansiranje banaka (u milijardama evra) 25
Slika 34: Ukupni depoziti (preračunati u evrima, sept. 2008=100) 27
Slika 35: Realan međugodišnji rast kredita privatnom sektoru * do marta 2012. 28
Slika 36: Nominalni međugodišnji rast kredita privatnom sektoru do marta 2012. 28
Slika 37: Nominalni međugodišnji rast kredita privatnim kompanijama do marta 2012. 28
Slika 38: Nominalni međugodišnji rast kredita stanovništvu do marta 2012. 28
Slika 39: Problematični krediti (% ukupnih kredita) 29
Slika 40: Prinos na sredstva (ROA) bankarskog sektora 30
Slika 41: Prinos na kapital (ROE) bankarskog sektora 30

Slika 42: Rezervisanja za gubitke po kreditima, kao procenat ukupnih bruto kredita 30
Slika 43: Promene stopa nezaposlenosti i stopa rasta BDP-a u JIE6, 2000-2010. 31
Slika 44: Promena stopa nezaposlenosti između 2008. i 2011. godine (u procentnim poenima) 32
Slika 45: Stope nezaposlenosti u JIE6 i EU10 32
Slika 46: Broj evidentiranih nezaposlenih tokom 2011. godine (januar 2011. = 100) 34
Slika 47: Stope zaposlenosti u JIE6 (2011) 35
Slika 48: Promena realnog BDP-a i stope zaposlenosti u 2011. godini: godišnji podaci za JIE6 (levo) i kvartalni podaci za BJR Makedoniju (desno), (u procentnim poenima) 36
Slika 49: Promene bruto prosečnih nominalnih zarada (januar 2011. = 100) 37
Slika 50: Regionalni trendovi siromaštva, 2005-2009. (%) 41
Slika 51: Krive zastupljenosti rasta u Srbiji, Crnoj Gori i BJR Makedoniji 42
Slika 52: Percepcije uticaja krize 43
Slika 53: Glavni kanali uticaja Slika 54: Glavni mehanizmi za snalaženje 44
Slika 55: Industrijska proizvodnja (međukvartalno, promena u procentima, nije desezonirana) 48
Slika 56: Maloprodaja (jan. 2010. = 100, nije desezonirano) 48
Slika 57: Indeks EXPY za međufazne proizvode, u hiljadama USD, medijana, 1996–2008. 57
Slika 58: Izvoz i uvoz proizvoda i usluga u EU15, EU11, JIE6 i državama Istočnog partnerstva, 2009-2010. (ili poslednji raspoloživi podaci) 57
Slika 59: Tokovi kapitala kao procenat BDP-a; prosek medijana grupe za period 59
Slika 60: Indeks BDP-a po glavi stanovnika (Severni i Kontinentalni region EU15=100), 1995-2010. 60
Slika 61: Stopa nezaposlenosti kao procenat ukupne radne snage (2009. ili poslednja raspoloživa godina) 62
Slika 62: Neto migracija na 1.000 stanovnika (2010) i stopa emigracije fakultetski obrazovanih osoba (2000) 63
Slika 63: Rashodi opšteg sektora države (% BDP-a), 2009. 65
Slika 64: Bruto dug opšteg sektora države (% BDP-a), 2009. 66
Slika 65: Radna snaga u JIE6 će se smanjiti za približno četvrtinu između 2010. i 2050. 66

Tabele

Tabela 1: Globalna perspektiva rasta (rast BDP-a u stalnim cenama, u procentima) 5
Tabela 2: Fiskalni deficiti u JIE6 (procenat BDP-a) 17
Tabela 3: Fiskalni odgovori vlada u 2012. godini 19
Tabela 4: Kreditni rejtinzi država* 21
Tabela 5: Stope učešća (aktivnosti) u 2011. po polovima, u procentima 35
Tabela 6: Međunarodno uporedive procene prisutnosti siromaštva i krajnjeg siromaštva u JIE6, 2005-2010. (%) 40
Tabela 7: Perspektiva rasta za zemlje JIE6 48
Tabela 8: Odabrani indikatori javnog duga, 2011 52
Tabela 9. Indeks poslovanja (0-100; 0=loš, 100=odličan) 61

Okviri

Okvir 1: Regionalni trendovi nezaposlenosti u Srbiji 33
Okvir 2: Uloga aktivnih politika tržišta rada (APTR) u povećanju zaposlenosti 38
Okvir 3: Reforma tržišta rada: Primer dve zemlje (i neke pouke) 64

Prilog

Prilog 1: Grupe zemalja koje se pominju u ovom dokumentu 68

Ovaj izveštaj sastavlja dva puta godišnje tim ekonomista Jedinice za smanjenje siromaštva i ekonomski menadžment Svetske banke za region Evrope i centralne Azije (ECA PREM). Na čelu tima je Željko Bogetić (zbogetic@worldbank.org), a u timu su Ron Hood, Dilek Aykut, Alexandru Cojocaru, Damir Ćosić, Borko Handiski, Agim Demukaj, Caterina Ruggeri Laderchi, Erjon Luci, Evgenij Najdov, Lazar Šestović, Kenneth Simmler, Duško Vasiljević i Danijela Vukajlović-Grba. Specijalnu temu o Zlatnom rastu na zapadnom Balkanu pripremili su Abebe Adunga i Aleksandra Iwulska na osnovu nedavno objavljenog izveštaja Svetske banke „Zlatni rast“ autora Indermit Gill, Martin Raiser, Kaspar Richter i Juan Zalduendo 2012 .

Timu pružali smernice i savete Yvonne Tsikata (direktor, ECA PREM), Satu Kahkonen (menadžer sektora, ECAPREM2). Andrew Burns (direktor, DECPG) i Juan Zalduendo (vodeći ekonomista, ECAVP) su nam pružili korisne komentare i podršku, na čemu im se zahvaljujemo.

U ovom izveštaju, pojmom “Jugoistočna Evropa”obuhvaćeno je šest zemalja zapadnog Balkana (JIE6): Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija.

REZIME

Posle rasta od 2,2 procenata u 2011. godini, rane indikacije ukazuju na to da ekonomije šest zemalja Jugoistočne Evrope (JIE6: Albanija, Bosna i Hercegovina (BiH), Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija) beleže drastično usporavanje i mogu da očekuju rast od samo 1,0 procenat u 2012. godini. Slabi ekonomsku uslovi u evrozoni usporili su ekonomsku aktivnost i državne prihode u zemljama JIE6. Sa visokim nivoima javnog duga i pritiscima u pogledu finansiranja, većina zemalja mora da usvoji značajne programe fiskalne konsolidacije da bi se preokrenuo nepovoljan smer kretanja duga i izbegli kasniji problemi sa finansiranjem. Dobra vest je da je, generalno, finansijski sektor u JIE6 i dalje relativno dobro pozicioniran, mada su rizici povišeni i podležu negativnim šokovima, naročito s obzirom na scenario širenja uticaja daljeg intenziviranja grčke krize. U JIE6 se nivoi problematičnih kredita (NPL) generalno stabilizuju (mada na povišenom nivou), sopstveni kapital koji služi kao zaštita i izdvojena rezervisanja izgledaju solidno, a likvidnost je adekvatna u većini zemalja. Međutim, s obzirom na značajne rizike u evrozoni povezane sa grčkom krizom, treba posebno naglasiti važnost toga da vlasti nastave da preduzimaju proaktivne mere i da traže od banaka da prave rezerve i da jačaju otpornost sektora.

Loša vest je socijalna situacija i s njom povezani trendovi: zemlje JIE6 beleže najveće stope nezaposlenosti i siromaštva u Evropi. Štaviše, rast je bio relativno slab i uglavnom nije bio praćen otvaranjem novih radnih mesta tokom početnog oporavka u periodu 2010-2011. godine. Prosečna stopa nezaposlenosti u JIE6 od oko 23 procenata više je nego duplo veća od proseka u zapadnoj Evropi, a njen veliki deo je koncentrisan među omladinom i dugoročno nezaposlenima, što ima razoran uticaj na ljudski kapital. Napredak u smanjenju siromaštva iz perioda pre krize se poništava, a srednja klasa je postala ranjivija u svetlu velikih šokova i istanjenih finansijskih rezervi i štednje domaćinstava. U svetlu mnogo umerenijih izgleda za rast nego pre krize i velikih socijalnih pritisaka, vlade zemalja JIE6 treba da usvoje ambiciozniji i urgentniji program strukturnih reformi usmeren ka rastu i novim radnim mestima.

Bez obzira na tešku kratkoročnu situaciju, zemlje JIE6 se nalaze pred istorijskom prilikom da iskoriste evropski „voz konvergencije“ – smanjenje dugoročnog jaza u pogledu dohotka po glavi stanovnika u odnosu na razvijene, „centralne“ zemlje Evropske unije (EU). Sve zemlje koje su ranije ušle u EU doživele su ovaj snažan proces „pristizanja“. U principu, isti taj „voz konvergencije“ očekuje zemlje kandidate za članstvo u EU među zemljama JIE6. Međutim, taj napredak se ne dešava automatski; on će se ostvariti samo uz odgovarajuće politike i reforme. Program dugoročne strukturne reforme u JIE6 mora da bude fokusiran na intenziviranje trgovinskih i finansijskih tokova i reformisanje tržišta rada i javnog sektora.

1. NAJNOVIJA EKONOMSKA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

A. GLOBALNI AMBIJENT – PORAST RIZIKA U EVROZONI

Posle teške 2011. godine, u 2012. godini svetski ekonomski rast dalje usporava i mada su početkom 2012. godine vesti o kratkoročnim ekonomskim kretanjima u evrozoni bile pozitivne, rizik od produbljenog previranja i širenja zaraze u evrozoni u poslednje vreme je naglo povećan. Velika je neizvesnost u pogledu ishoda grčke krize i implikacija po evropske i svetske ekonomije. Čak i ukoliko se grčka kriza reši bez većih potresa, svetska ekonomija se i dalje suočava sa više izazova. Problemi koje stvaraju više cene nafte, smanjeni prilivi kapitala i konsolidacija fiskalnog i bankarskog sektora u zemljama sa visokim dohotkom zadržaće rast na relativno niskom nivou, mada će ubrzati u drugom delu godine. Dok upravljanje krizom ostaje jedna od glavnih briga visoko-razvijenih zemalja, većina zemalja u razvoju se potpuno oporavila od krize i mnoge traže održiv model rasta u tom novom ambijentu.

U ovom izveštaju se usvaja osnovni scenario koji pretpostavlja da je izbegnuta velika kriza evrozone. Najveći rizici po to su turbulentan ishod grčke krize, nedostatak kredibilnih ekonomskih programa u pogođenim zemljama i spoljnih sredstava neophodnih da se isti podrže, što bi moglo da dovede do širenja krize. Na kraju, jasno je da u razvoju događaja ključnu ulogu mogu da igraju očekivanja. Odlučna i koordinirana reakcija politike je potrebna u evrozoni da bi se ovi rizici obuzdali.

U 2011. godini, svetska privreda je doživela nova previranja. Zaraza od fiskalne krize u Evropi proširila se i na zemlje u razvoju i na visoko-razvijene zemlje, stvarajući značajne smetnje za globalni rast. Povećana neizvesnost tokom druge polovine godine dovela je do velikih rasprodaja na svetskim tržištima vlasničkih hartija od vrednosti, uključujući i tržišta u zemljama u razvoju. U drugoj polovini 2011. godine svetska industrijska proizvodnja je ostala slaba. Kao rezultat toga, smanjio se svetski obim uvoza robe. Smanjenje industrijske proizvodnje i uvoza bilo je koncentrisano u zemljama EU. Generalno, događaji iz druge polovine godine ne samo da su usporili privrednu aktivnost u Evropi i svetu već su izazvali neizvesnost i strahove od novog širenja velike zaraze na globalnom nivou. Prognoze rasta za 2012. godinu u evrozoni generalno su korigovane naniže, pri čemu izveštaj MMF-a „Svetska ekonomska perspektiva" iz aprila 2012.

Slika 1: Globalna finansijska neizvesnost

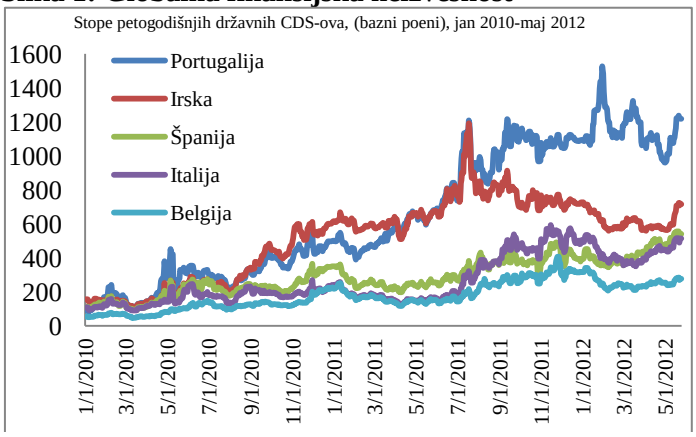

godine zapravo predviđa smanjenje od -0,3 procenta za tu godinu u poređenju sa stopom rasta od 1,1 procenat projektovanom u izdanju iste publikacije iz septembra 2011. godine. To je u skladu sa izveštajem Svetske banke „Globalna ekonomska perspektiva“ (biće objavljena u junu 2012. godine).

Međutim, tokom prva četiri meseca uslovi na finansijskim tržištima su se poboljšali iako su ostali napeti. Kao odgovor na pritiske na evropske banke u pogledu finansiranja, ECB je uvela dugoročne operacije refinansiranja (LTRO) krajem decembra i krajem februara. LTRO operacije u vrednosti od 1 bilion EUR pomogle su da se poveća poverenje u međubankarsko tržište i snizile razliku (spred) između stopa Euribor i Eonia, kojom se meri spremnost evropskih banaka da kreditiraju jedna drugu na neobezbeđenom međubankarskom tržištu. Do kraja aprila 2012. godine, spredovi i stope CDS-a koji se plaćaju na suvereni dug zemalja sa visokim dohotkom i zemalja u razvoju sniženi su značajno, a stope CSD-a u neevropskim zemljama sa visokim dohotkom i mnogim zemljama u razvoju skoro da su se vratile do nivou iz jula 2011. godine. Pad globalne averzije prema riziku tokom tih meseci takođe je doveo do oporavka tržišta vlasničkih hartija od vrednosti (HoV), pri čemu su globalna tržišta vlasničkih HoV nadoknadila skoro sve gubitke nastale tokom druge polovine 2011. godine. Do pred kraj marta, volatilnost tržišta HoV (koju odražava indeks VIX) opala je na najniži nivo od 2007. godine.

U 2012. godini je ojačala i svetska ekonomska aktivnost. Poboljšani uslovi na finansijskim tržištima tokom prva četiri meseca ove godine možda su se odrazili na obrt u realnom sektoru privrede (i doprineli tom obrtu). Svetska industrijska proizvodnja, koja je bila veoma slaba tokom većeg dela druge polovine 2011. godine (delom usled prekida isporuka zbog zemljotresa i cunamija u Japanu i zbog velikih poplava na Tajlandu), počela je ponovo da raste u prvom kvartalu 2012. godine – rastući 10,1 procenta na godišnjem nivou tokom prvog kvartala 2012. godine (slika 2). Intenziviranje aktivnosti je bilo široko rasprostranjeno i podjednako evidentno u zemljama sa visokim, srednjim i niskim dohotkom. Čak je počela da ubrzava i evrozona, koja je doživela 6 meseci pada aktivnosti u drugoj polovini 2011. godine. Poboljšanje podataka o industrijskoj proizvodnji delimično se odrazilo u podacima o BDP-u za prvi kvartal za evrozonu (slika 3). I trgovinski tokovi jačaju, uglavnom usled jake tražnje u zemljama u razvoju. Uvozna tražnja u zemljama u razvoju naglo se ubrzala u četvrtom kvartalu 2011. godine, čak i dok je uvozna tražnja u evrozoni nastavila da opada, i rasla je po godišnjoj stopi od 20 procenata tokom tri meseca zaključno sa martom 2012. godine. Baš taj porast tražnje je podstakao porast izvoza kako razvijenih tako i ekonomija u razvoju.

Slika 2: Industrijska proizvodnja je značajno ubrzala rast tokom 2012.

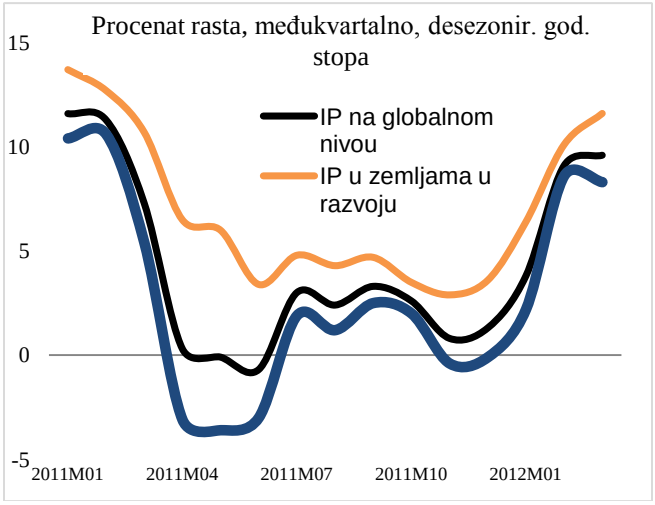

Izvor: Datastream i Prospects Group Svetske banke

Slika 3: Rast industrijske proizvodnje i uvoza u Evropi

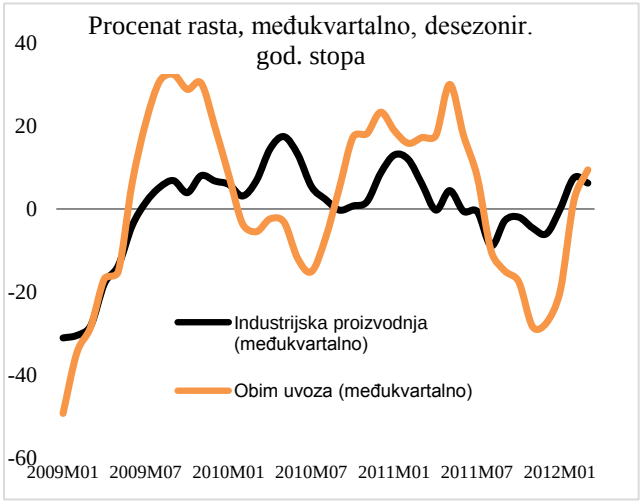

Izvor: Datastream i Prospects Group Svetske banke

Ipak, uprkos poboljšanjima, svetska finansijska tržišta su i dalje nervozna, a tokovi SDI će verovatno oslabiti. Od aprila 2012. godine vratio se izvestan stepen tenzije jer se investitori ponovo fokusiraju na izazove sa kojima se suočavaju velike evropske zemlje sa velikim spredovima. Uprkos aktuelnom oporavku procenjenih tržišnih vrednosti akcija i tokova obveznica, međunarodni tokovi kapitala u zemlje u razvoju ostaju oko 13 procenata ispod nivoa iz 2011. godine. Slabi tokovi kapitala delom su odraz smanjenja kreditne aktivnosti u evropskom bankarskom sektoru koje se intenziviralo od druge polovine 2011. godine. Nagli pad sindikovanog bankarskog kreditiranja u kojem su prednjačile evropske banke od sredine 2011. godine i ograničenja u finansiranju trgovine, naročito u poslednjem kvartalu 2011. godine, ukazuju da su u značajnoj meri pogođene zemlje u razvoju. Očekuje se da teški uslovi u prekograničnom bankarskom kreditiranju potraju neko vreme. Jedna svetla tačka je to da su, uprkos naglom padu bankarskog kreditiranja i drugih vrsta prekograničnih tokova sredstava, SDI iz visoko razvijenih evropskih zemalja ostale na visokom nivou u 2011. godini. I pored toga, uz preostalu neizvesnost na finansijskim tržištima, prognozira se da će međunarodni tokovi kapitala u zemlje u razvoju, uključujući i SDI, usporiti u 2012. godini. Međutim, tenzije u evrozoni bi mogle da eskaliraju uz povezane rizike širenja zaraze.

Međutim, povećana nervoza u maju u evrozoni poništila je ranija poboljšanja očekivanja na tržištima. Nedavno su ponovo skočile tenzije na tržištu izazvane fiskalnim klizanjem, snižavanjima rejtinga banaka i političkom neizvesnošću u evrozoni. Ponovna nervoza na tržištu dovela je do toga da cena rizika naglo poraste u celom svetu. U evrozoni su mere tenzije na finansijskom tržištu, kao što su stope na CDS svopove, porasle skoro do najviših nivoa dostignutih u jesen 2011. godine. U drugim zemljama sa visokim dohotkom su te stope rasle nešto umerenije. U većini zemalja u razvoju stope na CDS svopove trenutno iznose oko 60

procenata od maksimalnih nivoa, a više od 70 procenata u zemljama u regionu Evrope i centralne Azije. Pogoršali su se i drugi indikatori finansijskog tržišta, pri čemu su berze zemalja u razvoju i zemalja sa visokim dohotkom između 1. i 23. maja izgubile oko 12 procenata vrednosti, što predstavlja poništavanje gotovo svog porasta vrednosti tokom prethodna 4 i po meseca. A prinosi od ekonomija sa visokim spredovima su porasli, dok su prinosi od sredstava uloženih u sigurna utočišta opali. Praktično sve valute ekonomija u razvoju su izgubile između 3 i 7 procenata u odnosu na američki dolar, dok su cene industrijskih produkata kao što su nafta i bakar opale za 13 odnosno 10 procenata.

Povećana nestabilnost na finansijskim tržištima i smanjivanje kreditne aktivnosti banaka evrozone smanjuju tokove kapitala ka zemljama u razvoju. Projekcija je da će neto tokovi kapitala ka zemljama u razvoju znatno opasti u 2012. godini. Slabi tokovi kapitala delom su odraz smanjenja kreditne aktivnosti u evropskom bankarskom sektoru koje se intenziviralo od druge polovine 2011. godine. Nagli pad udruženog (sindikovanog) bankarskog kreditiranja u kojem su prednjačile evropske banke od sredine 2011. godine i ograničenja u finansiranju trgovine, naročito u poslednjem kvartalu 2011. godine, ukazuju da su u značajnoj meri pogođene zemlje u razvoju. Očekuje se da teški uslovi u prekograničnom bankarskom kreditiranju potraju neko vreme. Jedna svetla tačka je to da su, uprkos naglom padu bankarskog kreditiranja i drugih vrsta prekograničnih tokova sredstava, SDI iz visoko razvijenih evropskih zemalja ostale na visokom nivou u 2011. godini. I pored toga, uz preostalu neizvesnost na finansijskim tržištima, prognozira se da će međunarodni tokovi kapitala u zemlje u razvoju, uključujući i SDI, usporiti u 2012. godini. Postoji sve veći rizik od nekontrolisanih kretanja vezanih za grčku krizu koja bi mogla da dovedu do promene tržišnih očekivanja, što bi dovelo do šire zaraze sa oštrim smanjenjem finansijskih tokova.

Obnovljene tenzije će pojačati već postojeće negativne faktore i to će držati svetski privredni rast na skromnom nivou. Pod pretpostavkom da se uslovi u evropskim zemljama sa visokim dohotkom neće značajno pogoršati, direktan uticaj na rast u zemljama u razvoju biće ograničen (delom zato što je tamo bilo manje zaraze), ali se očekuje da će povećana nervoza na tržištu, smanjeni prilivi kapitala, fiskalna konsolidacija i konsolidacija bankarskog sektora u zemljama sa visokim dohotkom i dalje onemogućavati ubrzanje rasta u 2012. godini. Stope rasta bi na srednji rok trebalo da se polako podižu, mada sporijim tempom nego pre krize, kako bude opadalo kočenje rasta usled fiskalne konsolidacije. Oporavak bi trebalo da se nastavi, mada sporim tempom u evrozoni (Tabela 1). To je osnovni scenario razrešenja neizvesnosti u evrozoni, bez turbulencija i velikog širenja zaraze na druge ekonomije evrozone i svetsku privredu.

Tabela 1: Globalna perspektiva rasta (rast BDP-a u stalnim cenama, u procentima)

	2010	2011e	2012p	2013p	2014p
Svet	**4,1**	**2,8**	**2,4**	**3,0**	**3,3**
Zemlje sa viskim dohotkom	3,0	1,6	1,5	1,9	2,3
Zemlje u razvoju	7,3	6,2	5,5	5,9	6,0
Memo:					
Evrozona	1,8	1,6	-0,3	0,7	1,4

Izvor: „Globalna ekonomska perspektiva" Svetske banke, procene osoblja. Preliminarne projekcije, 29. maj 2012.

I dalje postoje rizici po taj nesigurni oporavak, posebno u Evropi. U narednom periodu, tenzije koje proističu iz političke neizvesnosti u evrozoni verovatno će biti najozbiljniji potencijalni rizik za zemlje u razvoju. U Evropi je postignut značajan napredak na polju politika kako u pogledu domaćih strukturnih i fiskalnih politika evropskih ekonomija sa visokim spredom, tako i na nivou institucija evrozone. Ipak, kreatori politike tek treba da pronađu pravu kombinaciju strukturnih i makroekonomskih politika da bi u potpunosti smanjili tenzije na finansijskim tržištima i generisali rast. U slučaju ozbiljne krize u evrozoni, ne bi bio pošteđen nijedan region sveta i naglo bi mogao da opadne svetski BDP (videti izveštaj *„Globalna ekonomska perspektiva"*, januar 2012 i jun 2012. koji tek treba da izađe). Najjače bi mogle biti pogođene zemlje koje su u velikoj meri zavisne od doznaka iz inostranstva, turizma, izvoza sirovina ili imaju visoke nivoe kratkoročnog duga ili potrebe za srednjoročnim finansiranjem. Mnoge zemlje su smanjile izloženosti kratkoročnim dugovima delom zbog smanjivanja kreditne aktivnosti u evrozoni. Ipak, mnoge zemlje bi mogle biti prinuđene da oštro smanje kako državnu tako i javnu potrošnju ukoliko bi se blokiralo globalno finansiranje što bi moglo da se desi u slučaju jake krize. U slučaju ozbiljne recesije, cene sirovina bi mogle naglo da opadnu, smanjujući državne prihode i prihode izvoznika nafte i metala, ali bi to pomoglo da se ublaži udar na ekonomije uvoznice nafte. Nekontrolisano likvidiranje obaveza po osnovu suverenog duga moglo bi da dovede do veoma ubrzanog procesa smanjenja kreditne aktivnosti banaka u Evropi, pri čemu bi među najteže pogođenima bile ekonomije u Evropi i centralnoj Aziji, a u manjoj meri i u Latinskoj Americi.

B. RAST U JIE6[1] – SPORI OPORAVAK

Rast u zemljama JIE6 je u 2011. godini bio relativno spor i nisu sve zemlje još dostigle nivoe privredne aktivnosti od pre krize (slika 4). I recesija i oporavak su se razlikovali od zemlje do zemlje. One zemlje koje su uspele da izbegnu recesiju (Albanija i Kosovo) ili su doživele skromno usporavanje rasta (BJR Makedonija) već su u 2010. godini premašile realne nivoe BDP-a iz 2008. godine. Međutim, zemljama koje su doživele oštru recesiju (Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija) teško je da se vrate na isti nivo (slike 4-7). Štaviše, čak i u poređenju sa zemljama EU10 i EU15, koje su bile ozbiljno pogođene svetskom krizom, oporavak u JIE6 izgleda spor (slike 8-9).

Slika 4: Oporavak realnog BDP-a u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100)

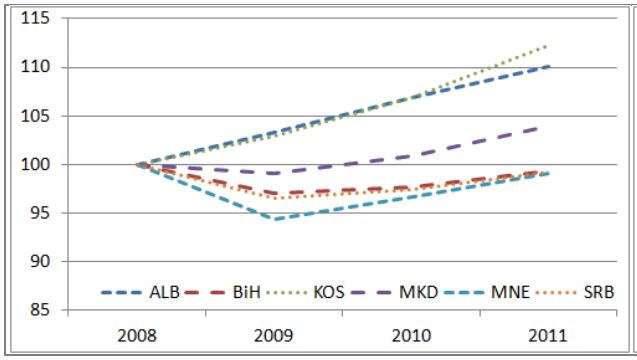

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

Slika 5: Oporavak investicija u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100)

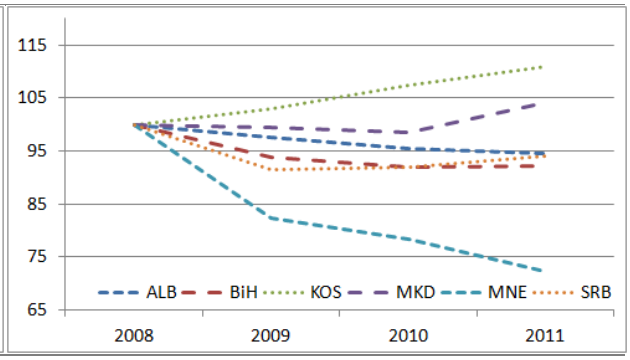

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

Slika 6: Oporavak potrošnje u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100)

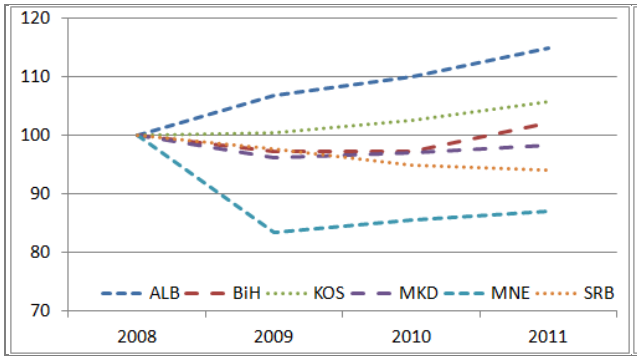

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

Slika 7: Oporavak neto izvoza u zemljama JIE6 (indeks iz 2008. =100)

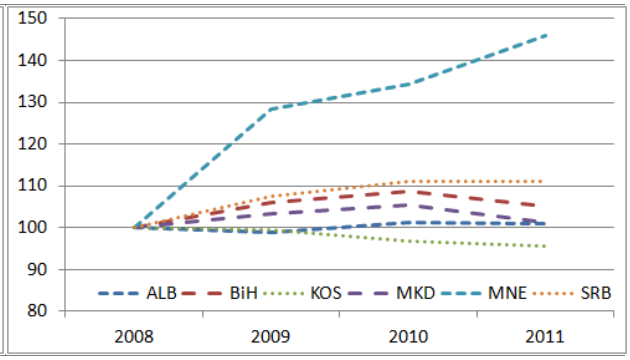

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

[1] JIE6 čine Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija.

Slika 8: Rast realnog BDP-a u zemljama JIE6 (%)

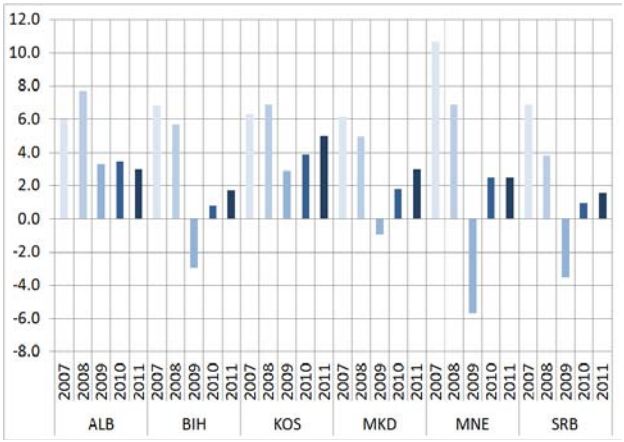

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS

Slika 9: Rast realnog BDP-a u zemljama JIE6, EU10 i EU15 (%)

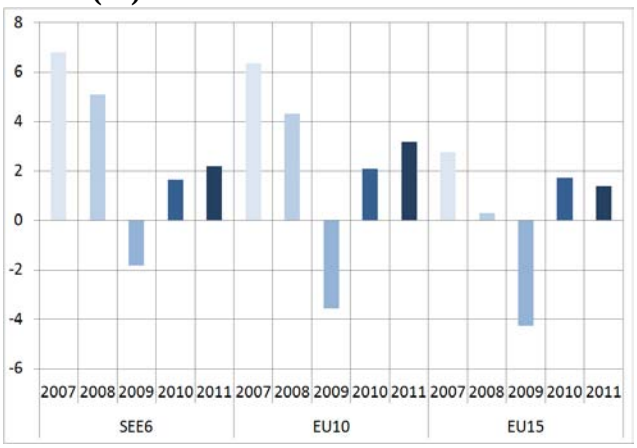

Izvor: Državni zavodi za statistiku i Eurostat

Struktura rasta se promenila u smeru domaće tražnje (slike 10-11). Rast u JIE6 bio je u proseku 2,2 procenta u periodu 2010-2011. godine u poređenju sa 4,9 procenata u periodu 2006-2008. godine. Kao i u drugim regionima, taj region je iz recesije u 2010. godini izvukla spoljna tražnja (neto izvoz). Međutim, od tada se struktura rasta promenila. U 2011. godini je naglo porasla domaća tražnja, dajući doprinos rastu od 3 procentna poena, podeljena gotovo jednako između investicija i potrošnje. Spoljna tražnja je postala kočnica rasta (-0,8 procentnih poena) jer se uvoz oporavio više od izvoza, odražavajući oporavak potrošnje i, u manjoj meri, investicija. U stvari, oporavak investicija je bio spor izuzev na Kosovu i, u najskorije vreme, u BJR Makedoniji. Najverovatnije da rast delimično nije bio snažan zbog slabe investicione aktivnosti koju koče kratkoročni faktori, uključujući kredite, likvidnost, docnje u plaćanju, kao i dugoročni faktori, uključujući investicionu klimu.[2]

Slika 10: Doprinosi realnom BDP-u u JIE6 (%)

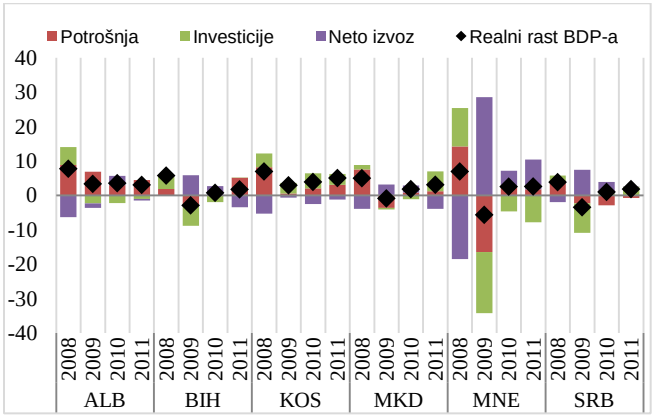

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

Slika 11: Doprinosi realnom BDP-u u JIE6 kao regionu (%)

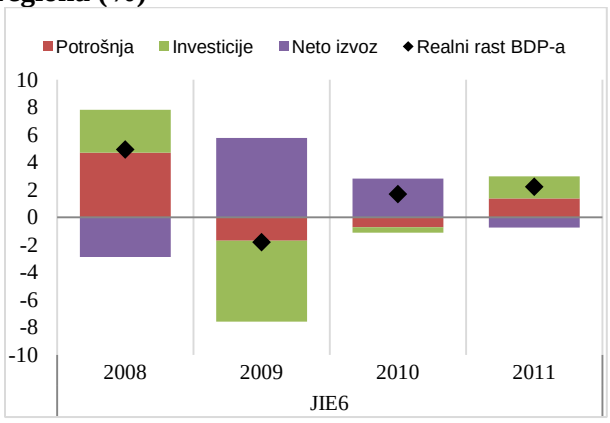

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

[2] I politički faktori su doprineli domaćoj ekonomskoj neizvesnosti i slabom oporavku. Bosna i Hercegovina je prošla kroz period od 15 meseci između oktobra 2010. i januara 2012. godine bez centralne vlade i bez budžeta, što je omelo donošenje ekonomskih politika. Nova vlada je formirana u februaru 2012. godine.

Slika 12: Doprinos realnoj BDV u zemljama JIE6 (%)

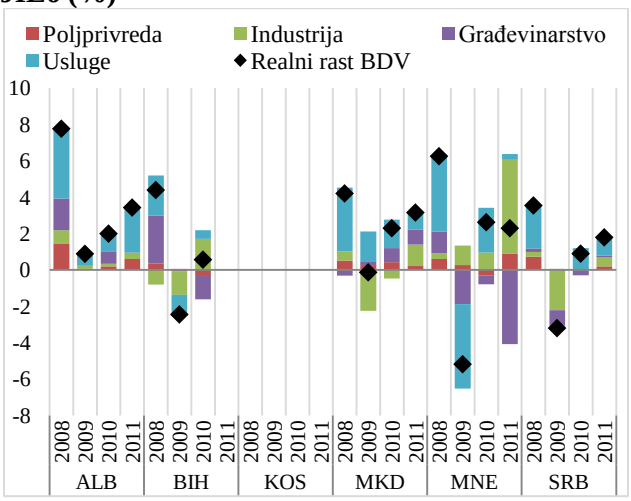

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB. Kosovo ne objavljuje sektorske podatke o rastu, a podaci za Bosnu i Hercegovinu nisu dostupni za 2011.

Slika 13: Doprinos realnoj BDV u zemljama JIE6 kao regionu (%)

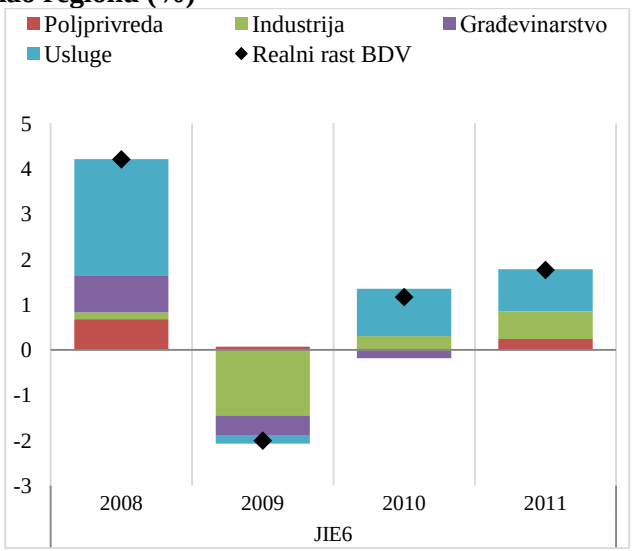

Izvor: Državni zavodi za statistiku, MMF za BiH i KOS u 2011. godini i proračuni osoblja SB.

Svi glavni sektori, osim građevinarstva, dali su pozitivan doprinos rastu u 2011. godini (slike 12-13). Tokom recesije u 2009. godini najteže su pogođene industrija i građevinarstvo, pri čemu je građevinarstvo opadalo dve godine zaredom (2009. i 2010. godine) u periodu posle ekspanzije u sektoru nekretnina. U 2011. godini, industrija se oporavila na osnovu oporavka izvoza (0,6 procentnih poena), a usluge (0,9 procentnih poena) i poljoprivreda (0,2 procentna poena) dale su pozitivan doprinos ukupnom rastu bruto dodate vrednosti (BDV) od 1,8 procenata, dok je građevinarstvo zaustavilo svoj pad u poređenju sa 2010. godinom. Ipak, performanse građevinarstva su i dalje slabe u Crnoj Gori, jer je tj sektor pogođen slabim oporavkom kredita i institucionalnim ograničenjima. Reklo bi se da je BJR Makedonija ovde izuzetak, s obzirom na to da je građevinarstvo dalo značajan doprinos rastu u 2011. godini.

Slika 14: Inflacija u JIE6 (%)

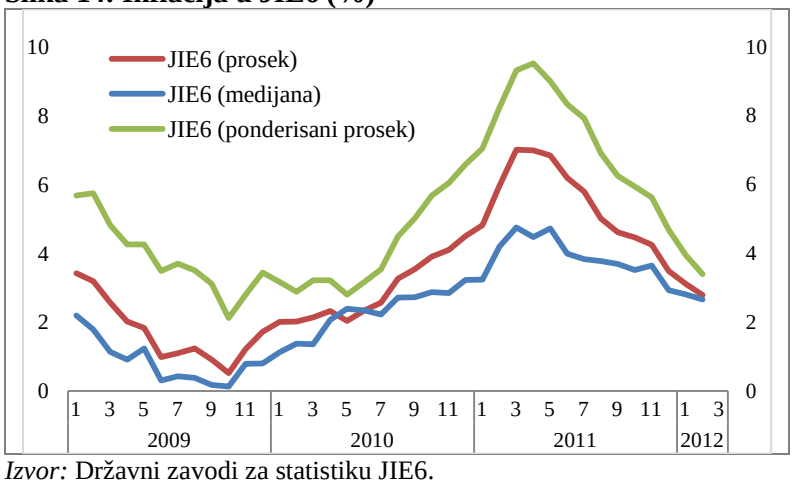

Izvor: Državni zavodi za statistiku JIE6.

Kretanja inflacije su ogledalo kretanja realne privredne aktivnosti. Inflacija je dostigla maksimum u prvoj polovini 2011. godine posle rasta od kraja 2009. godine i sada se postepeno smanjuje (slika 14). Kolaps domaće tražnje tokom perioda 2008-2009. godine doveo je do pada inflacije. Međutim, počev od poslednjeg kvartala 2009. godine, inflacija se povećala na osnovu rastućih svetskih cena hrane i energije. Inače za zemlje JIE6 je naročito karakteristično da na veliki deo njihovog indeksa potrošačkih cena (CPI) utiču cene hrane i energije. Inflacija je dostigla maksimum u prvom kvartalu 2011. godine kada su oslabili ti spoljni cenovni pritisci. Naročito je Srbija imala veliki rast inflacije, pri čemu je njen CPI dostigao maksimum u aprilu 2011. godine na nivou od 14,7 procenata na međugodišnjem nivou; od tada je opao na 2,7% u aprilu 2012. godine.

C. TRGOVINSKA I SPOLJNA KRETANJA – POBOLJŠAVANJE BILANSA TEKUĆIH TRANSAKCIJA, RELATIVNO SNAŽNE SDI

Napredak integracije privreda JIE6 u EU znači da je trgovina EU ključan faktor uspešnosti izvoza zemalja JIE6 i ukupnog ekonomskog rasta. EU je i dalje glavno izvozno tržište za JIE6 na koje otpada 56 procenata ukupnog izvoza (2011), pri čemu lavovski deo (28,7 procenata) ide Italiji i Nemačkoj. Na trgovinu unutar regiona otpada oko 22,8 procenata izvoza privreda JIE6 i ona je posebno važna za Srbiju, Crnu Goru i Kosovo (gde je taj deo u proseku 28,3 procenta). Interesantno je da je samo jedna zemlja – BJR Makedonija – uspela da svoj izvoz orijentiše u znatnoj meri ka najdinamičnijoj velikoj evropskoj privredi – Nemačkoj (slika 15).

Slika 15: Izvoz (% BDP-a)

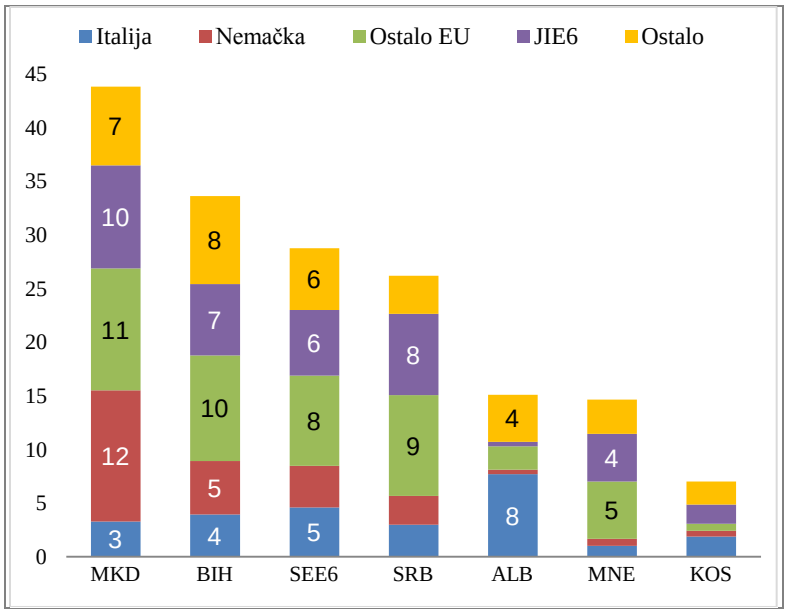

Izvor: centralne banke JIE6 i UNCTAD.

Posle snažnog oporavka u 2010. i prvoj polovini 2011. godine, izvoz JIE6 je usporio, odražavajući usporavanje tražnje u evrozoni i faktore vezane za vremenske prilike. Do trećeg kvartala 2010. godine izvoz se oporavio do pretkriznih nivoa. U 2011. godini, izvoz JIE6 je porastao za 14,1 procenat u poređenju sa 14,3 procenata u EU10 (slika 16). Rast izvoza je dostigao maksimum u prvom kvartalu 2011. godine na nivou od 29,7 procenata međugodišnje, pa je potom smanjen na 7 procenata u poslednjem kvartalu 2011. godine. Pošto je većinu zemalja JIE6 pogodila izuzetno oštra zima, u januaru 2012. godine je u celom regionu zabeležen veliki pad rasta izvoza – ponderisan prosečan pad od 6 procenata (17 procenata isključujući Srbiju i Albaniju). Međutim, dublji razlog za usporavanje izvoza jeste nepovoljna ekonomska klima u EU, koja je rezultat niže uvozne tražnje i cena metala.

Slika 16: Izvoz i ekonomski rast (%)

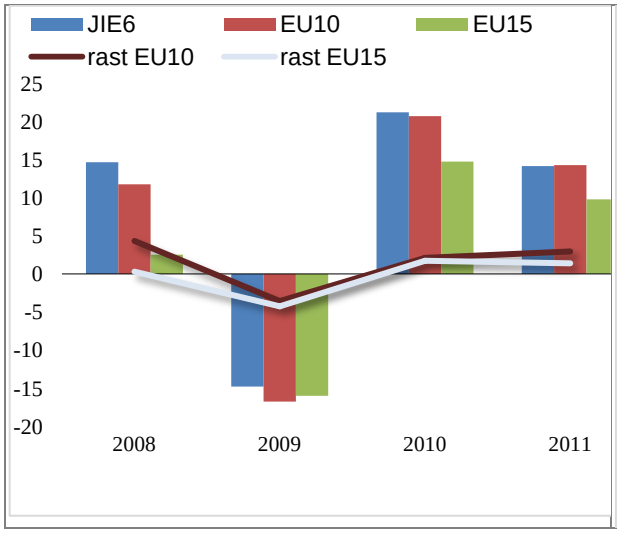

Izvor: centralne banke JIE6 i Eurostat.
Napomena: Rast izvoza je prikazan stupcima, a rast realnog BDP-a linijama.

Slika 17: Rast uvoza (%)

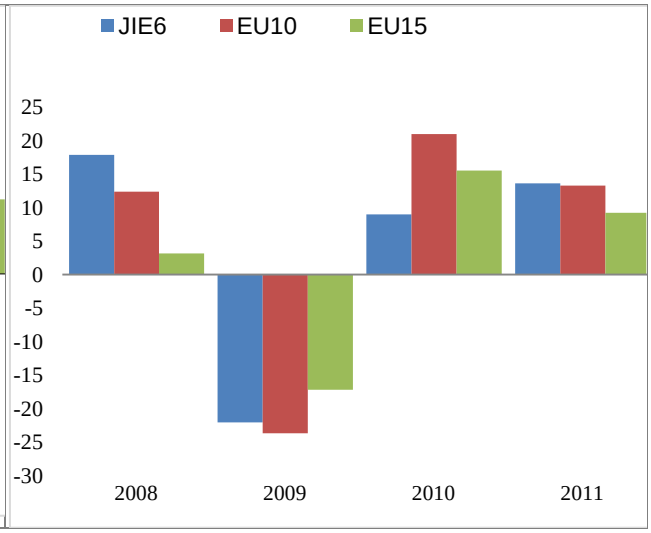

Izvor: centralne banke JIE6 i Eurostat.

Dinamika uvoza JIE6 je slična dinamici izvoza tokom perioda 2009-2011. godine, odražavajući generalni pomak ka domaćoj tražnji. Posle naglog pada u 2009. i oporavka od 9 procenata u 2010. godini, uvoz je dodatno ojačao u 2011. godini i porastao za 13,6 procenata (slika 17). Sličan obrazac je uočen kod zemalja EU10. Faktori koji su tome doprineli bili su domaća tražnja i uvoz međufaznih i kapitalnih dobara, koji su bili odraz većih SDI. I efekti viših cena nafte i hrane su bili evidentni, posebno tokom prve polovine godine, perioda visokih cena energije.

Deficiti bilansa tekućih transakcija (CAD) i trgovinski bilansi znatno su se popravili od krize. Pošto je 2009. godine uvoz opao više nego izvoz u svim zemljama, a rast izvoza se mnogo brže oporavio, deficiti u regionu JIE6 su se smanjili – za oko 9,5 procentnih poena BDP-a u 2011. godini u poređenju sa 2008. I trgovinski bilans se smanjio za 6,5 procentnih poena BDP-a (slike 18-19). U 2011. godini, i deficiti bilansa tekućih transakcija i trgovinski bilansi su u celom regionu neznatno pogoršani (slika 20), posebno na Kosovu gde na deficit bilansa tekućih transakcija i trgovinske bilanse snažno utiče

Slika18: Rast izvoza i uvoza (%, međugodišnji)

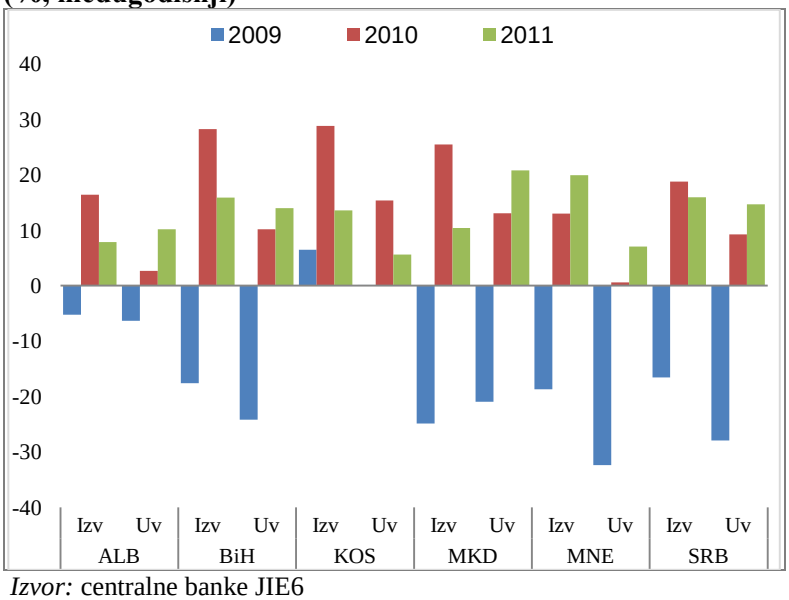

Izvor: centralne banke JIE6

izgradnja autoputa ka Albaniji i s tim povezan uvoz.

Slika 19: Deficit bilansa tekućih transakcija (CAD) i trgovinski bilans (% BDP-a)

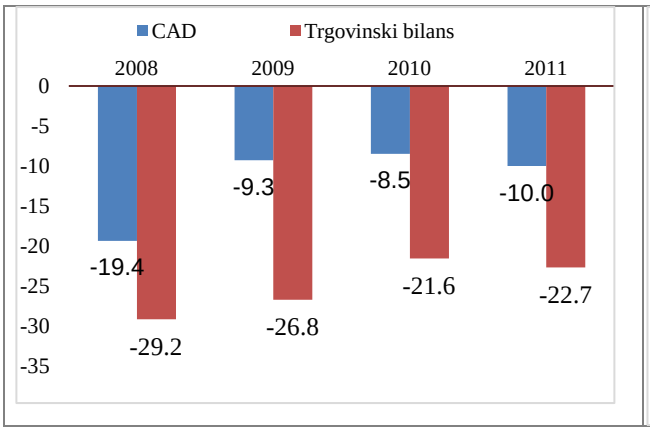

Izvor: Centralne banke i Svetska ekonomska pespektiva MMF-a i proračuni osoblja SB.

Slika 20: Deficit bilansa tekućih transakcija (CAD) po zemljama, (% BDP-a)

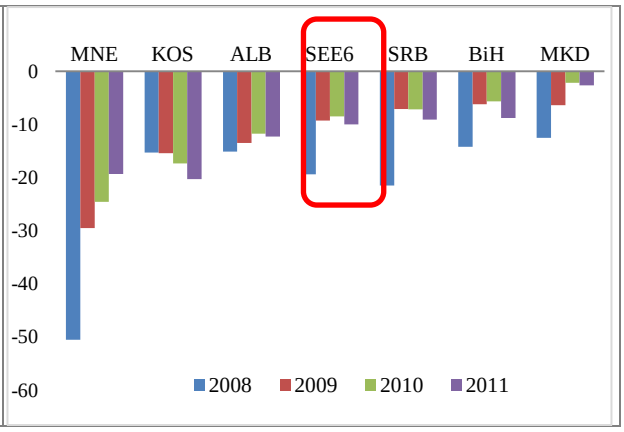

Izvor: Centralne banke JIE6

Doznake su tradicionalno služile da amortizuju spoljne šokove u JIE6, ali su donekle opale tokom poslednje dve godine, odražavajući teške uslove u zemljama evrozone. Ipak, postoje značajne razlike u zvaničnim podacima između zemalja. Doznake su znatno opale u Srbiji, sa 9,5 procenata u 2009. godini na 6,8 u 2011. godini, dok su doznake drugih zemalja ostale relativno nepromenjene (slika 21). Region ima koristi od velike dijaspore u visoko razvijenim zemljama EU, kao i u Sjedinjenim Državama, Kanadi i Australiji. Procene za Srbiju, Crnu Goru i BJR Makedoniju bi mogle da budu potcenjene.

Slika 21: Doznake radnika 2008-2011. (% BDP-a)

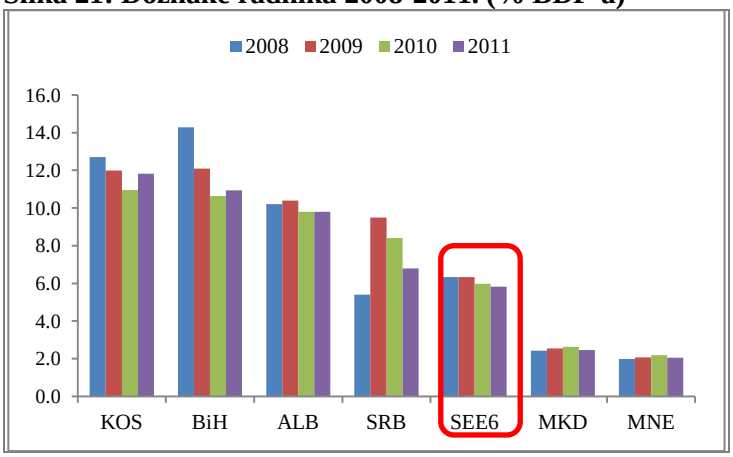

Izvor: Centralne banke JIE6

ALB i BiH definišu doznake tako da uključuju i zarade zaposlenih; KOS, SRB, MKD i MNE koriste užu definiciju doznaka.

SDI – važan izvor finansiranja, investicija i rasta u JIE6 – doživele su snažan rast od 20 procenata tokom 2011. godine (slika 22). SDI su se više nego udvostručile u Srbiji u 2011. godini – za koju se čini da je izuzetna godina zbog velike investicije FIAT-a u fabriku automobila u Kragujevcu i investicije belgijske kompanije Delhaize od blizu 1 milijarde EUR. SDI u BJR Makedoniji takođe su se udvostručile kao udeo u BDP-u i po glavi stanovnika. Najuspešniji sektori u privlačenju SDI bili su automobilski delovi u industrijskom sektoru (Srbija, BJR Makedonija) kao i finansijski i poljoprivredni sektor (BJR Makedonija). U zbirnom

iznosu, Srbija je privukla najveći iznos SDI u regionu – oko 2,4 milijarde USD u 2011. godini, a za njom sledi Crna Gora koja je primila najviše SDI po glavi stanovnika (slika 23).

Slika 22: Strane direktne investicije (SDI, neto, % BDP-a)

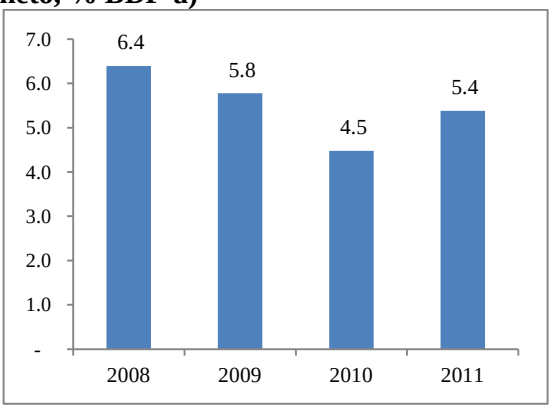

Izvor: Centralne banke JIE6

Slika 23: SDI po glavi stanovnika (neto, USD)

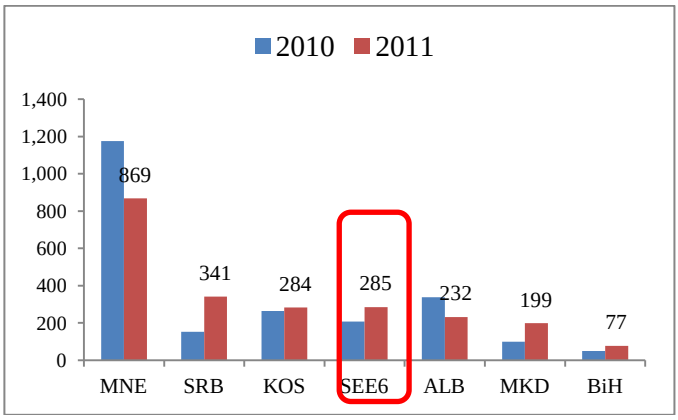

Izvor: Centralne banke JIE6

Brzo smanjivanje zaduženosti privatnog sektora dovelo je do pada ukupnog spoljnog duga u JIE6, ali je javni spoljni dug nastavio sa rastom, mada sporijim tempom nego pre 2011. godine (slika 24). Ta stabilizacija sledi posle znatnog povećanja odnosa i bruto spoljnog duga i državnog duga prema BDP-u između 2008. i 2010. godine. U 2011. godini spoljni dug je smanjen za 3,5 procentnih poena BDP-a na 60,7 procenata (posle dostizanja maksimuma od 64,1 procenta BDP-a u 2010. godini). Od juna 2009. do marta 2012. godine četiri zemlje su izašle na međunarodna komercijalna tržišta tako što su emitovale evro-obveznice (BJR Makedonija u 2009. godini, Albanija u 2010. godini, Crna Gora u 2010, 2011. i 2012. godini i Srbija u 2011. godini) (slika 25) ili putem izlaska na međunarodna kreditna tržišta sa garancijom IBRD (Srbija, BJR Makedonija). Pored toga neke zemlje JIE6 iskoristile su svoje dodeljene kvote i sredstva kredita MMF-a (npr. Srbija, BJR Makedonija), što je doprinelo njihovom povećanom dugu.

Slika 24: Spoljni dug, prosek JIE6 (% BDP-a)

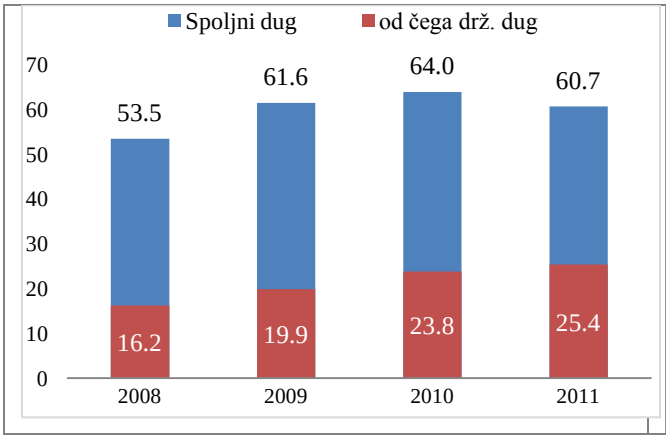

Izvor: Centralne banke i ministarstva finansija (MF) zemalja JIE6.

Slika 25: Ukupne međunarodne obveznice u opticaju u odabranim zemljama JIE6 (miliona USD)

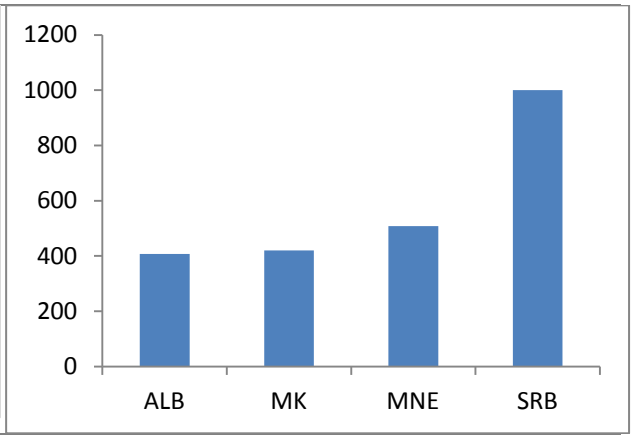

Izvor: Ministarstva finansija (MF) zemalja JIE6.

Ukupni spoljni dug znatno se razlikuje od zemlje do zemlje JIE6, pri čemu najviše nivoe imaju Crna Gora i Srbija, a najniži Kosovo[3] (slika 26). I Crna Gora i Srbija ostaju znatno iznad regionalnog proseka, a imale su i najbrži rast duga. BJR Makedonija i Bosna i Hercegovina su neznatno ispod proseka JIE6. Kosovo ostaje izuzetak sa najnižim nivoom duga, mada će on početi da raste u 2012. godini posle povlačenja sredstava iz stand-by aranžmana (SBA) sa MMF-om.

Slika 26: Ukupan javni i privatni spoljni dug (% BDP-a)

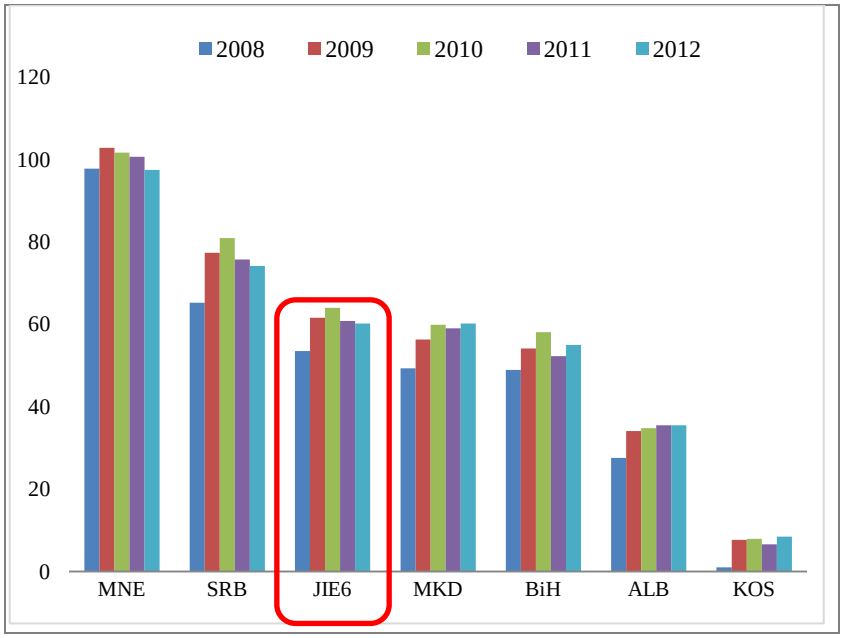

Izvor: Centralne banke i ministarstva finansija (MF) zemalja JIE6, MMF, SB.

[3] Za razliku od ostalih zemalja JIE6, Kosovo ima veoma ograničen pristup međunarodnim finansijskim tržištima, te stoga ima mali spoljni dug.

D. FISKALNA POLITIKA I JAVNI DUG – RASTUĆI RIZICI

Slabi ekonomski uslovi u evrozoni kočili su privrednu aktivnost i državne prihode, izazivajući povećane automatske stabilizacione rashode u zemljama JIE6 i primoravajući zemlje JIE6 da vrše i druga prilagođavanja fiskalne politike. U tom teškom ambijentu sa rastućim nivoima javnog duga i pritiscima u pogledu finansiranja, većina zemalja JIE6 mora da usvoji programe fiskalne konsolidacije da bi se preokrenuo smer dinamike duga radi izbegavanja kasnijih problema sa finansiranjem (Tabela 2). Fiskalni pritisci i pritisci u pogledu javnog duga se pojačavaju u više zemalja, pre svega u Albaniji, Crnoj Gori i Srbiji. Kao odgovor na to, vlade se sve više oslanjaju na domaće i spoljno zaduživanje kod međunarodnih finansijskih institucija (Crna Gora, Srbija i Albanija). Nagomilavanje kašnjenja u plaćanju iz budžeta prema privatnom sektoru (na primer, u Albaniji, BJR Makedoniji) kašnjenja lokalnih samouprava u plaćanju u Crnoj Gori stvara dodatne poteškoće za privatni sektor u jednom već problematičnom ambijentu. Kosovo je izuzetak po tome što njegov nizak javni dug i deficit ostavljaju izvestan fiskalni prostor za održavanje visokih nivoa javnih investicija u strateške projekte kao što su regionalni autoputevi, koji su važni za njegovu povezanost sa susedima.

Tabela 2: Fiskalni deficiti u JIE6 (procenat BDP-a)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ALB	-3,4	-3,3	-3,5	-5,5	-7,0	-3,0	-3,3
BIH	0,8	2,2	0,2	-3,9	-5,7	-4,5	-3,1
KOS	-3,1	2,8	7,2	-0,2	-0,6	-2,6	-1,9
MKD	0,2	-0,5	0,6	-0,9	-2,7	-2,4	-2,6
CG	-1,8	3,0	6,0	-0,7	-6,7	-7,7	-3,6
SRB	1,1	-1,6	-2,0	-2,6	-4,5	-4,6	-4,8
Prosti prosek	-1,0	0,4	1,4	-2,3	-4,5	-3,9	-3,2
Ponderisani prosek	0.0	-0.6	-0.6	-2.8	-4.6	-4.0	-3.8

Izvor: Proračuni osoblja na osnovu podataka MF i podataka MMF-a za BiH.

Izuzev na Kosovu, na državne prihode je znatno uticalo usporavanje ekonomske aktivnosti. U 2011. godini, prihodi su podbacili u odnosu na budžetske projekcije koje su uradile vlade u svim zemljama izuzev Kosova. Slaba ekonomska aktivnost dovela je do nižih naplata ključnih instrumenata prihoda: poreza na dodatu vrednost, akciza i carinskih prihoda. Takođe, pogoršanje uslova na zvaničnim tržištima rada dovelo je do smanjenih prihoda od poreza na dohodak građana i doprinosa za socijalno osiguranje. Ukupni prihodi (u realnom iznosu) u četiri zemlje JIE6 još uvek ostaju ispod nivoa registrovanih u 2008. godini, pri čemu su najviše pogođene Srbija i Crna Gora (slika 27).

Slika 27: Izvršenje prihoda JIE6, 2008-2011.

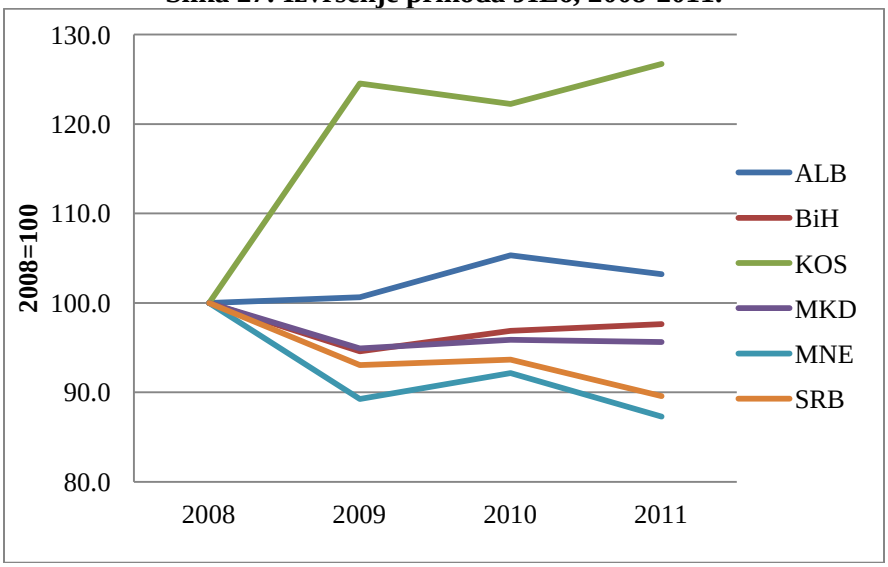

Slika 28: Izvršenje rashoda u JIE6, 2008 – 2011.

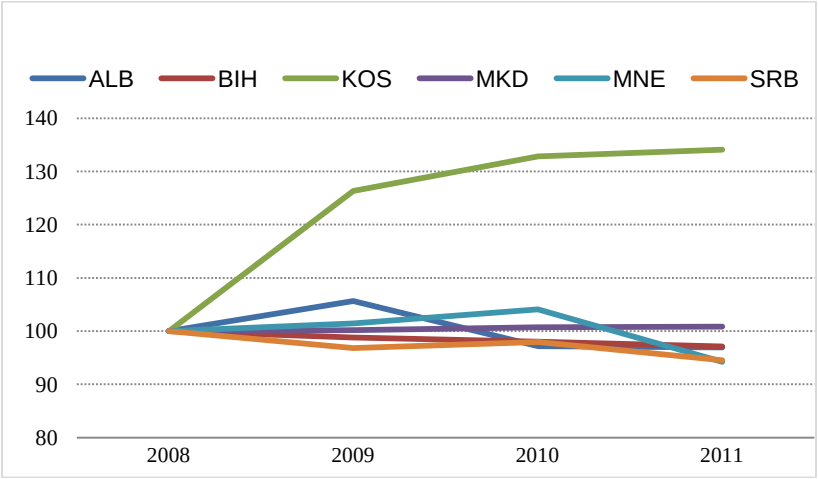

Izvor: Proračuni osoblja Svetske banke na osnovu podataka državnih organa.

U prvom kvartalu 2012. godine nastavili su se slični trendovi, pogoršani zimskim uslovima. Izgleda da je većina zemalja pripremila svoje inicijalne budžete za 2012. godinu na donekle optimističnim pretpostavkama o rastu i to je dovelo do znatnog podbačaja prihoda. Čini se da je najviše pogođena Crna Gora jer su njeni prihodi opali u prvom kvartalu 2012. godine za 11,9 procenata na međugodišnjem nivou, iako su aprilski podaci mnogo bolji, delimično kompenzujući raniji podbačaj. U BJR Makedoniji i Albaniji prihodi su bili u velikoj meri nepromenjeni u realnom iznosu i znatno ispod planiranih iznosa. Slični trendovi su zabeleženi u prva dva meseca u Srbiji. Istovremeno, na Kosovu su se prihodi povećali za 5,5 procenata međugodišnje; međutim, to je u velikoj meri posledica jednokratnih prihoda od dividendi, dok su poreski prihodi zapravo opali za 0,6 procenata.

Odgovori vlada su se do sada koncentrisali na pojačanje napora oko naplate i smanjenje potrošnje umesto povećanja poreskih stopa (Tabela 3). Do sada je izuzetak Crna Gora, koja je doživela najveći pad prihoda, a vlada je u aprilu usvojila rebalans budžeta za 2012. godinu smanjujući rashode i uvodeći mere za povećanje prihoda. Vlada BJR Makedonije je u aprilu usvojila rebalans budžeta na osnovu nižeg rasta i budžetiranih prihoda, uključujući i smanjenja potrošnje od 4,4 procenta kako bi ostala u okvirima prvobitnog ciljnog budžetskog deficita. I Albanija je najavila da će izvršiti rebalans budžeta zbog pogoršanog spoljnog ambijenta. Druge zemlje JIE6 tek treba da preduzmu konkretne fiskalne mere (slika 28).

Tabela 3: Fiskalni odgovori vlada u 2012. godini

Zemlja	Fiskalni pritisci	Status prilagođavanja	Ključne mere
Albanija	Spor rast, prihodi Neplaniran uvoz struje	Očekuje se u julu 2012.	Razmatraju se.
Bosna i Hercegovina	Spor rast, prihodi	Nije najavljeno	Nisu najavljene.
Kosovo	Redovan rebalans sredinom godine	Očekuje se sredinom 2012.	Očekuje se da se usvoje smanjenja potrošnje i nove mere za povećanje prihoda
BJR Makedonija	Spor rast, prihodi	Usvojila Vlada u aprilu 2012.	Smanjenja potrošnje, kod kapitalnih rashoda i roba i usluga
Crna Gora	Spor rast, prihodi, Aktivirane državne garancije	Usvojila Skupština u maju 2012.	Novi posebni porezi i naknade, smanjenja tekuće i kapitalne potrošnje
Srbija	Spor rast, prihodi	Očekuje se posle izbora	Povećanje poreskih stopa Zamrzavanje plata i penzija *

Izvor: Osoblje Svetske banke.
* U očekivanju odluke vlade

Prilagođavanja na strani rashoda u 2011. godini su bila sveobuhvatna, uključujući smanjenje investicija, subvencija i drugih tekućih rashoda. Rashodi su najviše smanjeni u Crnoj Gori, uglavnom kapitalna potrošnja i subvencije. I BJR Makedonija je prilagodila potrošnju predviđenu budžetom tako što je smanjila potrošnju za dobra i usluge i kapitalnu potrošnju. U Srbiji su rashodi bili u skladu sa budžetom, pri čemu su zarade rasle neznatno više od drugih kategorija rashoda. Na Kosovu su rashodi u 2011. godini bili 8 procenata niži od budžeta; međutim, to odražava pre ograničenja kapaciteta za sprovođenje nego ograničenja finansiranja.

Početkom 2012. godine, vlade su nastavile da smanjuju rashode zbog podbačaja prihoda kako bi ostale u okviru raspoloživih sredstava. Naročito je snižena potrošnja u Albaniji i Crnoj Gori početkom 2012. godine u odnosu na 2011.

Međutim, s obzirom na rigidne obrasce potrošnje, postoje informacije da se u više zemalja JIE6 javljaju kašnjenja u izmirivanju obaveza. Sa izuzetkom Kosova, izgleda da obrasci potrošnje zemalja JIE6 veoma favorizuju zarade i socijalne transfere, otežavajući prilagođavanja

na kratak rok[4]. Pored toga, izgleda da je usporavanje privredne aktivnosti otkrilo postojeće ranjivosti u okviru upravljanja javnim finansijama, uključujući programe povraćaja poreza koji ne funkcionišu i neadekvatne kontrole preuzetih obaveza. To stvara dodatno ograničenje za privatni sektor u već problematičnom ekonomskom ambijentu. Na primer, u Crnoj Gori je dokumentovano da su ukupne neizmirene obaveze opšteg sektora države (uglavnom u opštinama) na kraju 2011. godine oko 3,5 procenata BDP-a. Reagujući na to, vlada sprovodi program smanjenja neizmirenih obaveza u opštinama. Međutim, u drugim zemljama nema čvrstih podataka o neizmirenim budžetskim obavezama mada indirektni dokazi i indicije iz privatnog sektora ukazuju da one mogu da budu značajne.

Bruto potrebe za finansiranjem[5] u JIE6 u 2012-2013. godini su znatne. One su pre svega izazvane visokim nivoom deficita, ali i sve većim oslanjanjem na kratkoročno finansiranje u pojedinim zemljama. Mada su zemlje JIE6 do sada bile u stanju da refinansiraju svoj dug, to se može promeniti ukoliko se pogorša situacija u finansijskom sektoru. Pošto su u svim zemljama JIE6 u 2013. godini predviđena relativno mala prilagođavanja fiskalnih bilansa, ne očekuje se znatno opadanje potreba za finansiranjem. Mada se očekuje da finansiranje najvećeg dela deficita dođe od međunarodnih finansijskih organizacija i komercijalnih i bilateralnih kreditora, znatan iznos kratkoročnog duga će održavati na visokom nivou bruto potrebe za finansiranjem i rizik refinansiranja.

Uslovi za spoljno finansiranje su teški. Mada su troškovi zaduživanja za zemlje u razvoju (uključujući i region JIE6) opali početkom 2012. godine kao posledica smanjene averzije prema riziku[6], oni su i dalje visoki (slika 29). Do kraja marta 2012. godine, spredovi na dugovne instrumente koje su emitovale zemlje JIE6 opali su za između 80 i 290 baznih poena u poređenju sa krajem 2011. godine, ali su ponovo porasli zbog novih turbulencija u evrozoni. Međutim, krećući se između 570 i 880 baznih poena, spredovi su i dalje visoki, a mogle bi da i dalje rastu u svetlu uticaja situacije u Grčkoj, koja bi mogla da znatno suzi pristup finansiranju.

Slika 29: Spredovi na suvereni spoljni dug JIE6 (u bp)

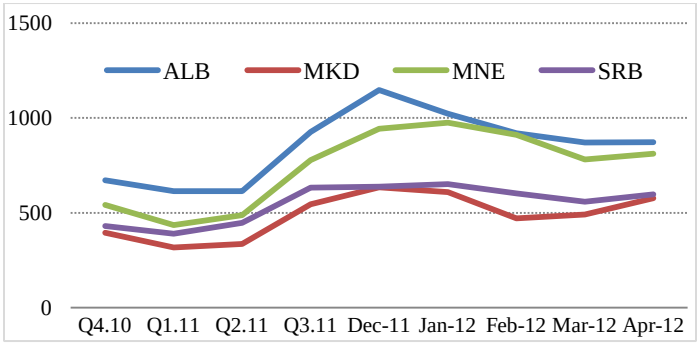

Izvor: Osoblje Svetske banke.

[4] Potpunije razmatranje strukture prihoda i potrošnje fiskalnih sektora u JIE6 videti u Polju 2 u prethodnom „Regionalnom ekonomskom pregledu za JIE“.

[5] Potrebe za finansiranjem definišu se kao nivoi deficita i otplate po osnovu domaćeg i stranog duga, uključujući i kratkoročni dug.

[6] World Bank, Development Prospects Groups, Weekly Global Economic Brief, mart 2012, dostupno na adresi: http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1302024558568/7846453-1326146297898/DECPGWeekly_032912.pdf

Tabela 4: Kreditni rejtinzi država*

Rejtinzi (S&P)	4.kv.-10	Dec-11	Jan-12	Feb-12	Mart-12
Albanija	B+	B+	B+	B+	B+
Bosna i Hercegovina	B+	B	B	B	B
BJR Makedonija	BB	BB	BB	BB	BB
Crna Gora	BB	BB	BB	BB	BB
Srbija	BB-	BB	BB	BB	BB

Izvor: Standard & Poor ***** Na dan [5. jun 2012]. Kosovo nema državni rejting.

Na domaćim tržištima, mada su plitka, i dalje postoji tražnja za državnim dugom. Uz veoma likvidan finansijski sektor u većini zemalja JIE6, izgleda da je povećano zaduživanje javnog sektora zadovoljeno na lokalnom tržištu, mada po sve većoj ceni. Na primer, BJR Makedonija je bila u stanju da refinansira svoj domaći dug iako je interesovanje investitora za dugoročna dospeća osciliralo. Vlasti na Kosovu i u Bosni i Hercegovini su emitovale svoje prve kratkoročne domaće dugovne instrumente (državne zapise) koje su do sada apsorbovale lokalne banke po relativno niskim stopama. Albanija, Crna Gora i Srbija takođe su bile u mogućnosti da pozajme potrebne iznose, ali po višim stopama nego godinu dana ranije.

Pod pretpostavkom da neće biti velikih spoljnih šokova, u JIE6 je rizik od nesolventnosti države nizak, ali bi slabi uslovi u evrozoni i na zapadnom Balkanu ipak mogli da dovedu do daljih pritisaka, posebno ukoliko se odlaže fiskalna konsolidacija. Vlada u Albaniji je već neto dužnik prema finansijskom sektoru, pored toga što ima visok ukupan dug. I situaciju u Bosni i Hercegovini treba pažljivo pratiti jer su depoziti države opali, dok su potraživanja prema državnim organima povećana. Depoziti Crne Gore su se oporavili sa realizacijom kredita od Credit Suisse. Srbija i dalje ima adekvatne depozite u centralnoj banci, mada bi mogla da bude pod izvesnim rizikom ukoliko domaći dug postane neatraktivan za investitore. Izgleda da je BJR Makedonija u sličnoj poziciji, mada su rizici donekle ublaženi relativno niskim odnosom kredita prema depozitima u finansijskom sektoru. Kosovo i dalje ima znatne depozite i poziciju neto kreditora prema finansijskom sektoru.

Kao rezultat fiskalnih deficita i državnih garancija u nekim zemljama JIE6, javni dug je nastavio da se povećava u svim zemljama osim Kosova (slika 30). Na dugi rok taj trend nije održiv. Više zemalja već dostiže zabrinjavajuće nivoe duga s obzirom na njihove fiskalne i institucionalne kapacitete i ograničenja finansiranja. Najzaduženije zemlje u JIE6 su Albanija i Crna Gora (uključujući i garancije). Javni dug Albanije takođe se pomerio neznatno naviše na 58,4 procenta BDP-a, što je blizu zakonom propisane granice od 60 procenata, a naročito zabrinjava veliki udeo kratkoročnog duga u njemu. Javni dug Crne Gore uključujući i garancije porastao je sa 51,0 na 56,9 procenat BDP-a. Javni dug u Srbiji dostigao je do kraja 2011. godine 45,8 procenata BDP-a, što predstavlja porast u odnosu na 42,9 procenata godinu dana ranije. Uzimajući u obzir cenu javnog duga i njegovu strukturu, te tri zemlje će morati da ulože znatne

napore da preokrenu nepovoljnu dinamiku i smanje nivoe duga i sa njima povezane ranjivosti u dužem vremenskom periodu. Javni dug u Bosni i Hercegovini ostao je stabilan na 39,1 procenat BDP-a, ali s obzirom na njena institucionalna ograničenja i ograničenja kapaciteta za zaduživanje i probleme u koordinaciji politika, ni ona nije u sigurnoj zoni. Za razliku od nje, Kosovo i BJR Makedonija imaju nivoe duga kojima je mnogo lakše upravljati. U BJR Makedoniji, uprkos relativno niskom fiskalnom deficitu, javni dug (uključujući garancije) se između 2010. i 2011. godine povećao za preko 5 procentnih poena BDP-a na oko trećinu BDP-a u velikoj meri zbog isplate 220 miliona evra iz MMF-ove kreditne linije iz predostrožnosti za likvidnost (PLL) i 130 miliona evra iz komercijalnog kredita koji garantuje IBRD (a kojim se finansira budžet za 2012. godinu).

Poslednjih godina, ukupne državne garancije su postale značajan deo obaveza po osnovu javnog duga u JIE6. One su dostigle 11,6 procenata BDP-a u Crnoj Gori, 6,7 procenata BDP-a u Srbiji i 4,4 procenta BDP-a u BJR Makedoniji. JIE6 će morati da pažljivo prati i ograniči izdavanje garancija na održivom nivou jer bi aktiviranje garancija moglo da znatno poveća tekuće potrebe za finansiranjem. Na primer, u Crnoj Gori su nedavno aktivirane državne garancije za kredite komercijalnih banaka za železaru i kombinat aluminijuma izvršile značajan dodatan pritisak na budžet.

Slika 30: Javni dug u JIE6 (procenata BDP-a)

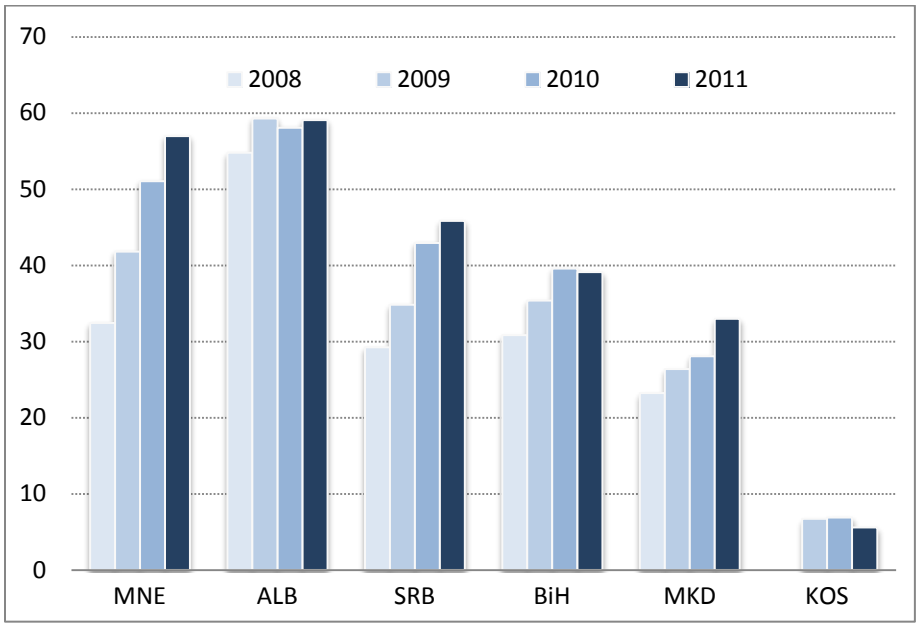

Izvor: Osoblje Svetske banke.
Napomena: Uključujući državne garancije za BJR Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju.

E. MONETARNA POLITIKA I FINANSIJSKI SEKTOR – NASTAVAK KONTROLISANOG SMANJENJA KREDITNE AKTIVNOSTI

Mada su tenzije na finansijskim tržištima evrozone donekle popustile, tržišni uslovi su daleko od normalnih. Uslovi za finansiranje banaka su se poboljšali tokom prvog kvartala 2012. godine zahvaljujući obezbeđivanju ogromnog iznosa likvidnih sredstava od strane ECB (preko 1 bilion evra) u vidu jeftinih dugoročnijih kredita kroz njene dugoročne operacije refinansiranja (LTRO). Te dve LTRO operacije pomogle su da se poveća poverenje u međubankarsko tržište, što dokazuje pad od 22 bazna poena u spredu između stopa Euribor i OIS (Overnight Index Swaps) (razlika između kamatne stope na evropskom međubankarskom tržištu i OIS-a je mera nespremnosti evropskih banaka da daju kredite jedna drugoj) na 0,41 procenat na kraju marta (u poređenju sa 0,64 procenta na kraju februara) (slika 31). Ali to je još uvek znatno iznad pretkriznih nivoa, što ukazuje na to da se banke još uvek suočavaju sa deficitima finansiranja. Kamatna stopa na evropskom međubankarskom tržištu (Euribor) – koja meri spremnost evropskih banaka da daju kredite jedna drugoj na neobezbeđenom međubankarskom tržištu – nastavila je da opada do oko 0,77 procenata sa 0,98 procenata na kraju februara i 1,5 procenata početkom decembra 2011. godine. Spredovi na CDS-ove za glavne matične banke prema bankama regiona ECA (Evrope i centralne Azije) su opale tokom prvog kvartala 2012. godine, što ukazuje na to da su opali i rizici od neizvršenja obaveza zahvaljujući LTRO, ali su istorijski gledano i dalje povišeni i u poslednje vreme ponovo rastu (slike 32-33).

Slika 31: Spred između stopa Euribor i OIS (%)

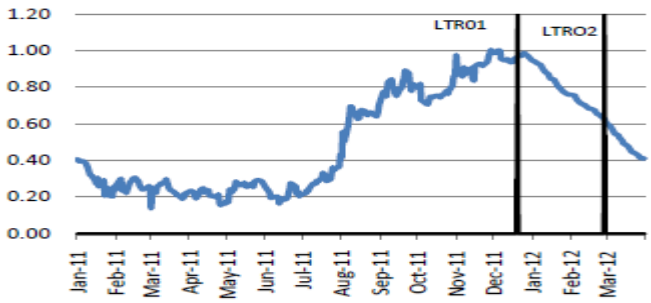

Slika 32: Spredovi na petogodišnje CDS za glavne matične banke prema bankama iz evropskih zemalja u usponu (u baznim poenima)

Uz znatne napore vlada i monetarnih vlasti zemalja JIE6 – i skorije poteze ECB – zemlje JIE6 su do sada izbegavale nekontrolisano smanjenje kreditne aktivnosti. Banke JIE6 su uglavnom dobro kapitalizovane i likvidne, a sistemske ranjivosti su znatno smanjene u poređenju sa kriznim periodom. Takođe, mnogi smatraju da su veoma velike injekcije likvidnosti od strane ECB u decembru 2011. i februaru 2012. godine sprečile dezorganizovanu prodaju aktive i kasniju krizu kredita u evropskom bankarskom sistemu, uključujući eventualno i zemlje JIE6. LTRO operacije su ublažile pritiske u pogledu finansiranja banaka, a finansiranje putem LTRO sada obuhvata više od 60 procenata duga banaka koji dospeva u 2012. godini. Ta kretanja su dobar predznak za kontinuiran oporavak i smanjenu ranjivost finansijskog sektora u JIE6.

Slika 33: LTRO operacije ECB-a i ročno finansiranje banaka (u milijardama evra)

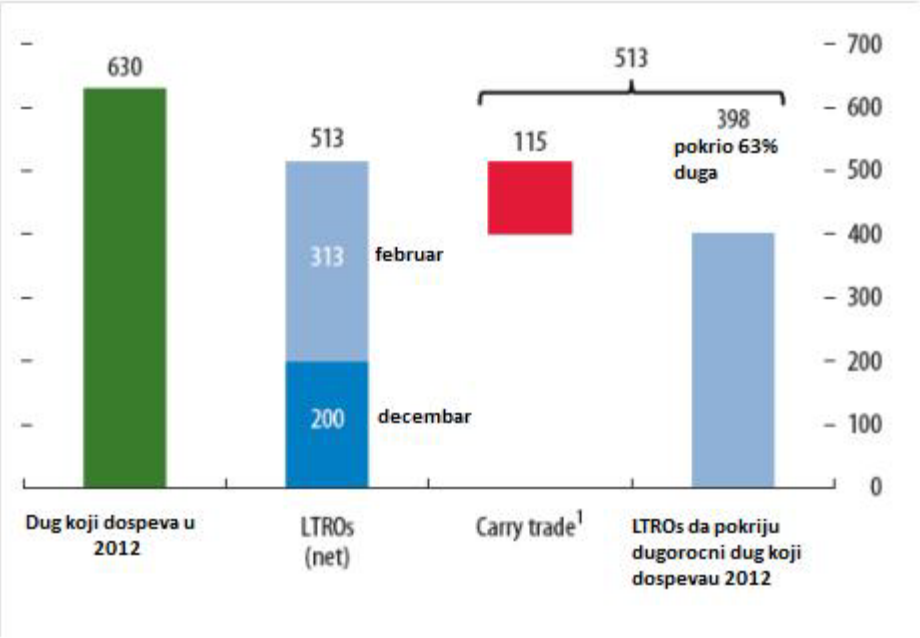

[1] Promena u strukturi državnih obveznica koje drže monetarne i finansijske institucije evrozone od kraja novembra 2011. do februara 2012.
Izvor: MMF-ov Izveštaj o globalnoj finansijskoj stabilnosti iz aprila 2012.

Međutim, u evropskom finansijskom sistemu i dalje ima značajnih rizika. Najveći deo likvidnosti koja je obezbeđena evropskim bankama iskorišćen je za profitabilne „carry trade" transakcije (gde banke mogu da se zaduže po stopi od 1 procenta, a da ulažu u državne obveznice sa visokim prinosima), a samo je ograničen iznos dodatne likvidnosti završio u realnom sektoru privrede. Očekuje se da banke i dalje budu pod tržišnim i regulatornim pritiskom (koji je pojačan zahtevom EBA s kraja juna) da vodeće banke evrozone povećaju rezerve kapitala i likvidnosti, da ojačaju bilanse i, u širem smislu, da svoje poslovne modele prilagode u pravcu održivije nove ravnoteže.

Ipak, uprkos pritiscima u pogledu finansiranja od 2008. godine, međunarodne banke su generalno zadržale nivo izloženosti prema zemljama JIE6, mada su smanjile izloženost prema nezavisnim bankama. Uprkos gubitku izvora finansiranja od nepovezanih međunarodnih banaka, u većini bankarskih sistema centralne, istočne i jugoistočne Evrope (CIJIE) porasle su ukupne obaveze prema inostranstvu. To jest, mada je brz rast naglo zaustavljen, u trećem kvartalu 2011. godine *nije* opalo finansiranje od strane matičnih banaka, kako su se neki bojali. Nekoliko faktora može biti u pitanju:

- strateško opredeljenje mnogih matičnih banaka da ostanu prisutne u regionu centralne i jugoistočne Evrope (CIJIE), u kombinaciji sa njihovim malim lokalnim portfolijima u JIE6,

- neprekidna profitabilnost poslovanja u tim zemljama, i

- poteškoće oko smanjivanja bilansa koji se uglavnom sastoje od kredita, posebno u zemljama JIE6 koje nemaju ni snažna tržišta kapitala ni uspostavljeno sekundarno tržište za prodaju kredita.

Bez obzira na ugovorne rokove dospeća kredita, smanjenje izloženosti prema klijentima je teško u ambijentu gde preduzeća trpe zbog slabih ekonomskih uslova, a finansijske institucije koje se nadmeću ne nameravaju da značajno prošire svoju izloženost. Ukoliko banke ipak odluče da smanje svoje kreditne portfolije, to će verovatno biti skopčano sa gubicima po osnovu kredita. Ipak, izgleda da se kreditiranje banaka u regionu sve više finansira iz lokalnih izvora depozita za razliku od perioda pre krize, čime se smanjuje izloženost bankarskih sistema međunarodnom finansiranju.

Evropski zvaničnici, MFI (međunarodne finansijske institucije) i privatne bankarske grupe saglasili su se u januaru 2012. godine oko skupa principa prema Bečkoj inicijativi - Vienna Initiative 2.0 – da pomognu da se izbegne nekontrolisano smanjenje kreditne aktivnosti u evropskim zemljama u usponu – regionu koji je najpodložniji efektima značajnijeg smanjenja prisustva banaka. Regulatorna koordinacija između matičnih zemalja i zemalja domaćina je kritično važna u krhkom privrednom ambijentu gde su nacionalni organi možda pre svega fokusirani na probleme svoje zemlje. Stoga revitalizacija Bečke inicijative, Vienna 2.0, pokušava da okupi nacionalne i međunarodne organe sa MFI radi stimulisanja koordinacije politika za evropske zemlje u usponu. Ta inicijativa uključuje Evropsku komisiju (EK), Evropsko upravu za bankarstvo (EBA), Evropski odbor za sistemske rizike (ESRB), Evropsku centralnu banku (ECB, kao posmatrača), Međunarodni monetarni fond (MMF), Evropsku banku za obnovu i razvoj (EBRD), Evropsku investicionu banku (EIB), Grupu Svetske banke (WBG) i nacionalne organe. Ciljevi inicijative Vienna 2.0 uključuju sledeće: (i) preuzimanje obaveze od strane organa matične zemlje da razmotre uticaje regulatornih mera u evropskim zemljama u razvoju i da delotvorno komuniciraju sa organima zemlje domaćina; (ii) preduzimanje napora organa zemlje domaćina da razvijaju lokalne izvore finansiranja; (iii) postizanje delotvorne komunikacije između organa matične zemlje i organa zemlje domaćina kako bi se izbeglo ograničavanje namene likvidnih sredstava; (iv) vršenje kontrole od strane nadzornih odbora EBA-e planova za promenu strukture kapitala i njihovog uticaja na zemlje domaćine i (v) preuzimanje obaveze od strane MFI da analiziraju rizike, pružaju savete oko politika i koordiniraju svoju podršku regionu.

Sve u svemu, ukupan nivo depozita u zemljama JIE6 se oporavio do pretkriznih maksimuma (slika 34). Posle naglog pada depozita sa početkom prvog talasa krize krajem 2008. godine, došlo je do postepenog oporavka. U svim zemljama osim Crne Gore depoziti su sada iznad pretkriznog maksimuma. U Bosni i Hercegovini, depoziti su se upravo vratili na pretkrizni maksimum. Međutim, poslednjih meseci oporavak depozita je usporen i čak je došlo do manjeg pada depozita tokom prvog kvartala za region u celini. Ukoliko se pogleda ukupan broj za region, depoziti su opali za 2,5% tokom prva tri meseca 2012. godine, u poređenju sa povećanjem od skoro 7 procenata u drugoj polovini 2011. godine. Ovaj preokret, u ukupnom iznosu i u većini zemalja pojedinačno (osim Albanije i BJR Makedonije) najverovatnije je povezano sa turbulencijom na finansijskim tržištima u drugoj polovini 2011. godine.

Slika 34: Ukupni depoziti (preračunati u evrima, sept. 2008=100)

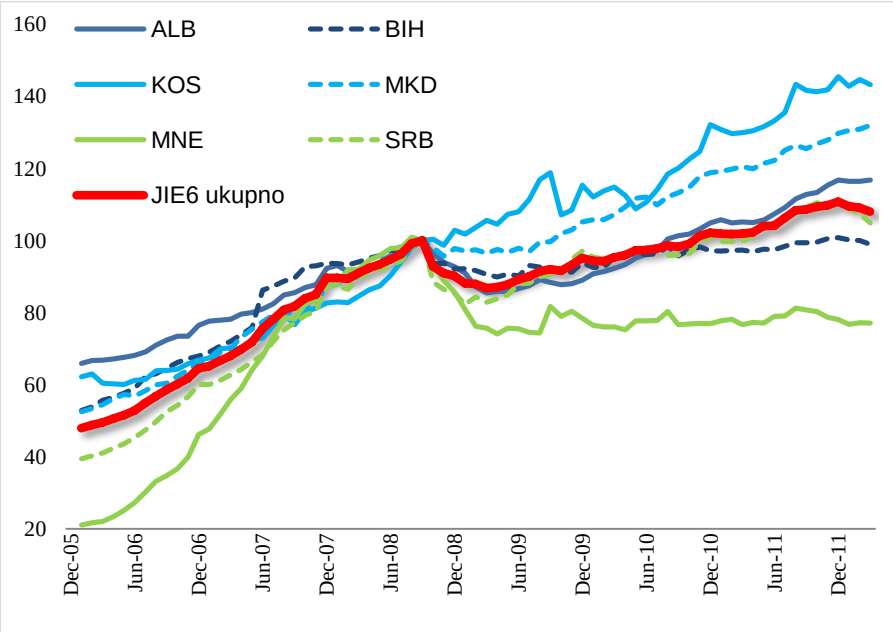

Izvor: centralne banke JIE6

U najvećem delu regiona rast kredita je pozitivan, ali su stope rasta znatno ispod pretkriznih nivoa i u skladu sa smanjenom tražnjom (slike 35-36). Uprkos stresu koji su finansijski sistemi doživeli u drugoj polovini 2011. godine, rast kredita je ostao pozitivan u većini zemalja JIE6 (izuzev Crne Gore, koja je doživela najveću kreditnu ekspanziju i pad[7]). Nominalna međugodišnja stopa rasta kredita privatnom sektoru do januara 2012. godine za JIE6 (merena kao medijana stopa rasta pojedinačnih zemalja) fluktuirala je oko 8 procenata tokom prošle godine, ali je do marta pala na 6,2 procenta. Najviše stope rasta kredita zabeležene su u Albaniji (11.0 procenata) i na Kosovu (13,6 procenata), iako nisu ni blizu stopa iz pretkriznog perioda. Rast kredita kompanijama i domaćinstvima bio je uglavnom sličan, sa određenim usporavanjem kreditiranja privrede u februaru i martu. Međugodišnji rast kredita privredi je bio 9 do 10 procenata tokom većeg dela 2011. godine, ali je u februaru i martu 2012. iznosio oko 7 procenata (slike 37-38).

[7] Ukupan rast kredita u Crnoj Gori je opao kao odraz smanjenja kredita i prenosa nenaplativih kredita u matične banke/faktoring kompanije u četiri velike banke, dok je preostalih sedam banaka zabeležilo pozitivan rast kredita.

Slika 35: Realan međugodišnji rast kredita privatnom sektoru * do marta 2012.

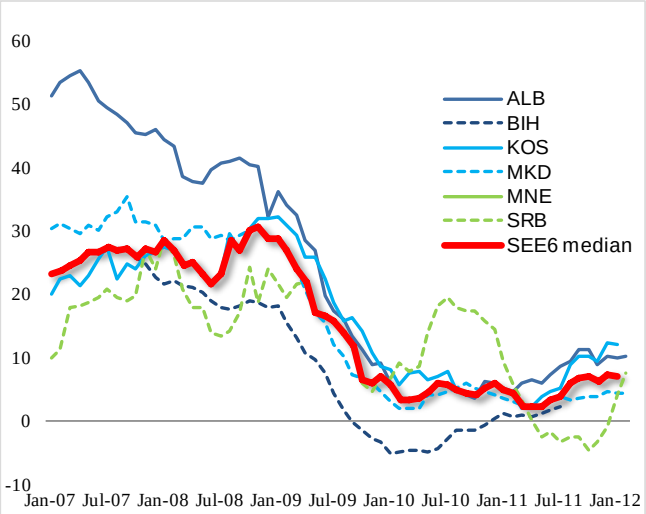

* Nisu dostupni podaci za CG
Izvor: centralne banke JIE6.

Slika 36: Nominalni međugodišnji rast kredita privatnom sektoru do marta 2012.

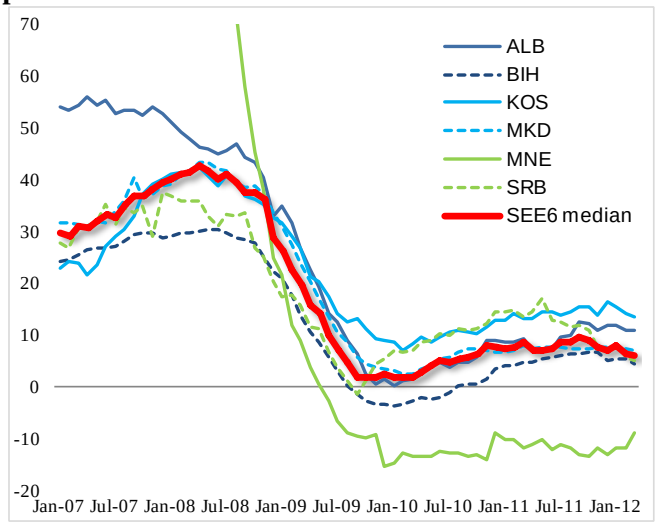

Izvor: centralne banke JIE6.

Slika 37: Nominalni međugodišnji rast kredita privatnim kompanijama do marta 2012.

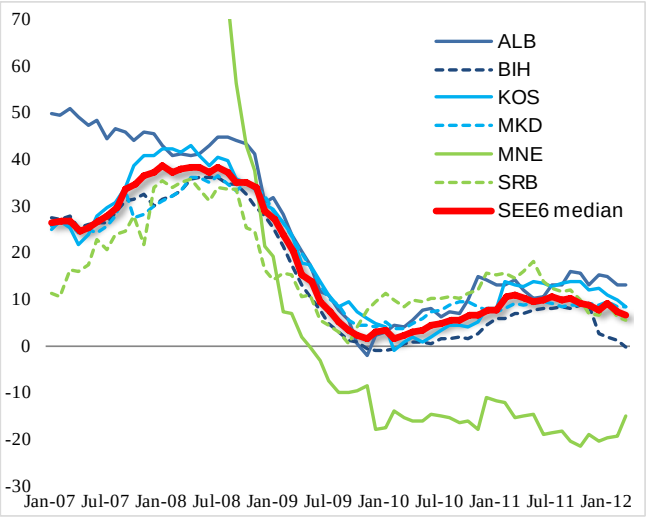

Izvor: centralne banke JIE6.

Slika 38: Nominalni međugodišnji rast kredita stanovništvu do marta 2012.

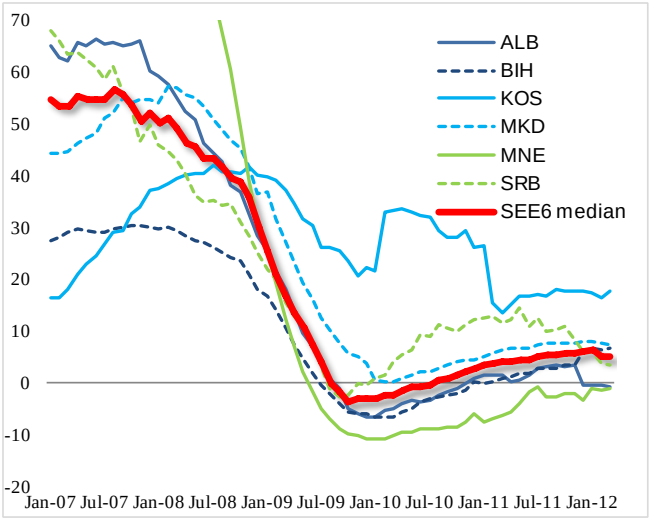

Izvor: centralne banke JIE6.

Problematični krediti (NPL) i dalje su značajno povišeni i u proseku iznose 14 procenata u celom regionu JIE6 (slika 39). Posle povećanja sa početkom krize, NPL su se stabilizovali na povišenom nivou. NPL su posebno visoki u Srbiji i Albaniji. U Srbiji su NPL stabilni na nivou od oko 18-19 procenata, mada se generalno postepeno povećavaju. U Albaniji NPL i dalje rastu i dostigli su 20 procenata u martu 2012. godine. Crna Gora je imala najviši nivo NPL, ali je on oštro redukovan u drugoj polovini 2011. godine, u velikoj meri zbog prodaje nenaplativih kredita faktoring kompanijama i/ili matičnim bankama, i, u manjoj meri, zbog naplate kredita. Taj

hroničan visok nivo NPL remeti dobit banaka, njihovu kapitalizaciju, sposobnost da privuku nove investitore i, štaviše, njihovu spremnost da daju kredite.

Slika 39: Problematični krediti (% ukupnih kredita)

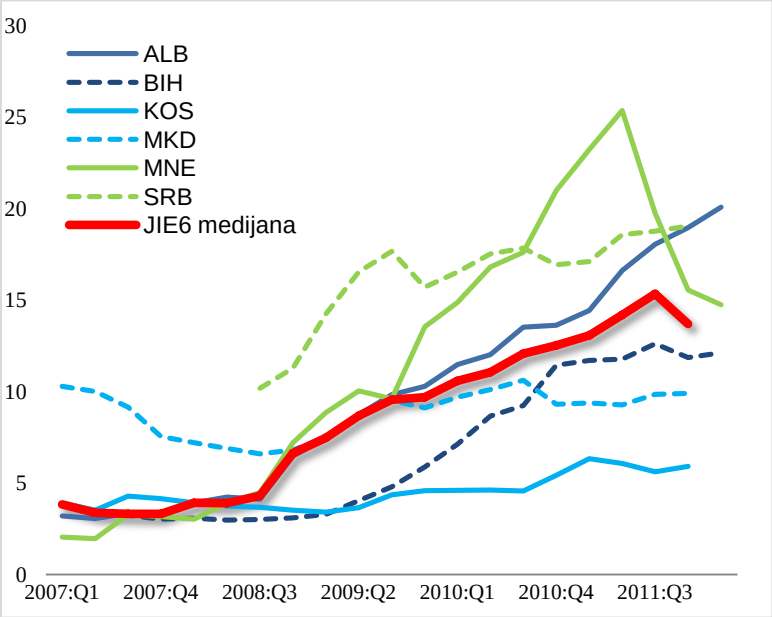

Izvor: centralne banke JIE6.

Međutim, generalna stabilizacija NPL i likvidne i dobro kapitalizovane banke ne treba da zamagle činjenicu da se veći broj manjih banaka i banaka u državnom vlasništvu suočava sa poteškoćama. U decembru 2011. godine, odnos likvidne prema ukupnoj aktivi je bio oko 38 procenata u Srbiji, 31 procenat u BJR Makedoniji, 27 procenata u Bosni i Hercegovini i 22 procenta u Crnoj Gori. Koeficijenti adekvatnosti kapitala bankarskog sektora i dalje su solidni u većini zemalja (u decembru 2011. godine on je bio 13,3 procenta u Bosni i Hercegovini, 15,5 procenata u Crnoj Gori, 15,6 procenata u Albaniji, 16,8 procenata u BJR Makedoniji i 19,1 procenat u Srbiji). Opšte uzev, u većini zemalja regiona banke su bile profitabilne u 2011. godini (slike 40-41). Rezervisanja za gubitke po kreditima, koja su relativno visoka i rastu na osnovu pogoršanja NPL, obezbeđuju dodatnu sigurnost od naglog zatvaranja pozicija bankarskih sistema (slika 42). Međutim, pojedinačne banke imaju poteškoća da održavaju adekvatne nivoe kapitala. To je uglavnom slučaj sa nekim malim bankama u domaćem vlasništvu i nekim državnim bankama. Monetarni i nadzorni organi treba da i dalje budu na oprezu i da pažljivo prate i ponovo procenjuju rizike i da preduzimaju blagovremene poteze na bilo kakav znak slabosti u sistemu.

Slika 40: Prinos na sredstva (ROA) bankarskog sektora

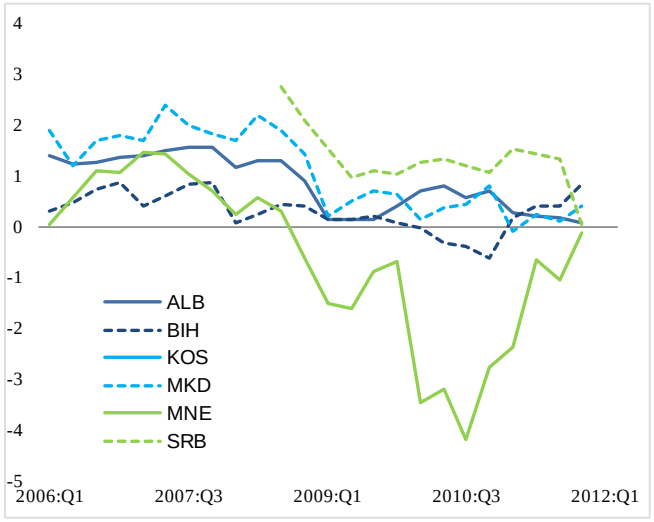

Izvor: centralne banke JIE6.

Slika 41: Prinos na kapital (ROE) bankarskog sektora

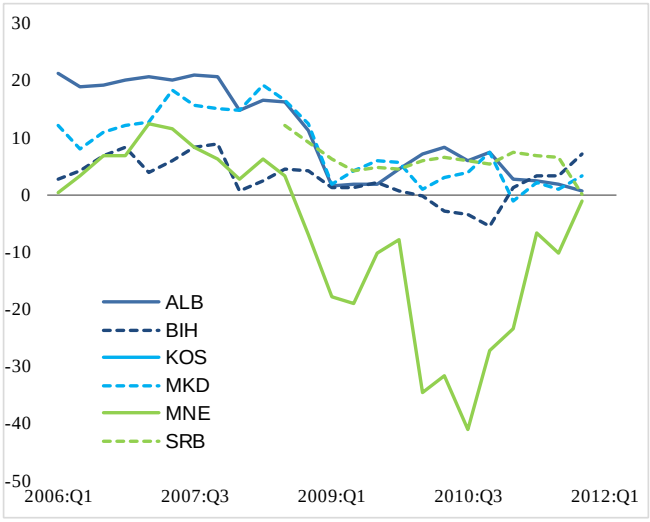

Izvor: centralne banke JIE6.

Slika 42: Rezervisanja za gubitke po kreditima, kao procenat ukupnih bruto kredita

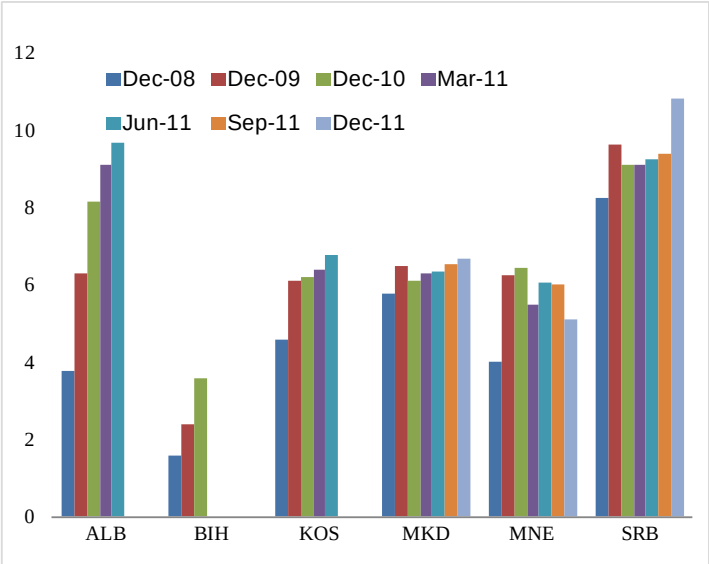

Izvor: centralne banke JIE6.

F. KRETANJA NA TRŽIŠTU RADA U JIE6 – ZABRINJAVAJUĆI TRENDOVI

Rast u zemljama JIE6 nije bio delotvoran u smanjivanju visoke nezaposlenosti. Procenjena elastičnost nezaposlenosti u odnosu na rast u zemljama JIE6 bila je prilično niska, oko -0,2, što znači da je rast od 1 procentnog poena u proseku vezan za pad od 0,2 procentna poena u stopi nezaposlenosti (slika 43). To znači da bi sa nepromenjenom strukturom rasta bilo potrebno pet godina snažnog rasta od prosečno 5 procenata ili više da bi nezaposlenost znatno opala – za ukupno oko 5 procentnih poena. To ističe ključnu važnost ponovnog pokretanja snažnog rasta koji apsorbuje radnu snagu u JIE6 i potrebu za snažnim stabilizacionim i strukturnim politikama koje su usmerene na rast.

Osim toga, od svetske krize je veza između rasta i nezaposlenosti bila nepovoljnija u JIE6 nego u uporednim zemljama – a taj trend zabrinjava. Osetljivost stope nezaposlenosti na rast je *mnogo niža* u JIE6 nego u zemljama EU10. Štaviše, stopa nezaposlenosti u JIE6, koja je ukupno mnogo viša nego u ostatku Evrope i u EU10, nastavila je da se penje u 2011. godini u nekoliko zemalja JIE6. Kao rezultat toga, stope nezaposlenosti u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori u 2011. godini su bile znatno više nego u pretkriznom periodu. Za razliku od njih, BJR Makedonija i Kosovo su uspeli da donekle smanje nezaposlenost, ali sa veoma visokih nivoa, uprkos smanjenju proizvodnje u BJR Makedoniji u 2009. i 2010. godini (slika 44). Te promene delom odražavaju strukturne reforme koje su u Crnoj Gori, Srbiji i na Kosovu značile znatna smanjenja zaposlenosti u javnom sektoru.

Slika 43: Promene stopa nezaposlenosti i stopa rasta BDP-a u JIE6, 2000-2010.

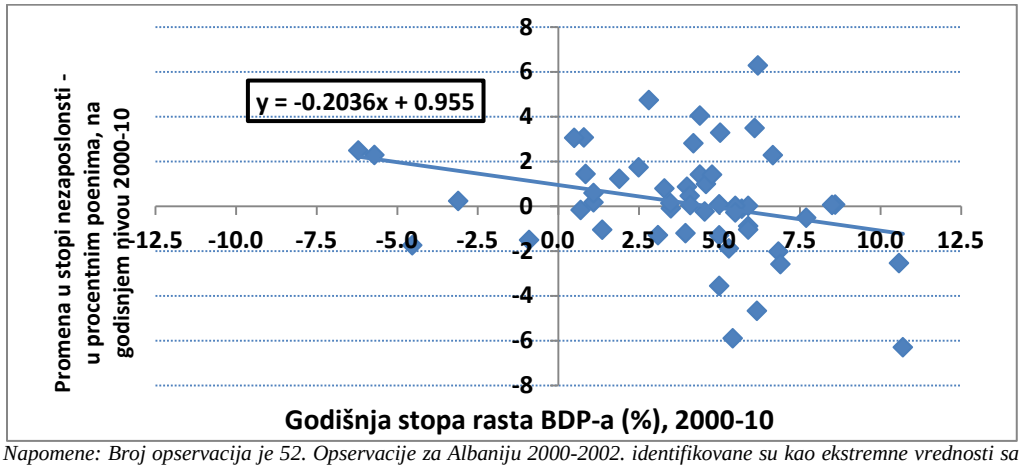

Napomene: Broj opservacija je 52. Opservacije za Albaniju 2000-2002. identifikovane su kao ekstremne vrednosti sa apsolutnim vrednostima standardizovanih reziduala većim od 2. Stoga su one isključene. Standardna greška za koeficijent za rast BDP-a je 0,09 (t=-2,18). Procene za Srbiju i Crnu Goru objedinjene su u originalnu seriju KILM (ključnih indikatora tržišta rada). Raščlanjeni statistički podaci su procenjeni primenom sledeće metodologije: Procene nezaposlenosti i radne snage na osnovu anketa o radnoj snazi za populaciju starosti 15 i više godina dostupne su od nacionalnih zavoda za statistiku. Te procene su objedinjene da bi se izračunao ukupan broj za Srbiju i Crnu Goru za period od 2008. do 2010. godine. Zatim su korišćenjem odnosa procena KILM prema našim objedinjenim procenama za 2008. godinu prognozirani objedinjeni podaci za Srbiju i Crnu Goru od 1999. do 2007. godine. Zatim su korišćenjem odnosa radne snage u Srbiji prema radnoj snazi u Srbiji i Crnoj Gori zajedno u 2008. godini izračunate prognoze radne snage za Srbiju za period od 1999. do 2007. godine. Isti postupak je korišćen i kod procena nezaposlenosti za Crnu Goru.

Izvori: R. Islam i A. (2012). „Radna mesta u regionu ECA", osnovni dokument za Izveštaj o regionalnom tržištu rada, u pripremi. Procene rasta BDP-a su iz publikacije „Indikatori svetskog razvoja" (2011). Procene stope nezaposlenosti su iz baze podataka KILM Međunarodne organizacije rada (preuzeti 4.2.2012).

Slika 44: Promena stopa nezaposlenosti između 2008. i 2011. godine (u procentnim poenima)

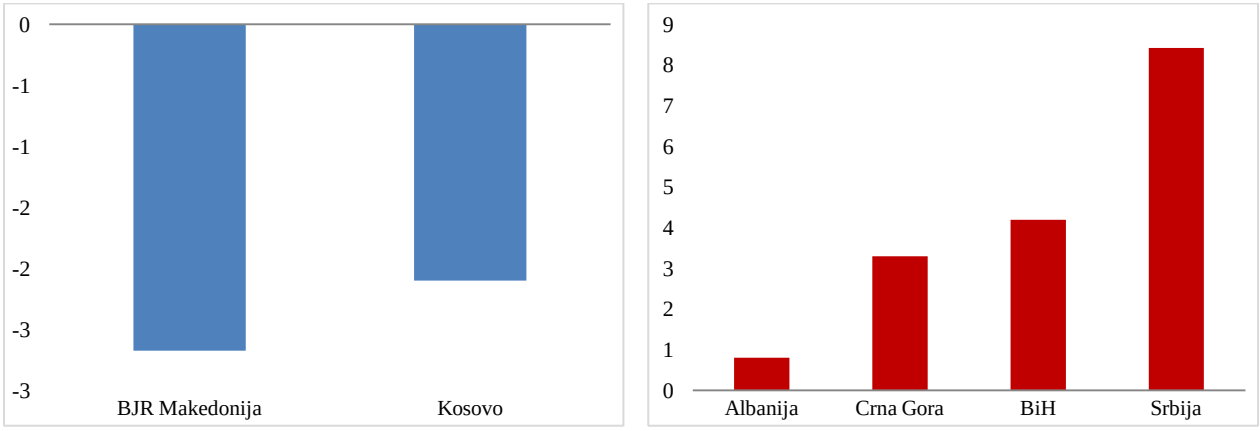

Izvor: Ankete o radnoj snazi (ARS) nacionalnih zavoda za statistiku.
Napomene: Korišćeni su najnoviji podaci ARS iz 2011. godine. Podaci za Kosovo su iz 2009. godine. Stopa nezaposlenosti za Albaniju zasniva se na zvaničnim podacima o registrovanim nezaposlenim licima.

Slika 45: Stope nezaposlenosti u JIE6 i EU10

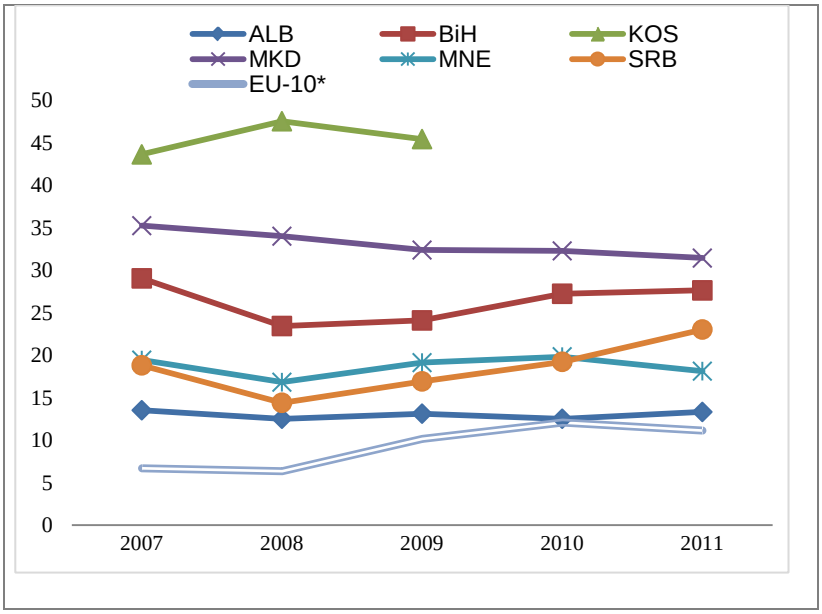

Izvor: Ankete o radnoj snazi (ARS) nacionalnih zavoda za statistiku.
Napomena: Nisu dostupni podaci za Kosovo za 2010-2011; podaci za Albaniju su iz administrativnih evidencija.

U većini zemalja JIE6 povećanje proizvodnje u 2011. godini nije propraćeno padom nezaposlenosti – što je očigledni dokaz „rasta bez povećanja zaposlenosti“ (slika 45). [8] Na primer, u Srbiji je nezaposlenost nastavila da raste i dostigla je 23,7[9] procenata u novembru 2011. godine – što je rekordno visok nivo od kada je pre 15 godina uvedena Anketa o radnoj snazi (ARS) (Okvir 1). To je rezultat neprekidnih zatvaranja radnih mesta u sektorima industrije i usluga u Srbiji, delimično pritisaka konkurencije, restrukturiranja i povećanja stope neaktivnosti.[10] U BJR Makedoniji je izmerena stopa nezaposlenosti bila stabilna na 31,2 procenta u prva tri kvartala 2011. godine ali je onda porasla na 31,8 u poslednjem

[8] Podaci iz ARS-a u JIE6 su neredovni u nekoliko zemalja JIE6, pa potpuno ažurirana analiza tržišta rada na nivou celog regiona za 2011. godinu nije moguća. Albanija i Kosovo nisu sprovele ARS od 2009. godine.
[9] Slike se zasnivaju na definiciji radno sposobne populacije „starosti 15 i više godina“.
[10] Podaci iz-a ARS omogućavaju raščlanjavanje determinanti porasta nezaposlenosti. Između aprila 2008. i aprila 2011. došlo je kako do znatnog povećanja broja nezaposlenih (više od 200.000) tako i do smanjenja ekonomski aktivne populacije (za približno 350.000). Porast neaktivnosti bio je naročito visok na početku finansijske krize i

kvartalu. Za razliku od nje, Crna Gora je doživela kontinuiran pad stope nezaposlenosti tokom 2011. godine, sa 21,2 procenta u prvom kvartalu na 18,9 procenata u četvrtom kvartalu, iako stopa nezaposlenosti u Crnoj Gori pokazuje jaku sezonsku uslovljenost povezanu sa naglim rastom u zapošljavanju tokom letnje turističke sezone. Na Kosovu ARS nije sprovedena od 2009. godine, a i podaci za Albaniju nisu dostupni od iste godine. Najnovija ARS u BiH završena je u aprilu 2011. godine kada je nezaposlenost bila 27,6 procenata (0,4 procentna poena viša nego u 2010. godini).

Okvir 1: Regionalni trendovi nezaposlenosti u Srbiji

Nezaposlenost u JIE6 je visoka, ali je još viša u određenim regionima, koji mogu iziskivati posebnu pažnju vlada kao „vruće tačke" visoke nezaposlenosti i socijalnih tenzija. Na primer, stope nezaposlenosti su prilično neujednačene širom Srbije, najveće ekonomije u JIE6: nezaposlenost je najveća u jugoistočnom delu zemlje (26,6 procenata u novembru 2011) a najniža u Beogradu (20,8 procenata), dok izgleda da je područje Kragujevca doživelo pad nezaposlenosti sa dolaskom velike fabrike FIAT. Interesantno je da je znatan rast nezaposlenosti tokom prošlih nekoliko godina više pogodio gradska nego seoska područja. Kao rezultat toga, nezaposlenost u gradovima u 2011. godini (25,5 procenata) prevazišla je tradicionalno visoku nezaposlenost na selu (21,5 procenata). Takođe, suprotno nekim viđenjima, naročito je područje Beograda pretrpelo najveći pad poslednjih meseci, a nezaposlenost se povećala za 2 procentna poena između aprila i novembra 2011. godine. Praćenje regionalne nezaposlenosti uz kvalitetne i ažurne podatke važno je kod praćenja kretanja na lokalnim tržištima rada i formulisanja odgovora u pogledu politika.

Izvor: Osoblje Svetske banke.

Nezaposlenost među mladima **dostiže alarmantne nivoe u nekim zemljama**. Nezaposlenost među mladima (od 15 do 24 godine starosti) ne samo da je najveća među svim starosnim grupama, već je i rasla tokom 2011. godine u svim zemljama za koje je dostupna skorašnja ARS. BJR Makedonija ima najveću izmerenu nezaposlenost mladih (59,4 procenta u četvrtom kvartalu 2011. godine), a zabeležila je i najveće povećanje tokom 2011. godine – od 9 procentnih poena u četvrtom kvartalu u poređenju sa istim kvartalom prethodne godine. Mada to treba uzeti sa rezervom zbog preliminarnog nagoveštaja da treba da se preispita obuhvat i tačnost zvaničnih podataka o nezaposlenosti u BJR Makedoniji, nema mnogo sumnje da je nezaposlenost, uključujući i nezaposlenost mladih, i dalje visoka. Slično tome, nezaposlenost mladih u Srbiji je bila 51,9 procenata u novembru 2011. godine, a za njom sledi Crna Gora (39,4 procenta u četvrtom kvartalu 2011. godine). Mada najnoviji podaci nisu dostupni za BiH i Kosovo, nagoveštaji su da bi u tim zemljama nezaposlenost mladih mogla biti čak i veća.

Nezaposlenost među osobama sa *niskim kvalifikacijama* (bez ikakvog obrazovanja nakon osnovne škole) i dalje je veća nego kod kvalifikovanih radnika u BJR Makedoniji i Crnoj Gori, ali ne i u Srbiji. U BJR Makedoniji i Crnoj Gori stopa nezaposlenosti nisko-kvalifikovanih osoba je veoma visoka – 37,3 odnosno 30,3 procenta, ali Crna Gora zapošljava značajan broj migranata tokom letnje turističke sezone. Za razliku od njih, stopa nezaposlenosti u Srbiji je najviša (26,8 procenata) kod lica koja traže posao sa *srednjom* stručnom spremom.

Drugi problem je da je veliki deo nezaposlenosti u JIE6 *dugoročan*, sa štetnim efektima na ljudski kapital. Preko 80 procenata osoba koje traže posao u BiH i Crnoj Gori i preko 70 procenata tih osoba u Srbiji traži posao preko godinu dana. Situacija je verovatno slična i u

među neformalno zaposlenim licima; između aprila 2008. i aprila 2009. godine četvrtina populacije u ovoj grupi prešla je iz neformalnog zaposlenja u neaktivnost.

drugim zemljama, iako podaci nisu dostupni. Nezaposlenost tokom dužeg vremenskog perioda ima razarajuće efekte na kvalifikacije i radne sposobnosti ljudi. Ovo, pak, umanjuje njihove buduće izglede za zaposlenje i na kraju može da dovede one koji traže posao do toga da postanu neaktivni.

Podaci iz administrativnih izvora predstavljaju komplementarne, ažurirane informacije koje potkrepljuju prethodnu sliku o trendovima nezaposlenosti. Sve zemlje JIE6 prikupljaju neke podatke o tržištu rada iz administrativnih izvora (Slika 46). Negativna strana toga jeste da su ti podaci u principu manje pouzdani od ARS i nisu uporedivi za ceo region s obzirom na razlike u metodologiji i kvalitetu. Međutim, za Albaniju i Kosovo, administrativni podaci su jedini raspoloživ izvor za praćenje kretanja na tržištu rada u poslednje dve godine. Prema tim podacima, evidentirana nezaposlenost u Bosni i Hercegovini i Srbiji se povećala za oko 2 procenta tokom 2011. godine, što je u skladu sa gore datom širokom slikom. U Albaniji (koja objavljuje samo kvartalne podatke), broj evidentiranih nezaposlenih je ostao konstantan tokom cele 2011. godine. Na Kosovu je evidentirana nezaposlenost bila stabilna do decembra 2011. godine, kada je počela naglo da pada, ali je to u velikoj meri bilo posledica administrativnih promena (digitalizacije baze podataka o nezaposlenosti). U Crnoj Gori stopa nezaposlenosti ostaje visoka na oko 20 procenata. BJR Makedonija je zabeležila najbrži pad broja evidentiranih nezaposlenih (oko 13 procenata međugodišnje), ali je to, slično Kosovu, u velikoj meri bilo posledica promena regulative.

Slika 46: Broj evidentiranih nezaposlenih tokom 2011. godine (januar 2011. = 100)

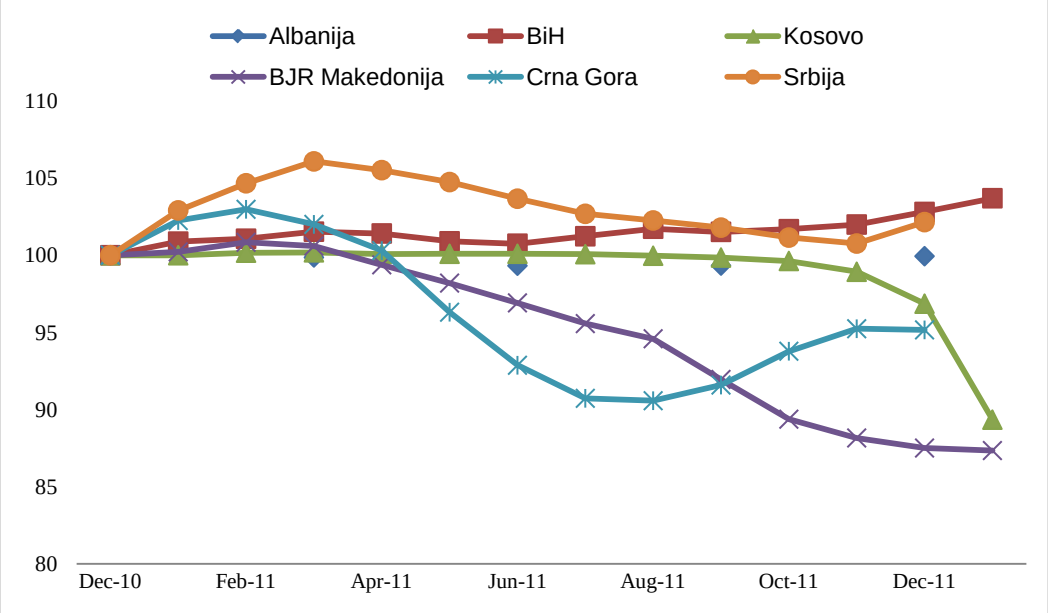

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

Pored nezaposlenosti, zemlje JIE6 su opterećene i niskom *stopom aktivnog učešća* na tržištu rada. Ona je istorijski bila niža nego u zemljama EU10 i dodatno je opala u 2011. godini. Stopa učešća (aktivnosti) je opala u 2011. godini u četiri zemlje JIE6 za koje su dostupni podaci iz ARS za 2011. godinu (Tabela 5). Pad u Crnoj Gori i Srbiji je rezultat opadajućeg učešća starije populacije (50 i više godina starosti u Crnoj Gori, a 55 i više u Srbiji). Taj trend implicira trajan

gubitak radne snage s obzirom da je onima sa 50 i više godina starosti obično teško da se vrate na tržište rada. U BJR Makedoniji, sa druge strane, najveći deo pada učešća otpada na starosnu kategoriju od 25 do 49 godina. To bi se moglo opisati kao privremen gubitak učešća koji bi mogao da se preokrene ukoliko bi se povećale privredna aktivnost i zapošljavanje.

I dalje je evidentna razlika između polova u stopama učešća u svim zemljama JIE6, naročito na Kosovu i u Bosni i Hercegovini, iako nisu dostupni najnoviji podaci. Crna Gora i Albanija imaju najniži jaz između stopa učešća muškaraca i žena, sličan jazu u zemljama EU (14 procentnih poena, videti Tabelu 5). Jaz između polova u ostale četiri zemlje je veći od jaza u većini zemalja EU10.

Tabela 5: Stope učešća (aktivnosti) u 2011. po polovima, u procentima

	Stopa aktivnosti	Muškarci	Žene	Referentni period
Albanija	61,9	73,3	51,8	2009.
BJR Makedonija	56,5	68,7	44,3	4. kvartal
Kosovo	47,7	66,2	26,1	2009.
Crna Gora	47,4	53,3	41,8	4. kvartal
Srbija	46,3	55,8	37,6	Novembar
BiH	44,0	55,9	32,8	April

Izvor: Ankete o radnoj snazi nacionalnih zavoda za statistiku.

Prema raspoloživim podacima ARS za BJR Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju, stope zaposlenosti se nisu primetno povećale (slika 47). U Crnoj Gori je zaposlenost opala za 3 procentna poena u prvom kvartalu 2011. godine u poređenju sa poslednjim kvartalom 2010, pa se oporavila u sledeća dva kvartala samo da bi ponovo opala (ispod 39 procenata) u poslednjem kvartalu 2011. godine. Stopa zaposlenosti u BJR Makedoniji je fluktuirala u celoj 2011. godini i završila je na 38,5 procenata u četvrtom kvartalu 2011. godine (najniža stopa u poslednjih šest kvartala). U Srbiji je broj ugašenih radnih mesta nastavio da premašuje broj novih radnih mesta kao što je to činio od početka svetske ekonomske krize 2008-2009. godine. Stopa zaposlenosti je pala na 35,3 procenta u novembru 2011. godine, povećavajući broj izgubljenih radnih mesta od 2008. godine na 560.000. U ARS u BiH iz aprila 2011. godine stopa zaposlenosti je bila 31,9 procenata (neznatno niža nego u aprilu 2010. godine).

Slika 47: Stope zaposlenosti u JIE6 (2011)

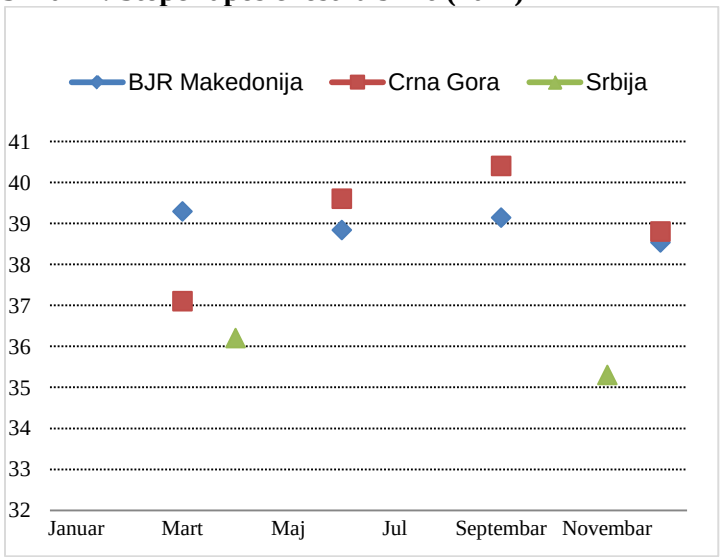

Izvor: Ankete o radnoj snazi (ARS) nacionalnih zavoda za statistiku.

Sve u svemu, razni indikatori tržišta rada u JIE6 potvrđuju da je ekonomski rast tokom perioda oporavka 2010-2011. godine bio uglavnom „bez povećanja zaposlenosti“. Mada je BDP porastao za dva do tri procenta u četiri zemlje JIE6 sa podacima ARS, stope zaposlenosti su *opale* za 0,5 do 1,5 procentnih poena[11] (slika 48). Srbija je zabeležila najveći jaz između rasta proizvodnje i zaposlenosti: u 2011. godini BDP je porastao za 3 procenta, dok je stopa zaposlenosti bila 1,5 procentnih poena niža nego u 2010. godini. Samo BJR Makedonija objavljuje kvartalne podatke i za BDP i za zaposlenost (iz ARS). Tamo je zaposlenost bila tačan odraz rasta BDP-a u prvoj polovini 2011. godine, mada je oporavak zaposlenosti bio sporiji. Otvaranje radnih mesta je izgubilo zamah u trećem kvartalu iako je BDP nastavio da raste na međugodišnjem nivou.

Slika 48: Promena realnog BDP-a i stope zaposlenosti u 2011. godini: godišnji podaci za JIE6 (levo) i kvartalni podaci za BJR Makedoniju (desno), (u procentnim poenima)

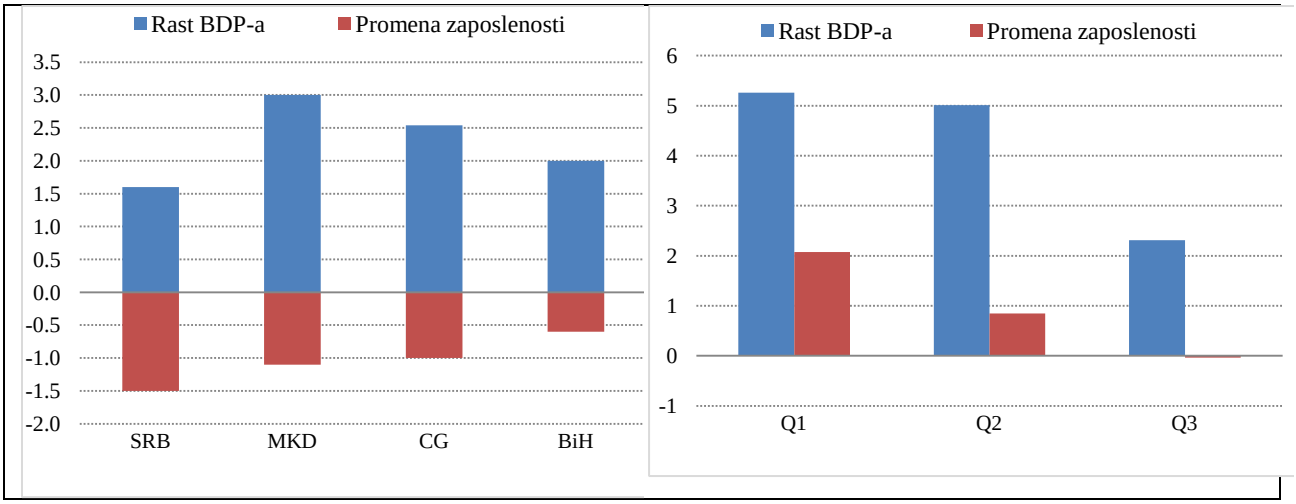

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

U zemljama koje izrađuju redovne ARS, posmatranjem sektorske strukture zaposlenosti mogu se steći dodatni uvidi koji ukazuju na to da su gubici radnih mesta bili koncentrisani u industriji, poljoprivredi i građevinarstvu, dok je sektor usluga zabeležio povećanje. U poslednjem kvartalu 2011. godine u industriji i poljoprivredi u Crnoj Gori izgubljeno je oko 7.000 odnosno 2.000 radnih mesta, uglavnom usled sezonskih faktora. Sa druge strane, zaposlenost u sektoru usluga neznatno se povećala kao posledica 5.000 dodatnih radnih mesta otvorenih u velikoprodaji i maloprodaji, odražavajući možda pomeranje prema privredi više orijentisanoj ka uslugama i turizmu koje je u toku u toj zemlji. U BJR Makedoniji su sektori koji su pretrpeli najveću štetu u pogledu zaposlenosti bili građevinarstvo (gotovo 7.000 radnih mesta), poljoprivreda (5.900) i usluge velikoprodaje i maloprodaje (3.700) – pri čemu su padovi u građevinarstvu i poljoprivredi bili uglavnom sezonski. Za razliku od toga, obrazovanje, kultura i rekreacija, kao i prehrana i ugostiteljstvo su dodali po preko 2.000 radnih mesta. Privreda Srbije je između aprila i novembra izgubila 57.000 radnih mesta: 24.000 u poljoprivredi, 11.000 u

[11] Promena stope zaposlenosti obračunata kao međugodišnja razlika između stopa zaposlenosti u procentnim poenima.

građevinarstvu, 10.000 u velikoprodaji i maloprodaji i 9.000 u sektoru finansijskih usluga. Nešto radnih mesta je otvoreno u sektorima obrazovanja i energetike.

Ne iznenađuje da je slab učinak tržišta rada generalno doveo do nižih realnih zarada. U 2011. godini, nominalne zarade su porasle u Srbiji i Bosni i Hercegovini, zabeležile minimalan rast u BJR Makedoniji, a opale u Crnoj Gori (slika 49). Albanija i Kosovo ne objavljuju mesečne podatke o zaradama. Mesečna zarada u Srbiji je zabeležila najveći međugodišnji rast u januaru 2012. godine (7,3 procenta). Skok u decembru 2011. godine je bio još veći, ali se tu radi o sezonskom efektu isplate bonusa (npr. 13. mesečna plata). Nominalan rast u Bosni i Hercegovini je bio 4,5 procenata, dok je prosek u BJR Makedoniji bio 0,4 procenta manji u januaru 2012. godine (međugodišnje). Međutim, u realnom iznosu, zarade su ostale nepromenjene u Srbiji, a zabeležile su blago povećanje u Bosni i Hercegovini. Sa druge strane, u Crnoj Gori je zabeležen pad realnih zarada.

Slika 49: Promene bruto prosečnih nominalnih zarada (januar 2011. = 100)

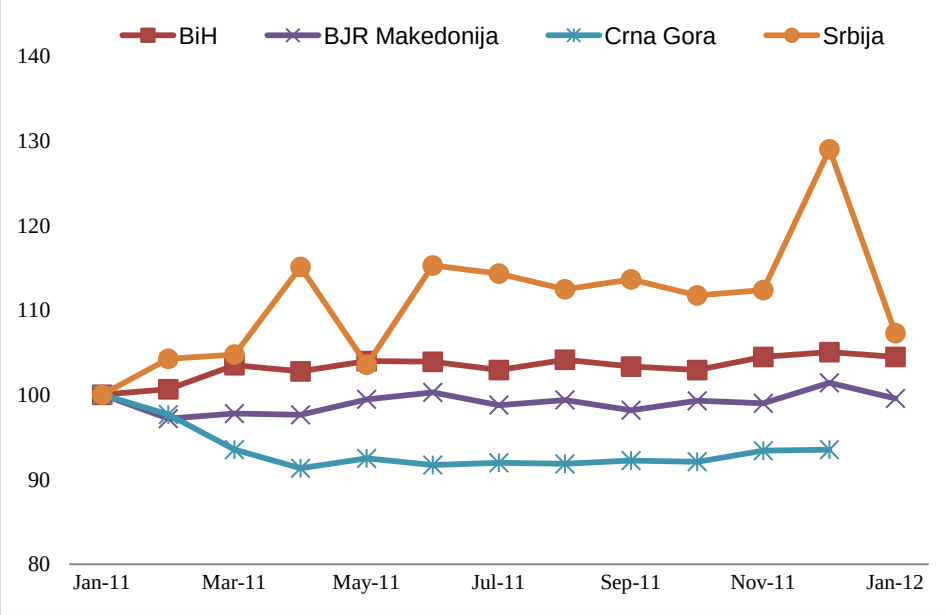

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

Uprkos velikim problemima sa nezaposlenošću i tržištem rada, u 2011. godini i prvom kvartalu 2012. godine nije bilo velikih promena politike rada. Indikatori investicione klime ukazuju da je radna regulativa i dalje problematična i da elementi socijalne zaštite (posebno u BiH) stimulišu ljude da ne traže zaposlenje aktivno. Takođe, potrošnja na aktivne programe tržišta rada i dalje je mnogo niža nego u uporednim zemljama. Albanija, BiH, Kosovo i Srbija nisu napravile nikakve izmene svog radnog zakonodavstva, dok je BJR Makedonija ustanovila minimalnu zaradu u 2011. godini (koja je utvrđena na 39 procenata od prosečne zarade u zemlji). Minimalna zarada se primenjuje u svim sektorima, ali sa faznom implementacijom u tekstilnom i kožnom. Crna Gora je dodala doprinos od 0,2 procenta za Fond rada (koji plaćaju poslodavci). U regionu su i dalje nerazvijene aktivne politike na tržištu rada (APTR), mada su neke zemlje u poslednje dve godine uvele nove politike radi rešavanja gubitaka radnih mesta. Za naredni period, sama razmera nezaposlenosti i drugih problema tržišta rada koji su razmatrani u gornjem

tekstu ukazuje na to da zemlje treba da razmotre agresivnije mere radi rešavanja nezaposlenosti, posebno nezaposlenosti mladih. To bi moglo da uključi srazmerno povećanje postojećih mera i programa koji su se pokazali kao efikasni i delotvorni u okviru ukupnog budžetskog ograničenja i, eventualno, eksperimentisanje sa programima koji su se pokazali dobrim u drugim zemljama (Okvir 2). Ono što je jednako važno jeste da zemlje treba da postignu mnogo veći napredak u smanjenju ograničavajućih faktora na tržištu rada, investicionu klimu i otvaranje radnih mesta.

Okvir 2: Uloga aktivnih politika tržišta rada (APTR) u povećanju zaposlenosti

U vremenima opadanja privredne aktivnosti, aktivne politike na tržištu rada (APTR) imaju potencijal da poboljšaju funkcionisanje tržišta rada povećavanjem tražnje ili poboljšavanjem ponude radne snage – ali nisu čarobni štapić. APTR mogu da se kreću od subvencija zarada, preko podrške novoosnovanim preduzećima, javnih radova, prekvalifikacije, savetovanja za posao, do pomoći u traženju posla. Merama kao što su subvencije zarada ili javni radovi teži se povećanju tražnje za radnom snagom, osposobljavanje poboljšava ponudu radne snage, dok savetovanje za posao poboljšava uparivanje tražnje i ponude. Moderna tehnologija (elektronsko uparivanje i korišćenje mobilnih telefona) pruža nove mogućnosti za smanjenje asimetrije u informacijama i olakšanje uparivanja onih koji traže posao sa poslodavcima.

Međutim, nisu sve APTR efikasne, pa čak ni delotvorne. Međunarodno iskustvo pokazuje da te intervencije mogu da budu skupe i da mogu da imaju nenamerne posledice kao što su: (i) zamena nesubvencionisanih radnika subvencioniranima (*de facto* preusmeravanje slobodnih radnih mesta od drugih radnika prema radnicima koji imaju koristi od tih programa); (ii) davanje subvencija poslodavcima koji bi zaposlili radnike čak i u odsustvu jednog od tih programa; (iii) otpuštanja zaposlenih angažovanih po jednom od tih programa kada istekne period subvencioniranja i (iv) privlačenje nezaposlenih koji upravo imaju najveće šanse da se zaposle i koji se samostalno uvršćuju u program, za razliku od onih kojima bi bilo teže da nađu posao.

Međunarodni podaci ukazuju na to da su neke APTR delotvornije od drugih. Jedna nedavna meta-analiza delotvornosti 199 skorašnjih APTR izvedena iz 97 studija obavljenih između 1995. i 2007. godine utvrdila je da su subvencionirani programi zapošljavanja u javnom sektoru relativno nedelotvorni, dok je utvrđeno da programi pomoći u traženju posla imaju uglavnom povoljne uticaje, posebno na kratak rok (godinu dana). Utvrđeno je da programi obuke u učionici i na radnom mestu nisu naročito povoljni na kratak rok, ali je utvrđeno i da je njihov relativan uticaj pozitivniji posle dve godine.

Zemlje JIE6 troše relativno manje na APTR nego zemlje EU. Na primer, Srbija je potrošila samo 0,1 procenat BDP-a na APTR u 2010. godini, BJR Makedonija je izdvojila 0,17 procenata BDP-a u 2008, a Crna Gora 0,37 procenata za istu godinu. Za razliku od njih, zemlje OECD-a sa daleko manjim problemima nezaposlenosti troše u proseku 0,4 procenata BDP-a u zemljama OECD-a, a neke troše čak 1 procenat BDP-a (Austrija i Belgija).

I dalje su oskudni podaci o delotvornosti APTR u JIE6. Jedna nedavna procena subvencija za samozapošljavanje u Srbiji ukazuje na pozitivan uticaj na zaposlenost i zarade. Treba preduzeti dodatne procene uticaja APTR u JIE6. Na osnovu njih, zemlje treba da pojačaju primenu APTR i uklone barijere za aktiviranje koje su sadržane u njihovim sistemima socijalne zaštite. Programi socijalne pomoći u regionu su dobro usmereni, ali bi neki od njih (npr. posebna kategorija boračkih naknada u BiH) mogli da implicitno stvore barijere za učešće na tržištu rada.

Sve je veći naglasak na pomaganje ljudima da smanje zavisnost od novčanih transfera i povećaju mogućnosti za uposlenje. Na primer, u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu ljudima se omogućava da rade a da zadrže status korisnika socijalne pomoći. I Srbija sprovodi pilot projekat jednošalterskog sistema za pružanje pomoći oko novčanih transfera i usluga socijalne zaštite i zapošljavanja. Srbija i Kosovo su uveli APTR kao što su javni radovi koji su usmereni na dugoročne korisnike socijalne pomoći poslednje instance. BJR Makedonija ima uslov da osoba radi da bi primala socijalnu pomoć i usluge posredovanja u zapošljavanju za podnosioce zahteva za socijalnu pomoć.

G. SIROMAŠTVO, NEJEDNAKOST I PERCEPCIJE LJUDI O UTICAJU KRIZE U JIE6 – JOŠ ZABRINJAVAJUĆIH TRENDOVA

S obzirom na to da je zaposlenje svuda ključni način za izlazak iz siromaštva, ne iznenađuje da je profil siromaštva JIE6 odraz zabrinjavajuće slike i trendova na tržištima rada. Po proceni na osnovu metodologije ECAPOV, u JIE6 1,5 miliona ljudi živi u krajnjem siromaštvu, a skoro 6 miliona živi u siromaštvu.[12] Zemlje JIE6 imaju više stope siromaštva i nezaposlenosti od drugih zemalja u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji: međunarodno uporedive stope siromaštva na Kosovu, u Albaniji i Makedoniji nalaze se među sedam najviših stopa u Evropi. Takođe, izmerene stope siromaštva u Bosni i Hercegovini verovatno su znatno potcenjene.[13]

Zemlje JIE6 su heterogene u pogledu zastupljenosti i trendova siromaštva. Kosovo i Albanija imaju najveću *prisutnost* siromaštva, a Srbija i Crna Gora najmanju (Tabela 6). Slični obrasci važe za krajnje siromaštvo. U pogledu *trenda* za region u celini, prisutnost siromaštva je brzo opadala pre 2008. godine, podstaknuta snažnim ekonomskim rastom i porastom dohotka. To opšte smanjenje prisutnost siromaštva u Crnoj Gori i u Srbiji obuhvatilo je sve grupe siromašnih (tj. lica koja žive u krajnjem siromaštvu sa manje od 2,5 USD dnevno na bazi pariteta kupovne moći i lica koja žive u umerenom siromaštvu sa potrošnjom po glavi stanovnika između 2,5 i 5 USD dnevno na bazi pariteta kupovne moći). Za razliku od njih, u Albaniji i BJR Makedoniji smanjenje siromaštva je propraćeno većom koncentracijom siromašnih ljudi koji žive u umerenom siromaštvu.

[12] Od ukupne populacije procenjene na skoro 19 miliona, na osnovu postojećih anketa. ECAPOV je baza podataka o anketama domaćinstava za sve zemlje u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji. Podaci iz te baze podataka su standardizovani i procene siromaštva sačinjene prema doslednoj metodologiji koja omogućava uporedivost između zemalja. Procene na bazi nacionalnih metodologija daju slične trendove.

[13] U Bosni i Hercegovini postoje sumnje oko kvaliteta podataka na bazi pariteta kupovne moći za 2005. godinu. Kao što je napomenuto u Izveštaju Svetske banke (iz 2009. godine) o zaštiti siromašnih tokom svetske krize: Najnovije informacije o siromaštvu u Bosni i Hercegovini su za 2009. godinu, „nivoi cena na bazi pariteta kupovne moći u Bosni i Hercegovini mnogo su niži nego kod njenih suseda tako da ukoliko koristimo prosečan nivo cena za zemlje JIE, procene siromaštva na bazi pariteta kupovne moći za Bosnu i Hercegovinu će biti znatno više nego što se trenutno procenjuje, a ta osetljivost na nivo cena je osnov za oprez prilikom tumačenja tih rezultata na bazi pariteta kupovne moći“ (strana 12).

Tabela 6: Međunarodno uporedive procene prisutnosti siromaštva i krajnjeg siromaštva u JIE6, 2005-2010. (%)

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
	Krajnje siromaštvo (2,5 USD dnevno)					
Albanija	18,1			13,3		
Bosna i Hercegovina			1,5			
Kosovo	45,9	46,1			36,2	
BJR Makedonija	7,4	8,6		9,0	10,9	14,7
Crna Gora	3,0	2,4	1,4	0,8	2,0	
Srbija	5,0	2,3	1,8	1,1	1,8	2,4
	Siromaštvo (5 USD dnevno)					
Albanija	64,3			62,1		
Bosna i Hercegovina			11,0			
Kosovo	85,7	87,5			81,7	
BJR Makedonija	32,7	32,1		37,1	36,8	42,5
Crna Gora	25,4	27,3	16,3	14,0	13,7	
Srbija	28,6	20,1	17,9	16,1	16,5	20,7

Izvor: Baza podataka ECAPOV. Krajnje siromaštvo definiše se kao život sa manje od 2,5 USD dnevno, a siromaštvo se definiše kao život sa manje od 5 USD dnevno. Napomena: Stopa siromaštva za Bosnu i Hercegovinu je verovatno znatno potcenjena zbog problema sa procenom na bazi pariteta kupovne moći za tu zemlju.

Taj napredak je zaustavila ili preokrenula svetska finansijska kriza: rast bez povećanja zaposlenosti posle krize praćen je povećanjem siromaštva. U tri zemlje za koje su dostupni podaci za 2009. godinu (BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija) stope krajnjeg siromaštva su se povećale između 2008. i 2009. godine u skladu sa negativnim rastom BDP-a u 2009. godini. Mada je u 2010. godini svih šest zemalja zabeležilo pozitivan rast realnog BDP-a, raspoloživi podaci za Crnu Goru, BJR Makedoniju i Srbiju, na primer, ukazuju da je uprkos ekonomskom oporavku zastupljenost siromaštva nastavila da raste. To je odraz kontinuiranih problema na tržištima rada i sve većih naprezanja domaćinstava i posledičnih strategija snalaženja (npr. trošenje štednje, prodaja imovine).

Stope siromaštva u JIE6 nisu dobre u poređenju sa ostatkom regiona Evrope i centralne Azije (slika 50). U regionu JIE6 u celini, zastupljenost krajnjeg siromaštva je slična proceni ECAPOV za istočnu Evropu i centralnu Aziju. U 2009. godini[14] približno 1,5 miliona ljudi ili 7,8 procenata populacije u JIE6 živelo je ispod granice krajnjeg siromaštva.[15] Zemlje JIE6 stoje dobro u poređenju sa zemljama sa niskim dohotkom u Zajednici nezavisnih država (ZNDOH-ZND)[16], gde je u 2009. godini četvrtina stanovništva još uvek živela ispod granice krajnjeg siromaštva. Međutim, zastupljenost siromaštva u JIE6 i dalje je znatno veća nego u ZSDOH-ZND (zemljama sa srednjim dohotkom ZND) i zemljama EU10, gde je stopa krajnjeg siromaštva u 2009. godini bila ispod 2 procenta.

[14] To je najskorija godina za koju postoje stvarni podaci o siromaštvu za većinu zemalja u ECA.
[15] Regionalne procene ECAPOV za datu godinu zasnivaju se na stvarnim podacima za zemlje kada su oni dostupni. Za godine za koje podaci iz anketa nisu dostupni koriste se projekcije iz ranijih godina.
[16] ZNDOH-ZND su Jermenija, Gruzija, Azerbejdžan, Tadžikistan, Kirgizstan i Moldavija.

Slika 50: Regionalni trendovi siromaštva, 2005-2009. (%)

Zastupljenost krajnjeg siromaštva (2,5 USD dnevno na bazi pariteta kupovne moći)	Zastupljenost siromaštva (2,5 – 5 USD dnevno na bazi pariteta kupovne moći)
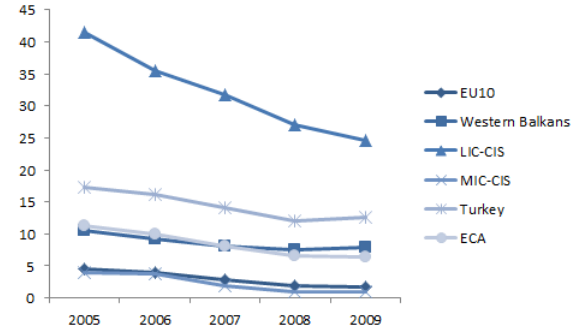	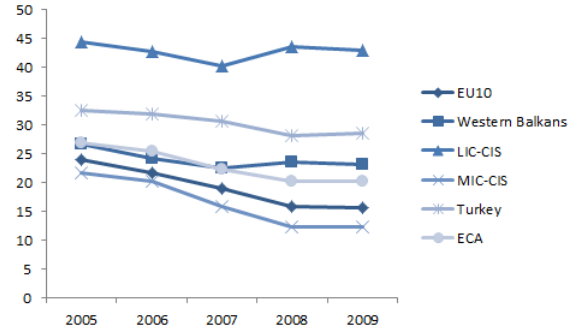

Izvor: Baza podataka ECAPOV.

Slični obrasci važe za distribuciju umerenog siromaštva po zemljama JIE6. U 2009. godini, dodatna 4,4 miliona ljudi odnosno 23 procenta populacije u JIE6 živelo je tik iznad granice krajnjeg siromaštva (sa 2,5-5 USD dnevno na bazi pariteta kupovne moći), što je blizu opštoj proceni za region istočne Evrope i centralne Azije, ali više nego u zemljama EU10 ili ZSDOH-ZND. To je opet dobro u poređenju sa mnogo siromašnijim regionom ZNDOH-ZND, gde je više od 40 procenata populacije živelo sa 2,5-5 USD dnevno. Dok nedostatak najnovijih podataka otežava procenu tačnog uticaja nedavne finansijske krize na siromaštvo za JIE6 u celini, raspoloživi podaci iz BJR Makedonije, Crne Gore i Srbije ukazuju da je porast siromaštva u JIE6 u 2010. i 2011. godini mogao da pojača odstupanje u stopama siromaštva od zemalja EU10.

Ni trendovi distribucije dohotka tokom svetske krize nisu bili povoljni. Uticaj procesa rasta (ili krize) na opštu distribuciju može da se analizira pomoću krivih zastupljenosti rasta (KZR).[17] Posmatranjem opšte distribucije socijalne pomoći može se steći uvid u to šta se dešavalo, i to ne samo na dnu distribucije koju označava linija siromaštva. Podaci na Slici 51 daju KZR za periode 2008-2009. i 2009-2010. za Srbiju, BJR Makedoniju i Crnu Goru. U sve te tri zemlje, KZR otkrivaju da je magnituda pada potrošnje u 2009. godini u odnosu na 2008. bila najveća u donjem delu distribucije socijalne pomoći kada je došlo do udara krize. Jednostavno rečeno, siromašni su pretrpeli glavni udar nedavne ekonomske krize u poređenju sa ostatkom društva.

Ekonomski oporavak koji se pojavljuje nije promenio tu opštu sliku. Na primer, u Srbiji je između 2009. i 2010. godine rast potrošnje bio negativan za većinu domaćinstava, ali je magnituda pada potrošnje i dalje bila veća na dnu distribucije. Slika je uglavnom slična u BJR Makedoniji. Za razliku od toga, u Crnoj Gori je tokom 2009. i 2010. godine obrazac rasta potrošnje preokrenut, sa visokim rastom na donjem kraju spektra socijalne pomoći (približno

[17] KZR je konstruisana na osnovu dve ankete domaćinstava kod kojih su opservacije rangirane od najsiromašnijih do najbogatijih. To je upotrebljeno da se napravi dijagram varijacije potrošnje po anketama za svaki percentil distribucije (tj. koliko je rasla potrošnja za najniži 1 procenat, koliko je rasla za drugi percentil od dna itd). To aproksimira stvaran rast potrošnje koji su domaćinstva mogla da dožive kada nema podataka kojima se prate ista domaćinstva tokom vremena.

donjih 10 procenata) i umerenim padovima za sve druge osim gornjih 10 procenata distribucije kod kojih su ti padovi bili izraženiji.

Slika 51: Krive zastupljenosti rasta u Srbiji, Crnoj Gori i BJR Makedoniji

Izvor: Osoblje Svetske banke.

Ova „objektivna“ slika siromaštva i nejednakosti na osnovu podataka o distribuciji može da se dopuni informacijama o *percepcijama* uticaja krize u regionu i strategijama za snalaženje (slika 52). To je važno jer blagostanje društva i domaćinstava inherentno zavisi od

subjektivnih i društvenih procena šireg ekonomskog i društvenog ambijenta, a te procene mogu da se koriste kao povratne informacije za opštu ekonomsku i društvenu klimu i ekonomske odluke i perspektive za dugoročan rast. Takvi podaci su prikupljeni u drugoj rundi Ankete o životu u tranziciji (LiTS II) u drugoj polovini 2010. godine koju su zajednički pripremili EBRD i Svetska banka. U svim zemljama JIE6 približno 60 procenata odraslih je reklo da ih je kriza pogodila mnogo ili prilično. Izgleda da je uticaj bio najteži u Srbiji, gde je 40 procenata odraslih reklo da ih je kriza mnogo pogodila, a manje od petine odrasle populacije je smatralo da kriza nije imala nikakvog efekta na njihova domaćinstva. U svim zemljama je deo populacije koji je bilo mnogo ili prilično pogođen krizom bio približno sličan u svim tercilima potrošnje – tj. uticaj krize su podjednako osetila i siromašna i bogata domaćinstva.

Slika 52: Percepcije uticaja krize

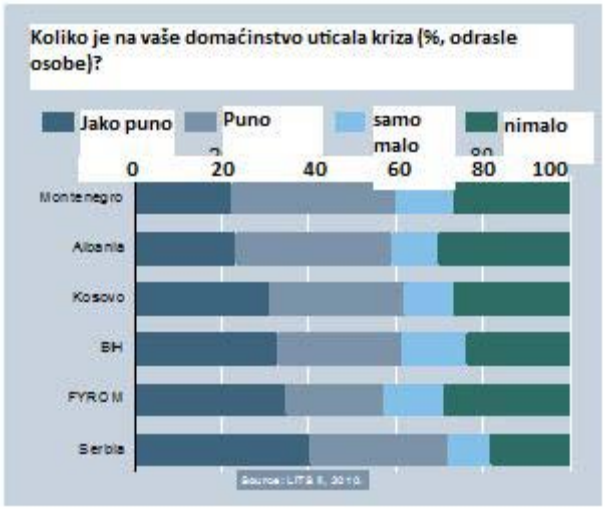

Izvor: LITS 2010, EBRD, Svetska banka.

U svim zemljama osim Bosne i Hercegovine glavni kanal za prenošenje uticaja krize na siromaštvo bila su smanjenja zarada ili radnih sati – što je navelo više od 50 procenata populacije pogođene krizom. To potvrđuje tesnu vezu između tržišta rada i blagostanja u JIE6. U Bosni i Hercegovini je smanjen priliv doznaka (koje su u toj zemlji naročito velike) imao neznatno izraženiju ulogu, mada su blizu na drugom mestu bila smanjenja zarada/radnih sati. Na Kosovu, u Srbiji i Crnoj Gori drugi najčešći mehanizam prenosa bila su smanjenja doznaka. U Albaniji i BJR Makedoniji, drugi najčešće navođen kanal posle smanjenja zarada/radnih sati bili su gubici radnih mesta (slika 53).

Slika 53: Glavni kanali uticaja

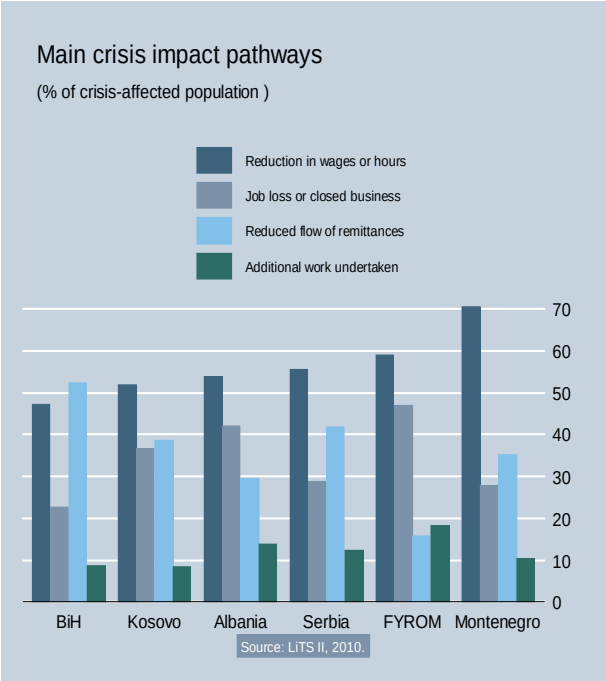

Slika 54: Glavni mehanizmi za snalaženje

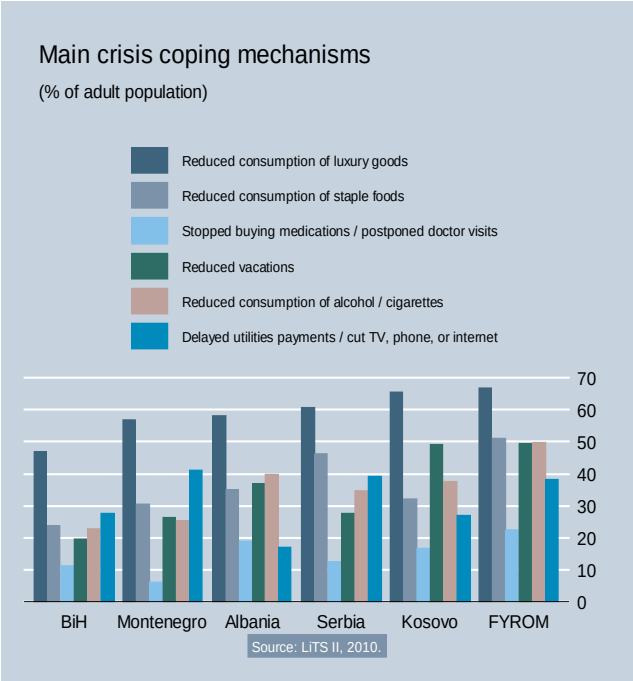

Izvor: LITS 2010, EBRD, Svetska banka.

Da bi izašla na kraj sa uticajem krize, domaćinstva su pre svega smanjila potrošnju luksuznih dobara i nekih usluga koje nisu neophodne (slika 54). Tu strategiju za snalaženje je navela skoro polovina populacije u Bosni i Hercegovini i skoro 70 procenata populacije u BJR Makedoniji. Međutim, kriza je pogodila više od samo potrošnje luksuznih dobara – veliki deo populacije u svim zemljama (a naročito u Srbiji i BJR Makedoniji) naveo je da je smanjio potrošnju osnovnih namirnica. Približno petina populacije u Albaniji i BJR Makedoniji navela je da je morala da prestane da kupuje lekove ili odloži odlazak kod lekara; u Crnoj Gori, Srbiji i BJR Makedoniji približno 40 procenata populacije navodi da je morala da odlaže plaćanje komunalnih usluga ili da odjavi televiziju, telefon ili internet. Osim toga, zastupljenost tih ekstremnijih strategija kao što je smanjenje potrošnje osnovnih namirnica, odlaganje lečenja ili odlaganje plaćanja komunalnih usluga veća je među onima u najnižem tercilu potrošnje.

Otrežnjujući nalazi indikatora siromaštva i nejednakosti i ankete LITS trebalo bi da nateraju kreatore politike u zemljama JIE6 da se zamisle: šta treba učiniti?[18] Percepcije velikih delova populacije koji moraju da se snalaze u vreme krize smanjenjem potrošnje na osnovne namirnice i zdravlje ukazuju na probleme zemalja JIE6 u uspostavljanju delotvornih sistema za reagovanje na krizu. Jednu od ključnih uloga u takvim reagovanjima treba da igraju sistemi socijalne zaštite, ali je nedavna teška ekonomska kriza dovela u pitanje sposobnost vlada da zaštite siromašne i ugrožene.

[18] Gotcheva, Boryana i Ramya Sundaram (2011) „Sistemi socijalne zaštite na zapadnom Balkanu: Dizajn, implementacija i rezultati“, Svetska banka, Vašington, biće objavljeno u Ruggeri Laderchi i Savastano „Siromaštvo i ekskluzija na zapadnom Balkanu: novi pravci u siromaštvu i analizi“, Springer, Njujork

Zaključak jedne nedavne procene nacionalnih sistema socijalne zaštite u JIE6 bio je da su neki od njih reagovali fleksibilnije od drugih. Tokom krize i u periodu posle nje povećala se tražnja za pomoć za nezaposlene i socijalnom pomoći, dok su se istovremeno smanjili državni prihodi, što je dovelo do pritisaka da se smanji potrošnja na socijalnu zaštitu, zdravstvo i obrazovanje. Glavni nalaz te procene je bio da su za održavanje delotvorne zaštite u smanjenim postkriznim fiskalnim okvirima potrebne velike reforme:

(i) da se skreše potrošnja na naknade na bazi prava ili namenske univerzalne naknade (bez provere imovinskog stanja);

(ii) da se poveća korišćenje prava i proširi obuhvat socijalne pomoći na bazi provere imovinskog stanja;

(iii) da se smanje destimulativni efekti na rad koji su ugrađeni u dizajn socijalne pomoći kao pomoći krajnje instance i da se poveća njihova fleksibilnost i sposobnost reagovanja na krize i šokove.

Konkretnije:

- **Javna potrošnja na socijalnu pomoć kao deo BDP-a u JIE6 je uporediva sa ostatkom istočne Evrope i centralne Azije** (1,8 procenata BDP-a u poređenju sa prosečnom potrošnjom od 1,7 procenata BDP-a u svim zemljama u regionu). Bosna i Hercegovina je primetan izuzetak: sa 3,33 procenta BDP-a koji su išli na socijalnu pomoć u 2008-2009. godini i još više – 3,9 procenata BDP-a – u 2010. godini, kao takva Bosna i Hercegovina je jedan od najvećih potrošača među zemljama Evrope i centralne Azije. Izgleda da na taj rezultat utiču rashodi za boračke naknade – kada bi se smanjili na prosečan regionalni nivo od 0,4-0,5 procenata BDP-a, ukupna potrošnja na socijalnu pomoć u Bosni i Hercegovini bi bila jednaka proseku JIE6.
- **Potrošnja na socijalnu pomoć je nepravična, sa sve većim delom izdvajanja na namenske programe.** Tokom cele prve decenije ovog veka, namenski programi su postojano apsorbovali veći deo potrošnje na socijalnu pomoć nego davanja na bazi provere prihoda i imovinskog stanja. Samo BJR Makedonija troši više na programe na bazi provere prihoda i imovinskog stanja nego na namenske programe, mada su reforme u 2008. godini povećale udeo programa koji nisu na bazi provere prihoda i imovinskog stanja.
- **Prioriteti u potrošnji se razlikuju među zemljama.** Potrošnja na socijalnu pomoć za najsiromašnije je relativno visoka u Crnoj Gori (blizu 0,5 procenata BDP-a), a i u BJR Makedoniji, a najviša na Kosovu (preko 0,7 procenata BDP-a), gde odražava visoku zastupljenost siromaštva i koncentraciju potrošnje na manji broj programa pomoći. Potrošnja na socijalnu pomoć za najsiromašnije je veoma niska u Srbiji i Bosni i Hercegovini, što ima za posledicu programe malih razmera sa uskim obuhvatom i velikim greškama u pogledu targetiranja. U isto vreme, zemlje JIE6 troše više na invalidnine od drugih zemalja Evrope i centralne Azije, pri čemu Albanija ima najveću potrošnju (0,9 procenata BDP-a) u regionu, a Crna Gora ima najvišu stopu rasta potrošnje na invalidnine poslednjih godina.

- **Ukupna socijalna pomoć ima solidnu preciznost targetiranja, ali mali obuhvat** (najveći obuhvat je 40 procenata najnižeg kvintila kod sistema socijalne zaštite na Kosovu). Obuhvat je izuzetno nizak čak i u zemljama koje imaju više programa socijalne pomoći osmišljenih da ublažavaju i štite od višestrukih rizika vezanih ne samo za siromaštvo već i za invaliditet, privremeni gubitak posla radi nege deteta posle porođaja ili povećanje broja izdržavane dece u porodici. Izdašnost naknada se znatno razlikuje među zemljama JIE6. Dok izdašnost, kada se meri kao deo potrošnje domaćinstava korisnika posle transfera, izgleda relativno velika u poređenju sa programima socijalne pomoći kojima se slične naknade daju u regionu ECA, naknade za socijalnu pomoć u JIE6 nisu mnogo izdašne u poređenju sa najnižim zaradama i kreću se između 7 i 20 procenata najniže zarade (sa izuzetkom Crne Gore, gde su iznosile 75 procenata).

H. PERSPEKTIVA ZA PERIOD 2012-2013. GODINE

Zemlje JIE6 ulaze u period sporijeg rasta i težeg prilagođavanja. Očekuje se da prosečan rast u JIE6 u 2012. godini bude 1,1 procenat u odnosu na 2,2 procenta u 2011. godini. S obzirom na očekivanja slabog rasta u 2012. godini za Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju, naročito te tri zemlje neće dostići pretkrizni rast realnog BDP-a pre 2013. godine. Ekonomski izgledi za evrozonu na koju se JIE6 naročito oslanja u pogledu izvozne tražnje, doznaka i SDI bolji su nego što su bili pre šest meseci, ali i dalje ima znatnih rizika. Naročito će oporavak JIE6 nastaviti da zaostaje za oporavkom drugih zemalja u tranziciji i zemalja u razvoju sa svetskim vezama koje su manje usredsređene na Evropu. Fiskalno prilagođavanje će morati da se nastavi u težim okolnostima, kao i napori za sprečavanje nivoa javnog duga da se polako pomeraju dalje u neodrživu zonu. Rast kredita će verovatno ostati slab, a finansijski sektor, koji je sve zavisniji od lokalnih depozita kako se nastavlja smanjenje kreditne aktivnosti evropskih banaka, moraće istovremeno da se bavi povišenim nivoima problematičnih kredita.

Prvi kvartal 2012. godine je bio naročito težak u JIE6. Nasuprot globalnom oporavku rasta industrijske proizvodnje, industrijsku proizvodnju regiona su pogodili kako usporavanje evropske uvozne tražnje tako i teške zimske vremenske prilike koje su paralisale region tokom februara 2012. godine. Osim toga, ekonomsku aktivnost dodatno će zakočiti povećanje svetskih cena nafte, kao i smanjenje kreditne aktivnosti evropskog bankarskog sektora, koje se pojačalo od kraja 2011. godine.

Pošto ekonomske perspektive za 2012. godinu počinju da se pogoršavaju, izgleda da na kratak rok nije verovatan snažan oporavak zaposlenosti. Uz rast BDP-a projektovan na 1,1 procenat u 2012. godini, mali su izgledi za primetno povećanje zaposlenosti. Česti podaci o industrijskoj proizvodnji i maloprodaji ukazuju na isti zaključak (slika 55-56). Spor rast kredita, nedostatak znatnog fiskalnog prostora za investicije koje će dovesti do zapošljavanja i slabi izgledi za izvoz ukazuju na dalje pogoršanje funkcionisanja tržišta rada. Međutim, znatne SDI bi mogle da dovedu do prekretnice na lokalnim tržištima rada, ali s obzirom na slabu i neizvesnu perspektivu za Evropu, takav scenario je malo verovatan.

Uzeti zajedno, ti trendovi impliciraju da će zemlje JIE6 ostati na dva koloseka rasta tokom 2012. godine. Zemlje koje imaju visoke nivoe duga i koje su se za oporavak najviše oslanjale na spoljnu tražnju (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija i donekle Albanija) ove godine će se suočiti sa sporim rastom, dok će BJR Makedonija i Kosovo zabeležiti bolje, mada i dalje niže stope rasta nego u 2011. godini (Tabela 7). To je dobar predznak za dalje sužavanje deficita bilansa tekućih transakcija sa inostranstvom u 2012-2013. godini, odražavajući delimično tekuću fiskalnu konsolidaciju.

Tabela 7: Perspektiva rasta za zemlje JIE6

	Realni rast BDP-a (%)	
	2012	2013
ALB	1,6	2,5
BIH	0,5	1,5
KOS	4,0	4,1
MKD	2,0	3,2
MNE	0,5	1,5
SRB	0,5	3,0
JIE6	**1,0**	**2,6**

Slika 55: Industrijska proizvodnja (međukvartalno, promena u procentima, nije desezonirana)

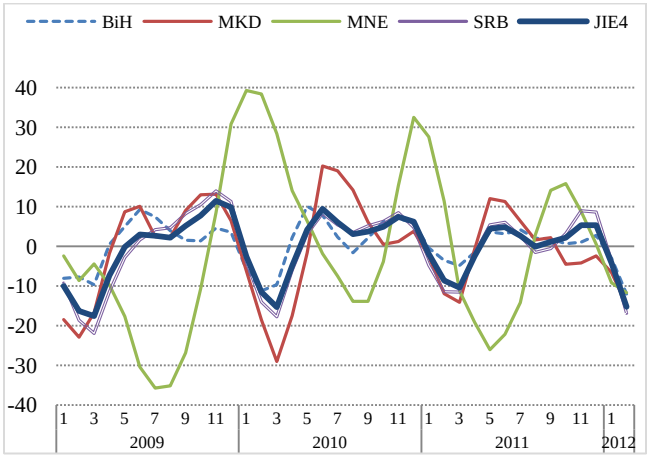

Izvor: Državni zavodi za statistiku i proračuni osoblja SB.

Slika 56: Maloprodaja (jan. 2010. = 100, nije desezonirano)

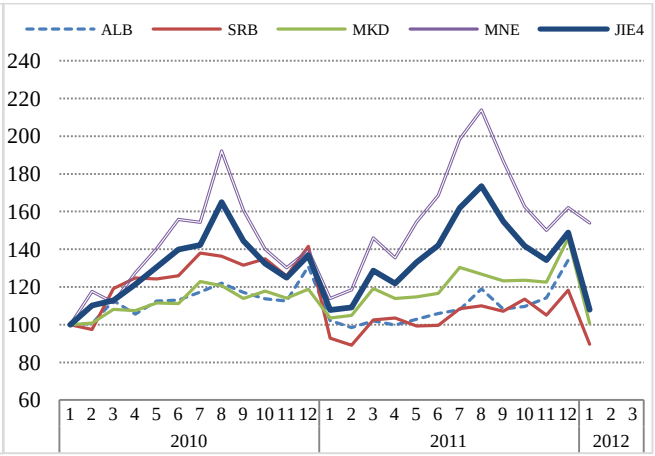

Izvor: Državni zavodi za statistiku i proračuni osoblja SB.

Izgledi za rast izvoza zemalja JIE6 u 2012. godini i dalje su pozitivni, mada na umerenom nivou od oko 8 procenata i pod pretpostavkom da ne dođe do daljeg značajnog produbljivanja krize evrozone. Ta prognoza za rast izvoza ostaje uprkos njegovom najnovijem usporavanju, pa čak i međugodišnjem padu u prvim mesecima godine, uglavnom usled oštre zime i privremenog uticaja krize evrozone. Sa druge strane, očekuje se da rast uvoza dodatno uspori na oko 5 procenata u 2012. godini zbog slabije tražnje usled nižeg ekonomskog rasta i daljeg sužavanja deficita bilansa tekućih transakcija sa inostranstvom.

Uprkos pogoršanju ambijenta u pogledu SDI zbog krize u evrozoni, niz novih investicija su nedavno najavljene u zemljama JIE6 (npr. BJR Makedonija, Srbija). Dugoročni izgledi za SDI i dalje su pozitivni. Međutim, evidentne su razlike među zemljama. U januaru 2012. godine Srbija je doživela znatan odliv vezan za kupovinu manjinskog udela u državnoj kompaniji za telekomunikacije od grčke kompanije OTE, ali se za 2012. godinu očekuje da će prilivi SDI u grinfild investicije biti slični 2011. godini. Kosovo očekuje da se SDI povećaju prodajom

kompanije za telekomunikacije (PTK) početkom 2013. godine. Jedan primer kako SDI mogu da se koriste za proširenje lokalne izvozne baze je BJR Makedonija: sa ulaskom dva velika proizvođača autodelova 2007. godine, auto komponente su u međuvremenu u toj zemlji postale važan izvozni proizvod.

Sve zemlje, osim Kosova i Albanije, imaju relativno visoke nivoe spoljnog duga, pri čemu su Crna Gora i u manjoj meri Srbija u zoni visokog rizika. Mada je deo tog duga prema zvaničnim kreditorima, on nosi sa sobom rizik od refinansiranja ukoliko se dodatno oteža situacija na finansijskom tržištu. Međutim, najveći deo tog duga ima dospeće posle 2012. godine, a u mnogim slučajevima 2015. godine i kasnije. U kratkom roku, vlada Crne Gore bi mogla da se suoči sa rizikom da mora da plaća po prošlim garancijama koje je dala na kredite od 90 miliona evra Kombinatu aluminijuma, a koji dospevaju na naplatu.

S obzirom na spoljni i podregionalni ambijent, budući rast kredita će verovatno da bude u najboljem slučaju umeren, prateći povećanje lokalnih depozita kao novog dominantnog izvora finansiranja, a može biti čak i gori ukoliko se produbi kriza u evrozoni. Može doći do dužeg perioda težeg pristupa kreditima usled povećane averzije sa strane matičnih banaka prema pružanju nenamenskog finansiranju drugih banaka i ograničenja transfera unutar grupe između matičnih banaka i njihovih zavisnih banaka iz ECA regiona. Sporiji rast kredita ostavlja problem dugoročnog finansiranja rasta privatnog sektora.

Neke manje banke se suočavaju sa značajnim problemima, a to bi moglo da izvrši pritisak na već tesne fiskalne okvire. Na primer, u Srbiji su dve male domaće banke već tražile dokapitalizaciju od strane države, a još jedna domaća banka je zabeležila velike gubitke u 2011. godini koji su joj pojeli kapital i sada je pod prinudnom upravom uz moguću dokapitalizaciju od strane države.

Bez proaktivnog i kooperativnog pristupa NPL će verovatno ostati povišeni i dodatno kočiti privredni oporavak. Stope NPL su visoke u većini zemalja regiona. To utiče na kvalitet aktive, poslovnih rezultata i troškova kreditiranja bankarskog sektora. Oslabljena ekonomska perspektiva za region znači da će neurednim dužnicima i dalje biti teško i da će vrednosti kolaterala neko vreme ostati na depresiranim nivoima. Brzo rešavanje NPL obećava uklanjanje važne kočnice ekonomskog rasta u zemljama JIE6, ali će to iziskivati proaktivan i kooperativan pristup[19].

Javne finansije će i dalje biti pod pritiskom u celom JIE6 u preostalom delu 2012. godine i u 2013. godini. Sa izuzetkom Crne Gore, koja planira da deficit snizi na 2,5 procenata BDP-a u 2012. godini, a srednjoročno i niže, fiskalno prilagođavanje koje se trenutno predviđa u drugim zemljama JIE6 je skromno. Srbija je planirala ukupno prilagođavanje od 0,6 procentnih poena BDP-a tokom dve godine (mada to tek treba da usvoji nova vlada), dok Albanija cilja deficite od 3 procenta BDP-a u 2012. godini. BJR Makedonija planira da održi nepromenjeni deficit od 2,5 procenata BDP-a. Kosovo, u skladu sa svojom solidnom fiskalnom pozicijom, povećava deficit reflektujući više kapitalne rashode. U Bosni i Hercegovini je projektovano da se deficit poveća u 2012. godini, a pratilo bi ga prilagođavanje potrebno za stvaranje fiskalnog prostora za

[19] Izvor: „Bečka“ inicijativa za koordinaciju evropskih banaka: Radna grupa za NPL u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi.

predstojeće otplate. Takođe, pretpostavke koje leže u osnovi dijaloga o fiskalnoj politici u većini zemalja JIE6 uključuju skromnu recesiju u evrozoni početkom 2012. godine i ubrzavanje oporavka nakon toga. U tom ambijentu može biti opravdan konzervativniji pristup sa potpunije razvijenim merama za nepredviđene situacije s obzirom na ekonomske rizike opisane ranije u ovom izveštaju jer oni mogu imati dalji negativan uticaj na prihode i raspoloživo finansiranje.

I. IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

Glavni kratkoročni izazov u pogledu politika za zemlje JIE6 jeste fiskalni i dužnički. To je od ključne važnosti. Prema osnovnom scenariju, javni dug će nastaviti da raste u 2012. godini, uz samo manje poboljšanje predviđeno za 2013. godinu, zbog čega će zemlje JIE6 i dalje biti ranjive. Javni dug Albanije, Crne Gore i Srbije poslednjih godina je bio na neodrživoj putanji, pa će stoga morati da se preduzmu mnogo snažnije korektivne akcije. Pored toga, i Albanija i Srbija će, ukoliko se ne preduzmu značajne korektivne mere, probiti maksimalne limite duga od 60 procenata BDP-a (Albanija) odnosno 45 procenata BDP-a koji su određeni u njihovom nacionalnom zakonodavstvu. Sa značajnim fiskalnim pritiscima i visokim nivoom duga pred sobom, kao i sa sadašnjim politikama, očekuje se da samo Crna Gora doživi smanjenje nivoa duga tokom ovog perioda; međutim, to presudno zavisi od implementacije planiranog ambicioznog fiskalnog prilagođavanja.

U uslovima kada nivoi duga rastu a rizici ostaju značajni, možda će vlasti u zemljama JIE6 morati da preispitaju nivoe javnog duga koji bi mogli da se smatraju održivima. Kriterijum koji je definisan Ugovorom iz Mastrihta, nivo duga od 60 procenata BDP-a za koji se obično smatra da je održiv, zasniva se na znatno drugačijim pretpostavkama u pogledu ekonomskog ambijenta u poređenju sa onima sa kojima se suočavaju zemlje JIE6. S obzirom na rizike spoljnog okruženja, probleme pristupa tržištima i strukture duga sa kojima se danas suočavaju zemlje JIE6, razumni nivo bi verovatno bio znatno niži[20], a vlasti u tim zemljama bi trebalo da smisle kredibilne srednjoročne do dugoročne fiskalne strategije kojima će se stabilizovati i smanjiti nivoi javnog duga. Jedan razlog što je situacija u JIE6 drugačija jeste taj da se te zemlje sve više udaljavaju od zaduživanja pod preferencijalnim uslovima prema tržišno zasnovanom finansiranju, što povećava cenu duga i skraćuje rok dospeća. Drugi je da će fiskalne konsolidacije koje predstoje u mnogim od tih zemalja verovatno dalje smanjivati njihove fiskalne okvire. Kao rezultat toga, mada su u ovom trenutku tekući troškovi servisiranja duga relativno savladivi[21], očekuje se da se ubuduće povećaju. Pored toga, mada je javni dug kao procenat BDP-a niži nego u uporednim zemljama EU10, alternativna mera – javni dug kao procenat godišnjih državnih prihoda – nalazi se iznad proseka EU10 (Tabela 8). Takođe, sa većim oslanjanjem na relativno plitka domaća tržišta, povećavaju se i rizici po osnovu domaćeg duga. Pored toga, značajan deo javnog duga u četiri zemlje JIE6 koje imaju sopstvene valute (Albanija, Bosna i Hercegovina, BJR Makedonija i Srbija) denominiran je u stranoj valuti ili je indeksiran prema njoj, što izaziva rizike od promene kursa, kao i od neusklađenosti ročnosti. Mada su rizici od promene kursa donekle ublaženi relativno jakim nivoima rezervi i generalno solventnim eksternim pozicijama, velike oscilacije deviznog kursa mogu da imaju znatan uticaj na fiskalnu solventnost.

[20] Javlja se novi konsenzus da razboriti nivoi duga za razvijene zemlje ne treba da prelaze 60 procenata BDP-a, a u zemljama u razvoju, uključujući i JIE6, 40 procenata BDP-a. Mada nivo duga koji je održiv za konkretnu zemlju zavisi od niza promenljivih, to su široki indikatori koji bi mogli da posluže kao približni reperi (videti, na primer, nedavne radne dokumente MMF-a čiji su autori Baldacci, Gupta i Mulas-Grandos: „Stavljanje duga pod kontrolu“, Finansije i razvoj, decembar 2010; i „Vraćanje održivosti duga posle krize: Implikacije po kombinaciju fiskalnih mera“, radni dokument MMF-a WP/10/232).

[21] Rashodi po osnovu kamata su u proseku oko 1 procenat BDP-a u zemljama JIE6, sa izuzetkom Albanije gde su rashodi po osnovu kamata u 2011. godini bili 3,1 procenat BDP-a.

Trebalo bi napraviti pomak u procesu prilagođavanja u nekim zemljama JIE6 koje trenutno imaju više nivoe javnog duga (Albanija, Crna Gora i Srbija), uz unapređenje strukture javne potrošnje u smeru ključnih investicija u infrastrukturu. U uslovima rigidnih struktura rashoda u jednom broju zemalja JIE6, takvo prilagođavanje bi moglo da bude problematično i može iziskivati teške političke odluke. Kao prvi korak, treba realno proceniti ciljne prihode i izvore finansiranja i osmisliti mere u pogledu prihoda i rashoda tako da se neutrališe uticaj ambijenta sporijeg rasta. Ubuduće bi trebalo preispitati srednjoročne fiskalne strategije, uključujući i one o potencijalnim obavezama, kako bi se osiguralo da se nivoi javnog duga stabilizuju i pređu na opadajuće trendove. U suprotnom, zemlje JIE6 će se suočavati sa rastućim rizicima, uključujući i rizike vezane za refinansiranje i pristup tržištu u globalnom ambijentu koji ima averziju prema riziku.

Samo prilagođavanje nije dovoljno: s obzirom na plitka domaća tržišta kapitala, većina zemalja JIE6 bi morala da se zadužuje u inostranstvu da bi finansirala svoje deficite i otplate dugova tokom ovog teškog perioda. To znatno povećava rizike od refinansiranja duga sa kojima se suočavaju zemlje JIE6. Sa izuzetkom Bosne i Hercegovine koja je doživela snižavanje svog kreditnog rejtinga za jedan stepen od strane agencije Moody's na B3, zemlje JIE6 su do sada uspevale da izbegnu snižavanja kreditnog rejtinga, ali se i dalje suočavaju sa spredovima koji prelaze 500 bp. Za dobijanje boljih uslova zaduživanja bila bi potrebna implementacija kredibilnih fiskalnih programa da bi se ojačali osnovni fiskalni i ekonomski indikatori, uključujući i smanjenje fiskalnih deficita i nivoa duga, restrukturiranje rashoda i promovisanje reformi da bi se poboljšala konkurentnost. Istovremeno je potreban snažniji razvoj domaćeg tržišta da bi se restrukturirao značajan deo kratkoročnog duga u pravcu dužih rokova dospeća i ublažili rizici od rastućeg oslanjanja na domaće tržište. U tom ambijentu, MFI mogu da pomognu oko obezbeđivanja finansiranja pod povoljnijim uslovima dok ne krene ekonomski oporavak i dok se ne poboljšaju uslovi pristupa tržištu.

Tabela 8: Odabrani indikatori javnog duga, 2011.

	ALB	BIH	KOS	MKD	MNE	SRB
Javni dug, % državnih prihoda	227,9	84,8	18,7	108,7	151,5	116,2
Potrebe za finansiranjem, % BDP-a	24,7	7,0	2,3	8,6	10,6	14,0
Isplate kamata, % BDP-a	3,1	0,7	0,0	0,8	1,5	1,4

Izvor: Procene osoblja Svetske banke na osnovu podataka od ministarstava finansija i MMF-a.
Napomena: Prilikom obračuna potreba za finansiranjem kratkoročni dug je prikazan na bruto bazi.

Većina zemalja JIE6 usvojila je neku vrstu zvaničnih limita na nivo javnog duga, ali se sa porastom neizmirenih obaveza javljaju pitanja oko delotvornosti tih fiskalnih pravila i okvira upravljanja javnim finansijama. Albanija, Kosovo i Srbija su zvanično limitirali državni dug putem fiskalnog zakonodavstva. Srbija je osnovala i Fiskalni savet, telo za nadzor politika koje pažljivo prati i procenjuje fiskalna kretanja i politike. BJR Makedonija i Crna Gora su uvele fiskalne limite koristeći dokumente strateškog nivoa, a i Crna Gora razmatra uvođenje zakonodavstva za limitiranje nivoa duga. BJR Makedonija planira da ciljni limit državnog duga prema BDP-u koriguje sa 30 na 35 procenata BDP-a. Bez obzira na te fiskalne institucije, zemlje JIE6 moraju da nastave da jačaju svoje okvire upravljanja javnim finansijama (UJF), da pažljivo prate i agresivno rade na smanjenju ukupnog iznosa i tokova neizmirenih budžetskih i poreskih

obaveza. Trebalo bi i da pažljivo prate neizmirene obaveze privatnog sektora i da tesno sarađuju sa monetarnim vlastima na jačanju finansijske discipline.

Na duži rok, i pod pretpostavkom da na kratak rok neće doći do katastrofalnog kolapsa, zemlje JIE6 imaju priliku da ostvare dinamičan „zlatan rast“ a to će biti povezano sa oporavkom same Evrope. Pa čak i tada, nije verovatno da će se dugoročnije stope rasta JIE6 vratiti i opstajati na nivoima koji su ostvareni u periodu neposredno pre krize. Međutim, izgledi za oporavak će biti bolji i bliži, a napredak na smanjenju siromaštva obnovljen ukoliko se grčka kriza razreši na regularan način, ukoliko se izbegne duži prekid investiranja potrebnog za održavanje rasta u predstojećim kvartalima, ukoliko se vlasti drže adekvatnih fiskalnih politika i politika javnog duga i ukoliko se energično pozabavi problemom odavno postojećih potreba za strukturnim reformama, što je analizirano u poslednjem „Redovnom ekonomskom izveštaju za JIE“. Takve politike – koje se fokusiraju na investicionu klimu, tržište rada, reforme javnog sektora i institucije – biće nužno potrebne da bi se suočilo sa nekim od upornih izazova u regionu. Ti izazovi obuhvataju uporno visoke stope nezaposlenosti, posebno među mladima, tendenciju najobrazovanijih ljudi ka emigriranju i populaciju koja stari.

Posmatrajući evropsku budućnost zemalja JIE6 – posle teškog kratkoročnog perioda – ima razloga za optimizam. U sledećom odeljku o „zlatnom rastu“ i izgledima za njegovo ostvarivanje u zemljama JIE6, u ovom izveštaju se daju razlozi za takav optimizam i predlažu politike koje su potrebne da se osigura ostvarenje tog potencijala.

2. ZLATNI RAST U JUGOISTOČNOJ EVROPI: KLJUČNE IMPLIKACIJE ZA REFORME POLITIKA[22]

A. UVOD

U ovom odeljku se najnoviji Izveštaj o zlatnom rastu (GGR), koji je izradila Kancelarija glavnog ekonomiste Svetske banke za Evropu i centralnu Aziju, prilagođava za potrebe zemalja JIE6. U njemu se razmatraju ključna ekonomska kretanja u Evropi iz dugoročne perspektive, uključujući i napredak koji je ostvario i izazove sa kojima se suočava region JIE6 u pogledu ključnih tematskih oblasti koje obrađuje GGR – konvergencija dohodaka, trgovina i finansije, preduzetništvo i inovacije, kao i tržište rada i državna uprava. U njoj se takođe izvlače implikacije i pouke za zemlje JIE6 u pogledu reformi politika dugoročnog razvoja u budućnosti.

Glavne poruke su sledeće:

- Veća trgovinska i finansijska integracija služile su kao glavni **„motor konvergencije“** dohodaka – smanjenja jaza u odnosu na dohodak po glavi stanovnika u odnosu na razvijene, „centralne“ zemlje EU – za zemlje koje su ranije ušle u Evropsku uniju (EU). U principu, isti taj „voz konvergencije“ očekuje nove zemlje kandidate za EU među zemljama JIE6. Međutim, ti dobici nisu automatski; oni će se materijalizovati samo u slučaju odgovarajućih politika i reformi (odeljak II dole).

- Od početka 90-ih godina prošlog veka zemlje JIE6 su zabeležile porast produktivnosti, a poslovni ambijent se poboljšao svuda bez izuzetka, ali je uloga **inovacija i istraživanja i razvoja** u privredi i dalje veoma ograničena (odeljak III).

- Uprkos porastu proizvodnje i produktivnosti od početka 90-ih godina prošlog veka, u JIE6 je rast broja radnih mesta zaostajao i danas se većina zemalja u regionu suočava sa visokim nivoima nezaposlenosti i relativno niskim stopama učešća, što ukazuje na potrebu za reformisanjem oblasti **rada** i **državne uprave** (odeljak IV). Na strani rada, reforme tržišta rada (npr. smanjenje rigidnosti kod zapošljavanja i otpuštanja, troškovi otpremnina) i aktivne politike na tržištu rada koje promovišu, između ostalog, uparivanje ponude i tražnje posla i osposobljavanje i dalje su ključne za rešavanje dugoročnog problema nezaposlenosti (mladih). Na strani **državne uprave**, mada ima mnogo sličnosti između JIE6 i zapadne Evrope (npr. preovlađivanje potrošnje na

[22] Ovaj odeljak se zasniva na najnovijem „Izveštaju o zlatnom rastu“ Svetske banke (Gill, Raiser, Richter i Zalduendo, 2012), u kojem se analizira evropski ekonomski model po šest tematskih oblasti: trgovina i finansije, preduzetništvo i inovacije, kao i rad i državna uprava. U ovom odeljku se ključne poruke i implikacije politika prilagođavaju za potrebe grupe od šest zemalja jugoistočne Evrope (JIE6): Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, BJR Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Druge grupe koje se koriste u ovom odeljku možete videti u Dodatku 1.

socijalnu zaštitu), veličina državne uprave je relativno manja u JIE6. Međutim, JIE6 se suočava sa mogućnošću jedne od najgorih demografskih tranzicija u sledećih nekoliko decenija, sa populacijom koja stari, radnom snagom koja se smanjuje i migracijom van regiona – što sve stvara veliki pritisak na sisteme socijalne zaštite i penzijske sisteme, zdravstvene troškove i javne finansije. Reformisanje socijalne zaštite i zdravstva danas biće od ključne važnosti da bi zemlje u regionu bile bolje pripremljene za demografsku tranziciju i starenje populacije sutra.

- Na kraju, zemlje JIE6 koje žele da iskoriste potencijal „zlatnog rasta“ očekuje program zajedničkih politika u cilju nesmetanog rada motora konvergencije putem većih **trgovinskih i finansijskih tokova**, s jedne strane, i **reformisanja rada i državne uprave** sa druge. Taj program se rezimira u zaključnom odeljku (odeljak V).

B. TRGOVINA I FINANSIJE: GLAVNI POKRETAČI „KONVERGENCIJE“ U JIE6

Zemlje JIE6 postaju sve integrisanije sa zapadnom Evropom i svetom. BJR Makedonija i Crna Gora su postale zvanični kandidati za Evropsku uniju (EU) 2005. odnosno 2010. godine; Srbiji je status kandidata odobren u februaru 2012. godine, a Albanija i Bosna i Hercegovina su potencijalni kandidati. Ova tešnja integracija sa zapadnom Evropom donela je ekonomske koristi, uključujući i tešnje trgovinske i finansijske veze i konvergenciju dohodaka. Značajno je da kapital u Evropi teče „nizbrdo“ – od razvijenih zemalja ka zemljama u razvoju – za razliku od velikog dela ostatka sveta,[23] doprinoseći rastu u manje bogatim ekonomijama Evrope. Postoji jaka veza između devizne štednje i ekonomskog rasta zemalja kandidata za EU, mada izgleda da je ta veza jača kod zemalja EU12 nego kod zemalja JIE6. Razlog je jasan: faktičko, pa čak i potencijalno članstvo u EU služi kao sidro za međunarodne investitore (Stojkov i Zalduendo, 2011) i donosi posebne koristi u obliku većih trgovinskih i finansijskih tokova i podstiče rast i konvergenciju dohodaka (prema nivou EU). Značajno je da taj motor konvergencije pokreću uglavnom ***trgovina i finansije***.

Zemlje JIE6 su znatno povećale spoljnu trgovinu i sofisticiranost trgovine. Ne samo da je povećan udeo izvoza iz JIE6 koji ide u EU15, već je povećana i sofisticiranost izvoza u EU15 između 2000. i 2008. godine, poslednje godine za koju su bili dostupni potpuni podaci za ovu analizu (slika 57). Gill, Raiser i dr. (2012) ukazuju da sve manja važnost izvoza u EU15 može biti delimično vezana za niži rast BDP-a u zemljama EU15. U poslednjoj deceniji, izvoz u JIE6 i iz njega postao je sofisticiraniji: u proseku, sofisticiranost izvoza međufaznih proizvoda u EU15 je porasla sa 8.371 USD u 2000. na 13.075 USD u 2008. godini. Međutim, sofisticiranost izvoza JIE6 vezano za međufazne proizvode je i dalje niža od sofisticiranosti izvoza EU11 kao grupe, ukazujući da taj region tek treba da iskoristi mogućnosti izvoza skupljih proizvoda.

Međutim, u izvozu JIE6 i dalje preovlađuju proizvodi koji se baziraju na niskokvalifikovanom radu i sa velikim učešćem prirodnih resursa (Kathuria, 2008). Analiza strukture izvoza (slika 58) otkriva da su u izvozu JIE6 u 2009-2010. godini preovlađivali

[23] U drugim regionima ne izgleda da kapital teče „nizbrdo“. Videti: Prasad, Rajan i Subramanian (2007) ili Gourinchas i Jeanne (2009).

međufazni proizvodi (12,4 procenta BDP-a) i tradicionalne usluge (10,5 procenata BDP-a), sa relativno malim doprinosom izvoza kapitalnih proizvoda i savremenih usluga. Mada JIE6 kao region ima bolje rezultate od juga EU15, rezultati su mu slabiji od EU11, EU15 i Država istočnog partnerstva.

Slika 57: Indeks EXPY za međufazne proizvode, u hiljadama USD, medijana, 1996–2008.[24]

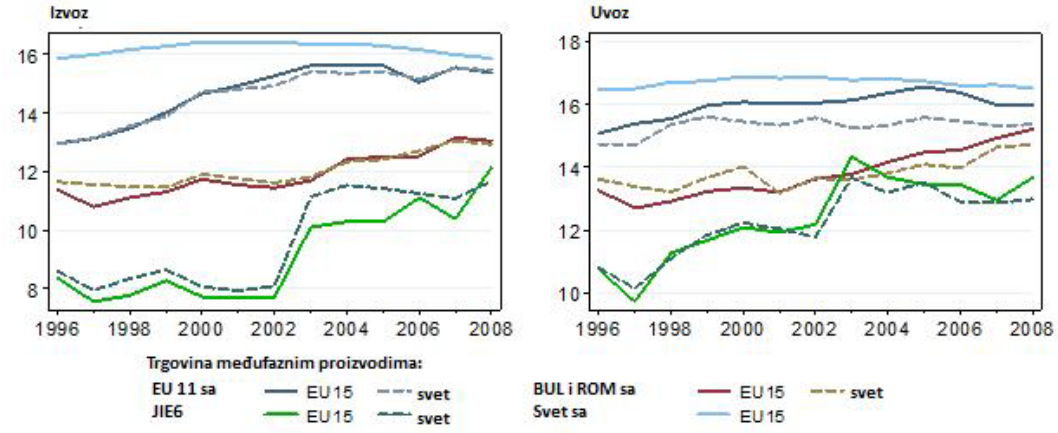

Napomena: EU11 isključuje Bugarsku i Rumuniju jer su one prikazane odvojeno. Zbog raspoloživosti podataka, medijana za JIE6 u periodu 1996-2002. godine i u 2008. godini odnosi se na Albaniju i BJR Makedoniju, a u periodu 2003-2007. godine na Albaniju, Bosnu i Hercegovinu i BJR Makedoniju. Izvor: Proračuni osoblja Svetske banke na osnovu baze podataka UN Comtrade i publikacije „Indikatori svetskog razvoja".

Slika 58: Izvoz i uvoz proizvoda i usluga u EU15, EU11, JIE6 i državama Istočnog partnerstva, 2009-2010. (ili poslednji raspoloživi podaci)

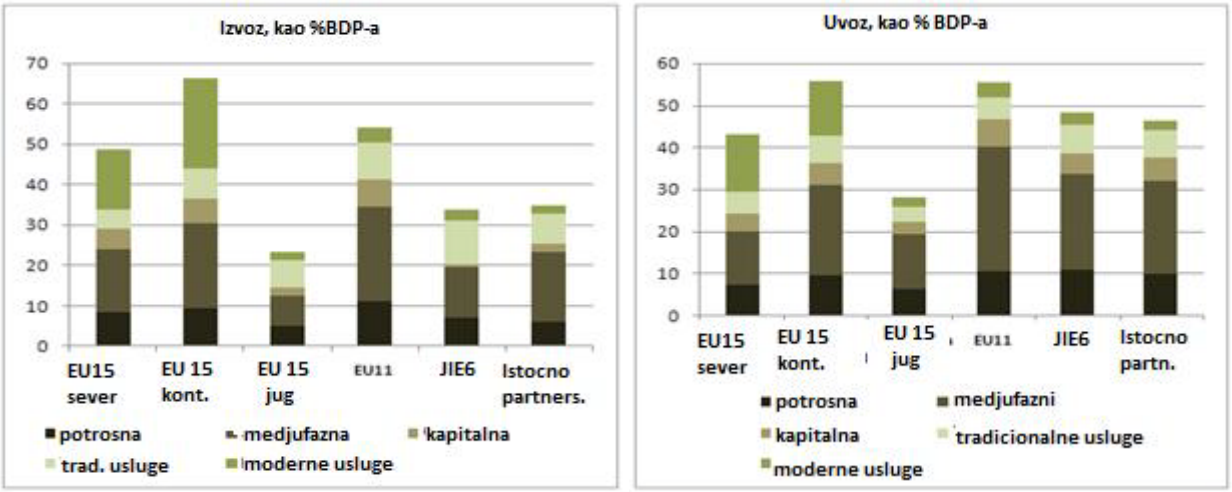

[24] Indeks EXPY meri sofisticiranost izvoza/uvoza tako što procenjuje produktivnost grupe izvoznih/uvoznih sektora zemlje. EXPY za izvoz određene zemlje se izračunava kao izvozom ponderisan prosek indeksa PRODY za tu zemlju, gde je sam PRODY mera nivoa „sofisticiranosti" svakog izvoznog sektora. Videti: Hausmann, Hwang i Rodrik (2007).

Napomena: Zbog raspoloživosti podataka, prosek JIE6 za proizvode široke potrošnje, međufazne proizvode i kapitalne proizvode ne uključuje Kosovo i Crnu Goru. Podaci za izvoz i uvoz usluga u Danskoj datiraju iz 2004. godine. Podaci za bugarski uvoz međufaznih proizvoda nisu dostupni. Izvor: Ujedinjene nacije, MMF.

Među zemljama JIE6, BJR Makedonija je bila najveći izvoznik proizvoda široke potrošnje (11,6 procenata BDP-a); Bosna i Hercegovina (18,6 procenata BDP-a) i Srbija (15,8 procenata BDP-a) bile su lideri u regionu u pogledu izvoza međufaznih proizvoda, Crna Gora je bila najveći izvoznik tradicionalnih usluga (22 procenta BDP-a), a za njom je sledila Albanija (16,4 procenta BDP-a). Izvoz savremenih usluga je bio veoma skroman među zemljama u regionu, ne prelazeći pet procenata BDP-a u 2009-2010. godini. BJR Makedonija (4,1 procenat BDP-a) i Srbija (4 procenta) bile su lideri JIE6 u izvozu savremenih usluga.

Slično tome, u uvozu JIE6 su preovlađivali međufazni proizvodi (22.9 procenata BDP-a), sa relativno niskim udelom savremenih usluga. Uvoz kao deo BDP-a ostao je viši nego u Južnom regionu EU15 i u državama Istočnog partnerstva, ali manji od uvoza Kontinentalnog regiona EU15 i EU11. Struktura uvoza je bila slična kao u Južnom regionu EU15 i u Državama Istočnog partnerstva. Što se tiče izvoza, savremene usluge u zemljama JIE6 nisu prešle pet procenata BDP-a, a naročito su bile male u Bosni i Hercegovini (0,8 procenata BDP-a). Među ekonomijama JIE6, Bosna i Hercegovina je bila regionalni lider u uvozu proizvoda široke potrošnje i međufaznih proizvoda, dok je Albanija imala najveći udeo uvoza tradicionalnih usluga.

Na strani finansija, tokovi kapitala su podržali rast, ali su stvorili i nove rizike. Tokom perioda 2001-2008. godine, tokovi kapitala u JIE6 su bili skoro isti kao i tokovi u EU11, pri čemu je glavnina tih priliva činila prilive SDI (slika 3). Tokovi kapitala su bili znatni još početkom prve decenije ovog veka (slika 3, levi dijagram), ali su postali čak i veći u periodu pre krize (slika 3, desni dijagram). U 2010. godini, region je privukao najveće prilive SDI kao procenat BDP-a (6,4% BDP-a), daleko veće od EU11 (2,1% BDP-a) i Država istočnog partnerstva (3,7% BDP-a). Među ekonomijama JIE6, Crna Gora je imala najveći udeo priliva SDI u BDP-u (17,9 procenata), a za njom je sledila Albanija (6,8 procenata). Međutim, glavnina tih SDI je došla u obliku finansijskih investicija u bankarski sektor. Rezultat je bio da je u 2009. godini više od 80 procenata ukupne aktive banaka u JIE6 bilo u stranom vlasništvu (Claessens i Van Horen, 2012). Udeo stranih banaka se kreće od 70 procenata u BJR Makedoniji do 93 procenta u Albaniji i Bosni i Hercegovini. Ti finansijski tokovi su potom znatno proširili fond sredstava raspoloživih za kredite, pa je znatno poraslo kreditiranje privatnog sektora u evropskim zemljama u razvoju (slika 4). U JIE6 je rast kredita privatnom sektoru kao procenat BDP-a stagnirao u periodu 2000-2004. godine, ali je porastao sa 25 procenata u 2005. godini na 49 procenata u 2010, podstičući ekonomski rast i konvergenciju dohodaka. Među zemljama JIE6, odnos kredita privatnom sektoru prema BDP-u u 2010. godini je bio najviši u Crnoj Gori (67 procenata BDP-a), a najniži u Albaniji (38 procenata) i na Kosovu (37 procenata).

Slika 59: Tokovi kapitala kao procenat BDP-a; prosek medijana grupe za period

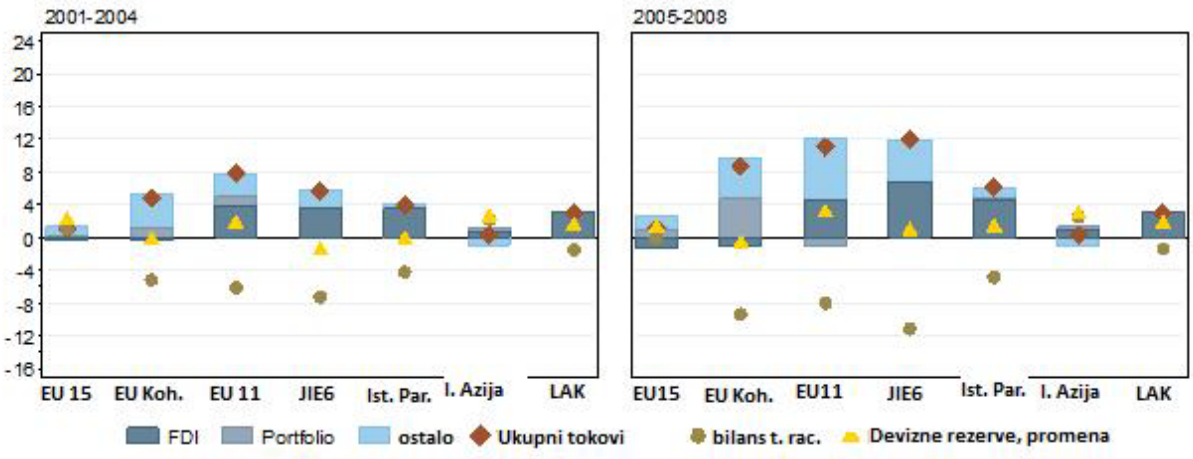

Napomena: „EU Koh." se odnosi na zemlje korisnice Kohezionog fonda EU, „Ist. par." se odnosi na zemlje Istočnog partnerstva, „I. Azija" je istočna Azija, „LAK" se odnosi na region Latinske Amerike i Kariba. T.rač. se odnosi na tekući račun bilansa plaćanja.
Izvor: Proračuni osoblja Svetske banke na osnovu rada Gilla, Raisera et al. (2012).

Dakle, veći tokovi trgovine i kapitala su služili kao „motori konvergencije" za JIE6 (slika 59). BDP po glavi stanovnika u JIE6 u 2010. godini bio je u proseku više nego dvostruko veći od nivoa u 1995. godini (sa 916 USD u 1995. godini na 1933 USD u 2010. godini) i 46 procenata veći nego u 2000. godini. Indeks BDP-a po glavi stanovnika (Severni i Kontinentalni region EU15=100) ukazuje da je od 2000. godine bilo konvergencije, mada je ta konvergencija bila mnogo manja nego u EU11 (slika 60).

Mada je region JIE6 zabeležio konvergenciju dohodaka (prema nivou EU15) tokom poslednjih petnaestak godina, pred njim leži dug put. Danas je BDP po glavi stanovnika u JIE6 samo 6,6 procenata nivoa koji ima Severni i Kontinentalni region EU15 i 21 procenat nivoa za EU11. Ekonomije u regionu će morati da snažnije iskoriste mogućnosti trgovinske i finansijske integracije koje pruža zapadna Evropa i ostatak sveta da bi motor konvergencije nastavio da radi. U pogledu trgovine, mogućnosti leže uglavnom u povećanju sofisticiranosti izvoza i pomeranju ka izvozu veće dodate vrednosti, uključujući trgovinu kapitalnim proizvodima i savremenim uslugama. U pogledu finansijske integracije, iako su finansijski prilivi u bankarski sektor bili korisni, vlasti će morati da se budno čuvaju ranjivosti finansijskog sektora, uključujući i potencijalne nepovoljne efekte nezaštićenog kreditiranja u stranim valutama, nekontrolisanog rasta imovine i ekspanzija potrošnje. To će iziskivati, između ostalog, obuzdavanje rasta kredita i aktivno primenjivanje makro-prudencijalnih politika.

Slika 60: Indeks BDP-a po glavi stanovnika (Severni i Kontinentalni region EU15=100), 1995-2010.

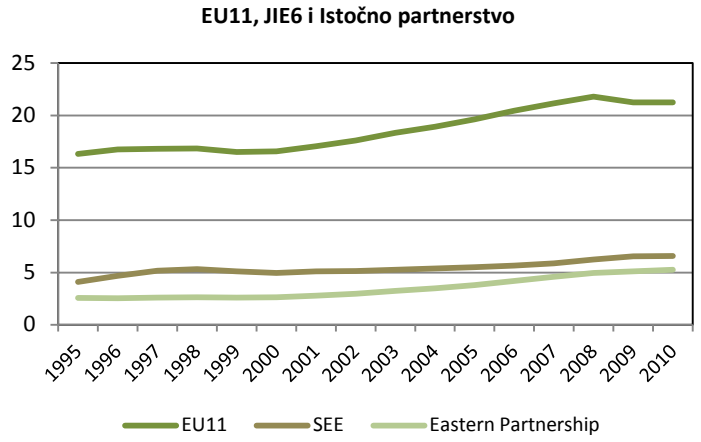

Napomena: Podaci obuhvataju različite periode za neke zemlje: Kosovo (2000-2010) i Crnu Goru (1997-2010).
Izvor: Indikatori svetskog razvoja (WDI) Svetske banke za 2011. godinu.

C. PREDUZETNIŠTVO I INOVACIJE: RAST PRODUKTIVNOSTI, ALI OGRANIČENA ULOGA INOVACIJA

Potencijalno članstvo u EU funkcioniše kao sidro ne samo u pogledu privlačenja investicija već i unapređenja produktivnosti, inovacija i rasta. Godine 2008. FIAT i vlada Srbije su formirali zajedničko preduzeće. FIAT je investirao gotovinu i opremu, dok je vlada uložila određeni iznos gotovog novca, prenela određenu imovinu iz fabrike automobila Zastava i obavezala se da će investirati u relevantnu infrastrukturu. Ukupna investicija iznosi blizu 1 milijarde EUR, s tim da FIAT investira blizu 700 miliona EUR, a vlada oko 300 miliona. Rezultat ulaska stranog investitora je brži rast produktivnosti (Gill, Raiser et al. 2012). Primer Zastave ilustruje kako su se zemlje JIE6 postepeno više integrisale u globalnu ekonomiju. Između 1995. i 2010. godine, produktivnost u JIE6 je rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 4,3 procenta, što je druga po visini stopa posle Država istočnog partnerstva (6,6 procenata). U okviru JIE6, Srbija je zabeležila najviši godišnji rast produktivnosti (8 procenata), dok je BJR Makedonija imala najniži godišnji rast produktivnosti u JIE6 (1,9 procenata).

Međutim, nivoi produktivnosti u JIE6 još uvek su znatno niži nego u EU15: 2009. godine ukupna produktivnost rada (u hiljadama stalnih USD iz 2005. godine) u Kontinentalnom regionu EU15 bila je skoro devet puta viša nego u JIE6, sedam puta viša u Severnom regionu EU15, pet puta viša u Južnom regionu EU15 i dva puta viša u EU11. Postoje i razlike unutar regiona. Albanija je imala najvišu ukupnu produktivnost rada u 2009. godini (12,5 hiljade stalnih USD iz 2005. godine), dok je ta produktivnost iznosila samo 6 hiljada u Bosni i Hercegovini.

Potencijalno članstvo u EU je takođe uticalo na poboljšanje poslovnog ambijenta. Prema Svetskoj banci (2012), usvajanje nacionalnog zakonodavstva u BJR Makedoniji u skladu sa

zakonima EU je, na primer, dovelo do značajnog poboljšanja poslovne klime. Godine 2012. ta zemlja je zauzela 22. mesto po lakoći poslovanja (među 183 ekonomija), u odnosu na 81. mesto 2006. godine (među 155 ekonomija). Slična poboljšanja poslovnog ambijenta su zabeležile i druge zemlje u JIE6: u Albaniji je broj procedura pri otvaranju firme smanjen sa 11 u 2004. na 5 u 2012. godini. Godine 2012. bilo je u proseku potrebno 22 dana u zemljama JIE6 da bi se otvorila firma, u poređenju sa 53 u 2004. godini. Takođe, broj dana potreban za sprovođenje ugovora smanjen je sa 706 u 2004. na 493 u 2012. godini. Međutim, poslovni ambijent u JIE6, iako uporediv sa Južnim regionom EU15, još uvek zaostaje za Severnim i Kontinentalnim regionom EU15, kao i za EU11 (tabela 9). Godine 2011. od svih evropskih zemalja najteže je bilo otvoriti firmu u JIE6. Takođe institucije u JIE6 deluju slabo i samo Južni region EU15 ima gore rezultate po tom pitanju od JIE6. Postoje i značajne razlike među zemljama u JIE6: poslovanje u BJR Makedoniji (indeks DB 2011 iznosi 76,7) i Crnoj Gori (70,8) mnogo je lakše nego u Bosni i Hercegovini (55,4) ili na Kosovu (56,1), a Srbija i Albanija se nalaze u sredini liste.

Međutim, uloga inovacija u zemljama JIE6 je i dalje vrlo ograničena. Rashodi javnog sektora na istraživanje i razvoj je bio znatno ispod 1 procenta BDP-a u svim zemljama JIE6, osim u Crnoj Gori (1,1 procenat BDP-a). Firme u JIE6 trošile su manje na inovacije nego u bilo kom drugom regionu u Evropi. Takođe, broj stanovnika između 30 i 34 godine starosti koji poseduju diplomu visokog obrazovanja bio je najniži u Evropi i iznosio 15 procenata u odnosu na 20 procenata u EU11 i Južnom regionu EU15, 25 procenata u Državama istočnog partnerstva, oko 30 procenata u Kontinentalnom regionu EU15 i preko 35 procenata u Severnom regionu EU15. Ovo se takođe odrazilo na izvoz inovativnih proizvoda. Kao posledica ove ograničene uloge inovacija, na srednje-tehnološke i visoko-tehnološke proizvode i usluge u velikom meri zasnovane na znanju se u JIE6 odnosilo 17 procenata ukupnog izvoza robe u 2010. godini, što je najniži koeficijent u Evropi. JIE6, stoga, ostvaruje minimalne prihode od naknada za autorska prava i licence iz inostranstva (0,06 procenata BDP-a).

Tabela 9. Indeks poslovanja (0-100; 0=loš, 100=odličan)

Grupa zemalja[1/]	**Ukupno**	**Novoosnovani**	**Poslovanje**	**Institucije**
Severni region EU15	87,16	94,40	90,32	80,86
Kontinentalni region EU15	74,43	84,37	80,88	73,15
Južni region EU15	64,40	82,28	73,28	56,60
EU11	68,34	83,14	73,71	70,22
JIE6	63,13	79,12	70,13	64,52
Istočno partnerstvo	60,63	81,95	62,65	70,28

Izvor: Procene osoblja na osnovu Studije Svetske banke o poslovanju 2011.
Napomena: 1/Videti u Prilogu 1 definicije grupa zemalja.

D. TRŽIŠTE RADA I DRŽAVNA UPRAVA: VISOKA NEZAPOSLENOST, STARENJE STANOVNIŠTVA I BUDŽETI POD PRITISKOM

Mada su potencijalno članstvo u EU i ekonomska integracija doveli do približavanja prihoda u JIE6 nivoima iz EU, to još uvek nije dovelo do otvaranja onoliko radnih mesta koliko je potrebno zemljama JIE6. Štaviše, statistički podaci o nezaposlenosti su "otrežnjujući": godine 2009. skoro pola radne snage na Kosovu i skoro trećina u BJR Makedoniji i Crnoj Gori je nezaposlena (slika 7). Situacija u pogledu zaposlenosti bila je samo neznatno bolja u drugim ekonomijama JIE6: jedna četvrtina radne snage u Bosni i Hercegovini, jedna sedmina u Srbiji i jedna desetina u Albaniji je bila i dalje nezaposlena. JIE6 je kao region prošla gore nego bilo koji drugi region u Evropi (slika 61). Visoka nezaposlenost posebno ukazuje na potrebu da zemlje u regionu realizuju politike usmerene ka rastu, ali i da unaprede fleksibilnost i mobilnost tržišta rada putem reformisanja, između ostalog, propisa o radu da bi povećali konkurentnost svojih ekonomija. Okvir 3 sadrži prikaz primera zemalja koje su uspešno sprovele reforme tržišta rada u poslednjih nekoliko godina.

Slika 61: Stopa nezaposlenosti kao procenat ukupne radne snage (2009. ili poslednja raspoloživa godina)

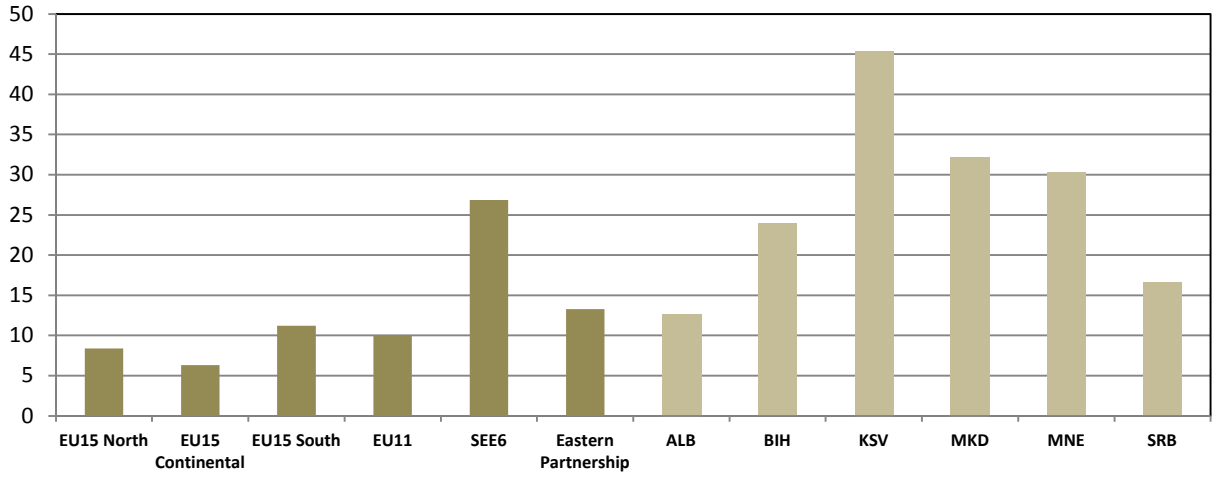

Napomena: Podaci za 2009. ili poslednju raspoloživu godinu. Podaci za Belorusiju nisu dostupni.
Izvor: Svetska banka.

Slika 62: Neto migracija na 1.000 stanovnika (2010) i stopa emigracije fakultetski obrazovanih osoba (2000)

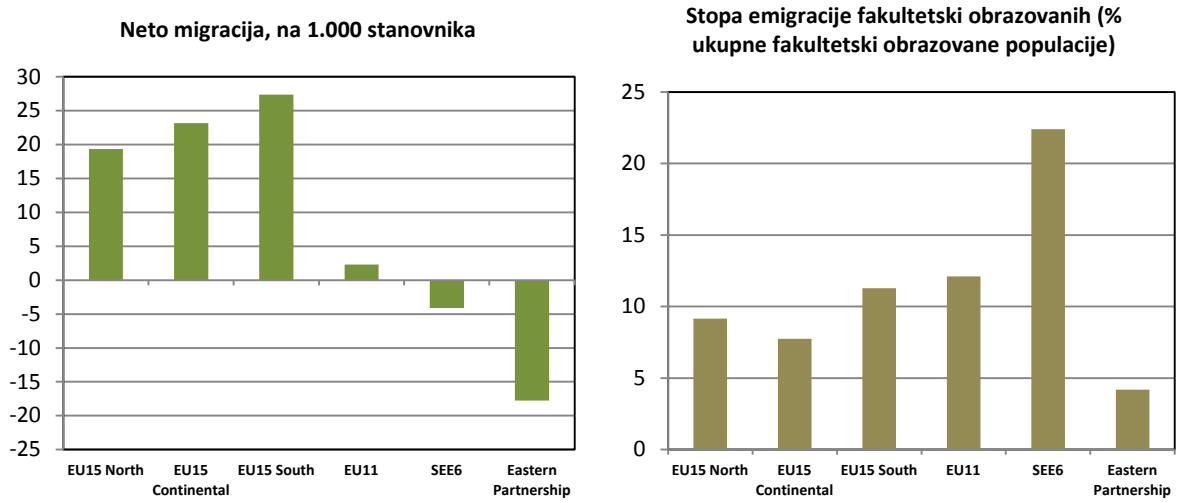

Napomena: Podaci o neto migraciji na Kosovu nisu dostupni. Podaci o stopi emigracije fakultetski obrazovanih na Kosovu, u Crnoj Gori i Srbiji nisu dostupni. Kod emigracije fakultetski obrazovanih Irska je isključena iz proseka za Severni region EU15. *Izvor:* Svetska banka.

Pošto je teško pronaći posao, mnogi se odlučuju da emigriraju. U stvari, dok su EU15 i EU11 privlačili imigrante, JIE6 je zabeležio negativnu neto migraciju u 2010. godini (slika 8, levi panel). I Države istočnog patnerstva su zabeležile odliv migranata, iako je stopa bila mnogo viša nego u JIE6. Neto emigracija je bila najveća u Albaniji (-15%), dok se zadržala između -4 i 0 na 1000 stanovnika u ostalim zemljama u regionu. Priroda i sastav te emigracije su takođe bitni: JIE6 je imala najvišu stopu emigracije fakultetski obrazovanih u Evropi, skoro dva puta veću nego u EU11 i Južnom regionu EU15 (slika 8, desni panel). U JIE6, jedna petina fakultetski obrazovanih stanovnika je emigrirala. Po zemljama, BJR Makedonija je zabeležila najvišu stopu, gde je skoro jedna trećina građana sa fakultetskom diplomom napustila zemlju, dok je Albanija imala najnižu stopu (17,5 procenata).

Okvir 3: Reforma tržišta rada: Primer dve zemlje (i neke pouke)

Uvođenje fleksibilnosti tržišta rada nije lak zadatak, ali su dve zemlje uspele u tome, iz čega **ostale zemlje iz JIE6 mogu da izvuku pouke**. Iako se zemlje sa različitim nivoom dohotka suočavaju sa različitim izazovima, povećanje fleksibilnosti tržišta rada može da dovede do sličnih uspešnih rezultata. U ovom polju se analiziraju iskustva dve ekonomije u različitim fazama razvoja: Danske i Estonije.

Danska. U Danskoj, propisi u oblasti tržišta rada predstavljaju spoj fleksibilnosti za poslodavce i sigurnosti prihoda za radnike. Taj aranžman se zove "fleksigurnost" i uveden je 70-ih godina prošlog veka (Iwulska 2011). Fleksigurnost predstavlja kombinaciju tri elementa. Kao prvo, lako je otpustiti i zaposliti radnika: svake godine jedna petina Danaca bude nezaposlena, uglavnom u fazi pre pronalaženja novog posla. Kao drugo, kada ostanu bez posla, radnicima je na raspolaganju jedan od najdarežljivijih sistema beneficija u Evropi. Pa ipak, zastupljenost dugoročne nezaposlenosti u Danskoj je iznosila 9,1 za razliku od ponderisanog proseka za OECD od 23,5. Kao treće, usvajanjem aktivnih programa na tržištu rada, nezaposleni se podstiču da se ponovo zaposle. Reklo bi se da fleksigurnost dobro funkcioniše u Danskoj. Između 1995. i 2008. godine, nezaposlenost je u proseku iznosila 4,9 procenata, u poređenju sa 8,5 procenata u ostatku EU15. Fleksigurnost je u Danskoj proizvod postepene evolucije struktura umesto jednokratnih odluka. Funkcioniše zato što Danska ima dugu istoriju samoregulacije od strane partnera na tržištu rada. Konačno, cena programa na tržištu rada je značajna: Danska je u 2008. potrošila 4,5 procenata BDP-a na aktivne programe na tržištu rada.

Estonija. Propisi na tržištu rada u Estoniji su među najfleksibilnijim u zemljama Evrope u usponu. Čak i u javnom sektoru, poslodavci imaju relativnu fleksibilnost u određivanju plata. Prema Indeksu poslovanja Svetske banke koji se odnosi na praksu u zapošljavanju i otpuštanju radnika (indeks se kreće od 1 do 7; 1 = propisi postavljaju prepreke, 7 = fleksibilno određuju poslodavci), 2010. godine Estonija je zabeležila najviši broj poena među zemljama EU11 (4,5). Ova fleksibilnost je počela da se primenjuje ubrzo nakon tranzicije, kada je Estonija uvela promene u pregovore o platama 1992. godine. Zatim je 1999. godine formiran Socio-ekonomski savet, sa mandatom da utvrđuje najnižu platu, granicu neoporezivog dohotka i nivoe naknada za nezaposlenost (Rutkowski, Scarpetta et al. 2005). Tokom reformi, udeo članova sindikata u ukupnom broju radnika je značajno opao sa 14,3 procenta u 2000. godini na 6 procenata u 2008. godini (procenat ukupnog broja plaćenih radnika, MOR, Statistički podaci za Estoniju, Anketa o radnoj snazi). Tako je stopa nezaposlenosti opala sa 13,7 procenata u 2000. na 5,5 procenata u 2008. godini. Iako je nezaposlenost u poslednje vreme porasla na 16,9 procenata zbog finansijske krize 2008-09. godine, predviđa se da će opasti na 5,8 procenata do 2016. godine (MMF, WEO).

Prosečna veličina sektora države u JIE6, koja iznosi oko 40 procenata BDP-a, uporediva je sa Državama istočnog partnerstva, ali je manja nego u praktično svim drugim grupama u Evropi (slika 63). Godine 2009. zemlje JIE6 su potrošile oko 40 procenata BDP-a, od čega je više od četvrtine otišlo na socijalnu zaštitu. Sa izuzetkom Srbije (19 procenata), socijalna zaštita, sa prosekom od 11 procenata, nije bila na posebno visokom nivou u poređenju sa drugim regionima Evrope (slika 9): Severni region EU15 (20,3 procenta BDP-a), Kontinentalni region EU15 (19 procenata), Južni region EU15 (18,6 procenata), EU11 (14,7 procenata) i Države istočnog partnerstva (11,9). Međutim, zemlje JIE6 se suočavaju sa značajnim izazovima u obezbeđivanju veće *efikasnosti i delotvornosti javne potrošnje*. Ključna komponenta reforme sektora države u narednom periodu je obezbeđenje efikasnijeg pružanja usluga u zdravstvu, obrazovanju i socijalnoj zaštiti putem, pored ostalog, boljeg targetiranja, institucionalnih reformi i veće odgovornosti za korišćenje javnih resursa.

Slika 63: Rashodi opšteg sektora države (% BDP-a), 2009.

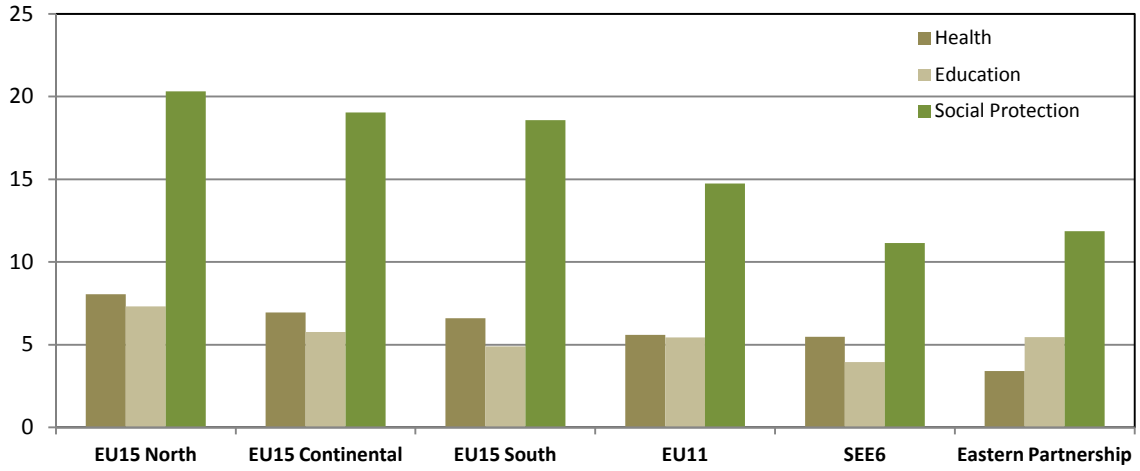

Napomena: Podaci o rashodima opšteg sektora države na Kosovu nisu dostupni, kao i rashodi opšteg sektora države za obrazovanje u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.
Izvor: MMF, OECD.

Kao i u ostatku Evrope, državna potrošnja je premašila prihode u JIE6. U regionu se poreski prihodi prikupljaju u iznosu oko 22 procenta BDP-a, što je približno isti nivo kao i u ostatku Evrope sa zapaženim izuzetkom Severnog regiona EU15 (35,8 procenata BDP-a). Veći deo poreskih prihoda je poticao od poreza na robu i usluge, dok su prihodi od poreza na dobit bili posebno mali (1,5 procenta BDP-a) – što je najniža stopa u Evropi (tabela 2). Unutar grupe JIE6 postoje određene razlike, tako da Srbija prikuplja najveće ukupne poreske prihode kao procenat BDP-a, ali samo 1 procentni poen od poreza na dobit.

Kao rezultat toga, u regionu su se već akumulirali značajni nivoi duga (slika 64). Prosečan nivo duga kao procenat BDP-a je veći nego u Državama istočnog partnerstva i EU11. Međutim, postoji značajna raznolikost u regionu JIE6. Godine 2009. Albanija je zabeležila najveći bruto državni dug od oko 60 procenata BDP-a, približan proseku za Kontinentalni region EU15, dok su Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija imale nivoe bruto duga između 36 i 41 procenat BDP-a. BJR Makedonija je imala najniži nivo duga od oko 24 procenta BDP-a u 2009. godini.

Slika 64: Bruto dug opšteg sektora države (% BDP-a), 2009.

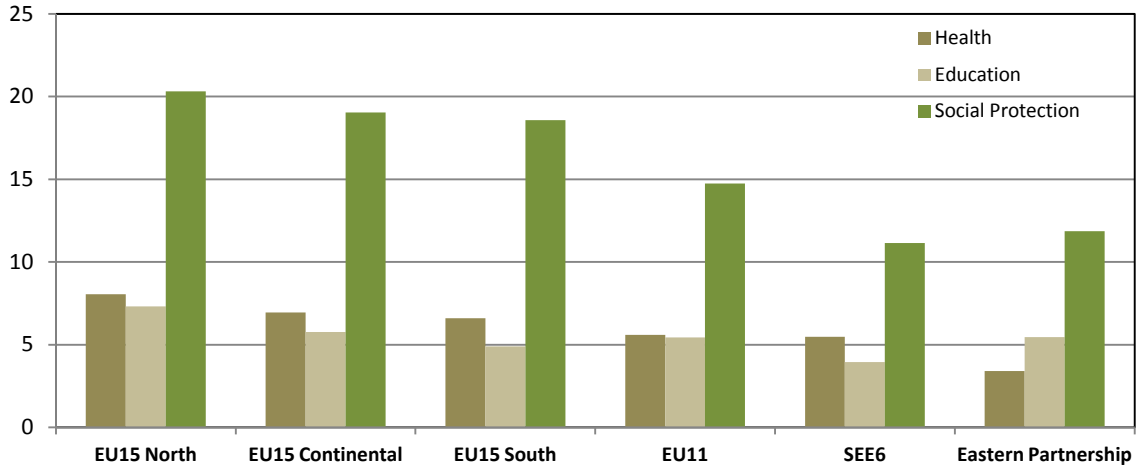

Napomena: Podaci o bruto dugu opšteg sektora države za Kosovo nisu dostupni.
Izvor: MMF, OECD.

Demografske projekcije za JIE6 pokazuju da će se radna snaga smanjiti za oko četvrtinu (25%) između 2010-50. godine, uz značajno starenje stanovništva (slika 65). JIE6 trenutno ima drugi najniži koeficijent zavisnosti (18 procenata) u Evropi (nakon Država istočnog partnerstva), ali se očekuje da će se on više nego udvostručiti na 43,5 do 2050. godine i time premašiti koeficijent zavisnosti u Severnom regionu EU15 (41,7) i Državama istočnog partnerstva (37,7) do 2050. godine. Među zemljama u JIE6, Bosna i Hercegovina će najbrže stariti (koeficijent zavisnosti će porasti na 55,1 procenat do 2050. godine, sa 19,8 u 2010. godini), a nakon nje sledi BJR Makedonija (sa 16,7 u 2010. na 43,1 do 2050. godine).

Slika 65: Radna snaga u JIE6 će se smanjiti za približno četvrtinu između 2010. i 2050.

(projektovana kumulativna promena broja radno sposobnih stanovnika, 2010–50, procenti)

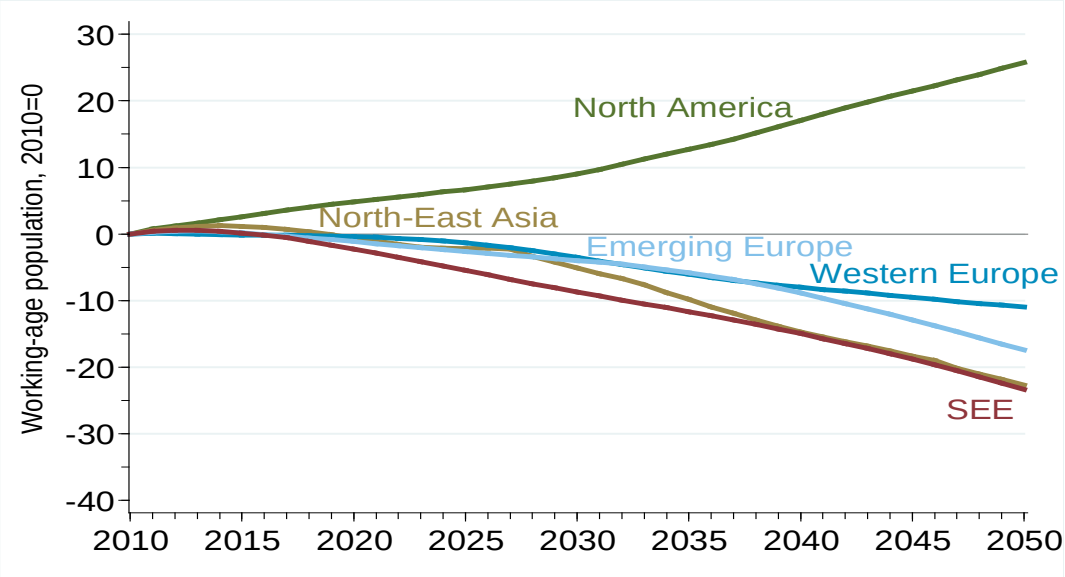

Izvor: Zavod za popis SAD-a, Međunarodna baza podataka.

Starenje populacije će uvećati troškove penzionog i zdravstvenog sistema, što će predstavljati dodatni pritisak na javne finansije. Penzioni sistemi u JIE6 će verovatno biti pod velikim opterećenjem zbog starenja stanovništva, pošto će manji broj radnika morati da izdržava veći broj starijih lica zbog višeg koeficijenta zavisnosti. Troškovi zdravstva će takođe verovatno porasti kako se zemlje budu trudile da obezbede zdravstvenu zaštitu starijima. To znači da su potrebna velika fiskalna prilagođavanja da bi se rešili postojeći disbalansi i budući troškovi vezani za starenje stanovništva, uključujući reforme penzionog sistema, sistema socijalnih transfera i zdravstva. Prema Gill, Raiser et al. (2012), u zemljama kandidatima za ulazak u EU potrebno je prilagođavanje primarnog bilansa od 3,4 procenata BDP-a između 2010. i 2020. godine. To je više nego u Državama istočnog partnerstva (2,9), ali i niže nego u EU12 (4,9). Međutim, kada se primarni bilans prilagođava ciklično, kod zemalja kandidata za ulazak u EU uočavaju se najveće potrebe za prilagođavanjem (3,4 procenta) između 2010. i 2020. u evropskim zemljama u usponu, nakon kojih slede Države istočnog partnerstva (3,0 procenta) i EU12 (2,8 procenata).

E. ZAKLJUČCI I IMPLIKACIJE PO REFORMU POLITIKE: OD KONVERGENCIJE DO REFORME RADA I DRŽAVNE UPRAVE

Ključne implikacije za dugoročnu razvojnu politiku u JIE6 u narednom periodu su dvostruke:

(i) Održavanje rada "motora konvergencije" putem većih trgovinskih i finansijskih tokova:

Trgovina: Iako je udeo izvoza iz JIE6 u EU15 porastao, kao i sofisticiranost izvoza u EU15 od 2000. godine, zemlje JIE6 su i dalje na poslednjem mestu po pitanju sofisticiranosti trgovine uslugama čak i u odnosu na EU11, s obzirom na to da je najveći deo trgovine uslugama koncentrisan na transport, turizam, građevinarstvo i rekreaciju. To ukazuje na važnost daljeg korišćenja mogućnosti u pogledu trgovine – posebno putem povećanja sofisticiranosti izvoza i prelaska na izvoz veće dodate vrednosti, uključujući trgovinu kapitalnim proizvodima i modernim uslugama – da bi motor konvergencije i dalje radio.

Finansije: Mada su zemlje JIE6 zabeležile velike prilive kapitala od 2001. godine, njihov najveći deo se odnosio na SDI u bankarski sektor, što znači da će zemlje u regionu morati da se budno čuvaju ranjivosti finansijskog sektora, uključujući i potencijalne nepovoljne efekte nezaštićenog kreditiranja u stranim valutama, nekontrolisanog rasta imovine i ekspanzija potrošnje — da bi motor konvergencije i dalje radio. To će iziskivati, između ostalog, obuzdavanje rasta kredita i aktivno primenjivanje makro-prudencijalnih politika.

(ii) Reformisanje oblasti rada i državne uprave bez odlaganja radi rešavanja dugoročnih izazova visoke nezaposlenosti i populacije koja stari:

Rad: Ekonomije JIE6 su zabeležile velike uspehe u porastu produktivnosti rada od ranih 90-ih godina prošlog veka, sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 4,3 procenta tokom 1995-2010. godine, ali taj rast, opšte uzev, nije generisao dovoljno novih radnih mesta, te se većina zemalja u regionu danas suočava sa visokim nivoima nezaposlenosti. To ukazuje na kritičnu važnost otvaranja novih radnih mesta, posebno za mlade i

obrazovane, ne samo putem politika usmerenih ka rastu već i putem realizacije reformi tržišta rada u cilju povećanja fleksibilnosti i mobilnosti tržišta rada. Reforme tržišta rada (npr. smanjenje rigidnosti u zapošljavanju i otpuštanju, troškova otpuštanja radnika, itd) i aktivne mere na tržištu rada koje promovišu, između ostalog, uparivanje ponude i tražnje posla i osposobljavanje postaće ključne za rešavanje izazova nezaposlenosti.

Državna uprava: Na nivou oko 40 procenata BDP-a, prosečna veličina državne uprave u JIE6 je manja nego u praktično bilo kojoj drugoj grupi zemalja u Evropi. Međutim, zemlje JIE6 se suočavaju sa jednom od najgorih demografskih perspektiva u naredne četiri decenije, s obzirom na značajno starenje stanovništva, pad radne snage (za četvrtinu) i migraciju van regiona – što sve stvara veliki pritisak na sisteme socijalne zaštite i penzijske sisteme, troškove zdravstvene zaštite i javne finansije. Penzioni sistemi u JIE6 će verovatno biti pod velikim opterećenjem, pošto se od manjeg broja radnika tražiti da izdržavaju mnogo veći broj starijih lica zbog većih koeficijenata zavisnosti. Troškovi zdravstvene zaštite će se verovatno takođe značajno povećati kako se zemlje budu borile sa problemom zdravstvene zaštite starijih osoba. To znači da su potrebna velika fiskalna prilagođavanja da bi se rešavali kako tekući disbalansi tako i budući troškovi vezani za starenje populacije, uključujući reforme penzionih sistema i sistema socijalnih transfera i zdravstva. Unapređenje efikasnosti i delotvornosti javne potrošnje biće od kritične važnosti u rešavanju ovih izazova. Reforma socijalne zaštite i zdravstva danas biće od presudne važnosti za zemlje regiona da bi spremnije dočekale demografsku tranziciju i starenje populacije sutra; a te reforme su, zatim, od kritične važnosti za fiskalna prilagođavanja potrebna za red u javnim finansijama, uključujući i javni dug.

Prilog 1: Grupe zemalja koje se pominju u ovom dokumentu

Severni region EU15	**Kontinentalni region EU15**	**Južni region EU15**	**JIE6**	**EU11**	**Države istočnog partnerstva**
Danska	Austrija	Grčka	Albanija	Bugarska	Jermenija
Finska	Belgija	Italija	Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Azerbejdžan
Irska	Francuska	Portugalija	Kosovo	Češka Republika	Belorusija
Švedska	Nemačka	Španija	BJR Makedonija	Estonija	Gruzija
Velika Britanija	Luksemburg		Crna Gora	Mađarska	Moldavija
	Holandija		Srbija	Letonija	Ukrajina
				Litvanija	
				Poljska	
				Rumunija	
				Slovačka Republika	
				Slovenija	